IRODALMI SZEMLE

LXI ■ 2018 ■ 4

ÁRA: 1,80 € / 800 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 1,50 € / 600 FT

SZLOVMAGY

- ALAPÍTÁS ÉVE: 1958
- LXI. ÉVFOLYAM
- ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ: DOBOS LÁSZLÓ
- FŐSZERKESZTŐ: MIZSER ATTILA (ATTILA.MIZSER@GMAIL.COM)
- SZERKESZTŐ: NAGY CSILLA (CSILLESTER@GMAIL.COM) NÉMETH ZOLTÁN (NEMETX@GMAIL.COM)
- LAPTERV ÉS TÖRDELÉS: GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA
- KÉPSZERKESZTŐ: GYENES GÁBOR
- KORREKTOR: SZANISZLÓ TIBOR
- FŐMUNKATÁRSAK: GRENDEL LAJOS, TÖZSÉR ÁRPÁD
- SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA, CSANDA GÁBOR, DARVASI FERENC, N. TÓTH ANIKÓ, NAGY HAJNAL CSILLA, POLGÁR ANIKÓ, SZALAY ZOLTÁN
- SZERKESZTŐSÉG: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA
- ISSN 1336-5088
- WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK
- FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE
- SZERKESZTOSEG.IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

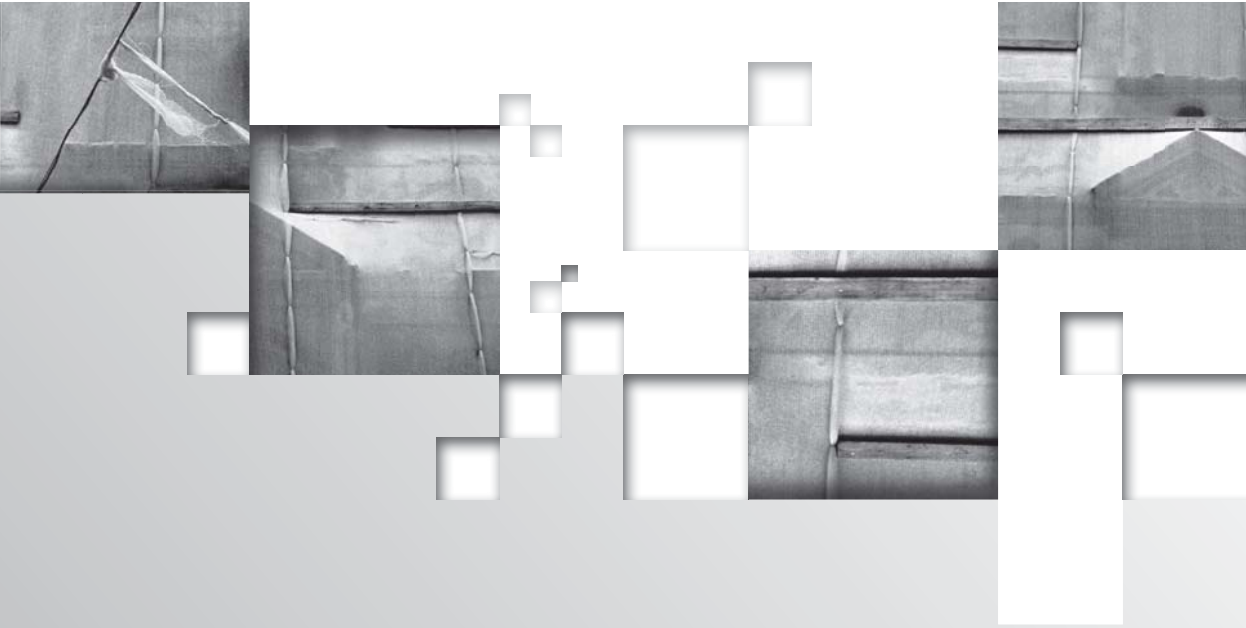

SZLOVMAGY

3 TŐZSÉR ÁRPÁD: HÉPHAISZTOSZ HÁZA (VERS)

7 FORGÁCS PÉTER: ITT AZ IDŐ (PRÓZA)

18 FEKETE ANNA: EMIGRÁNS ELÉGIÁK 5.; EMIGRÁNS ELÉGIÁK 11.; EMIGRÁNS ELÉGIÁK 14. (VERSEK)

22 MIZSER ATTILA: AMI FELETTE, AMI ALATTA. ÖNREPREZENTÁCIÓ ÉS ANTOLÓGIAKULTÚRA A KORTÁRS „SZLOVÁKIAI MAGYAR" IRODALOMBAN (TANULMÁNY)

30 BOLEMANT LILLA: ORDÓDY KATALIN ÉS A NŐI IRODALMI HAGYOMÁNY (TANULMÁNY)

43 ELEK TIBOR: LÉVÁTÓL A HŰTLENEKIG: GRENDEL LAJOS PÁLYAKEZDÉSE (TANULMÁNY)

58 LOMBOŠ KORNÉLIA: LIVIA BITTON-JACKSON TRILÓGIÁJA ÉS A TRANSZKULTURALIZMUS (TANULMÁNY)

68 NAGY HAJNAL CSILLA: FÜST ÉS HÜMMÖGÉS; HA MOST MEGHALOK; KONSTRUKTÍVABB NIHILIZMUST; PONCSÓ (VERSEK)

74 MELLÁR DÁVID: MEDÚZA ÉS TENGER (VERS)

79 SERES RÓBERT: APUTÓL SZERETETTEL (PRÓZA)

89 SZÁSZI ZOLTÁN: A HELYKERESÉS SZABADSÁGA. N. TÓTH ANIKÓ *SZABAD EZ A HELY?* CÍMŰ KÖNYVÉRŐL (KRITIKA)

93 NAGY CSILLA: VÁLTOZÓK. TŐZSÉR ÁRPÁD *IMÁGÓK* CÍMŰ KÖTETÉRŐL (KRITIKA)

96 SZERZŐINK

▌KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET"
▌(EV 153/08), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719.
▌A LAP MEGJELENÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

KULT MINOR
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

▌NYOMTA A VALEUR KFT., DUNASZERDAHELY. ▌TERJESZTI A KIADÓ ÉS A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN, ILL. A KÖVETKEZŐ CÍMEN: SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. ▌P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214., ▌E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK ▌MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM). PÉLDÁNYSZÁM: 300. ▌EGYES SZÁM ÁRA: 1,80 €. MAGYARORSZÁGON: 800,-FT. ELŐFIZETŐKNEK FÉL ÉVRE 9,- € , EGY ÉVRE 18,- €, ▌MAGYARORSZÁGON FÉL ÉVRE 3600,- FT, EGY ÉVRE 7200,- FT. SZLOVÁKIÁN, ILL. MAGYARORSZÁGON KÍVÜLI POSTÁZÁS ESETÉN A POSTAKÖLTSÉGET FELSZÁMÍTJUK.

▌APRÍL/2018 ▌ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET" ▌(EV 153/08).
▌ŠÉFREDAKTOR: ATTILA MIZSER ▌REDAKTOR: CSILLA NAGY, ZOLTÁN NÉMETH ▌ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ▌VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES ▌JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ▌ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA. ▌ISSN 1336-5088. ▌ WEB: HTTP://WWW.IRODALMISZEMLE.SK ▌ ADRESA VYDAVATEĽSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ▌ IČO VYDAVATEĽSTVA: 30807719. ▌ REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ▌TLAČ: VALEUR, S.R.O., DUNAJSKÁ STREDA. ▌ ROZŠIRUJE VYDAVATEĽSTVO A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. OBJEDNÁVKY NA PREDPLATNÉ PRIJÍMA REDAKCIA A KAŽDÁ POŠTA SLOVENSKEJ POŠTY. OBJEDNÁVKY DO ZAHRANIČIA VYBAVUJE SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214.,
▌ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK. ▌VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE). ▌NÁKLAD: 300. ▌CENA JEDNÉHO ČÍSLA: 1,80 €. PREDPLATNÉ ZA POLROK: 9,- €, NA ROK: 18,- €.

SZÁMUNKAT GABRIEL KOSMÁLY ALKOTÁSAIVAL ILLUSZTRÁLTUK.
JÁNOS LÁTOMÁSAI 7, 1982, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

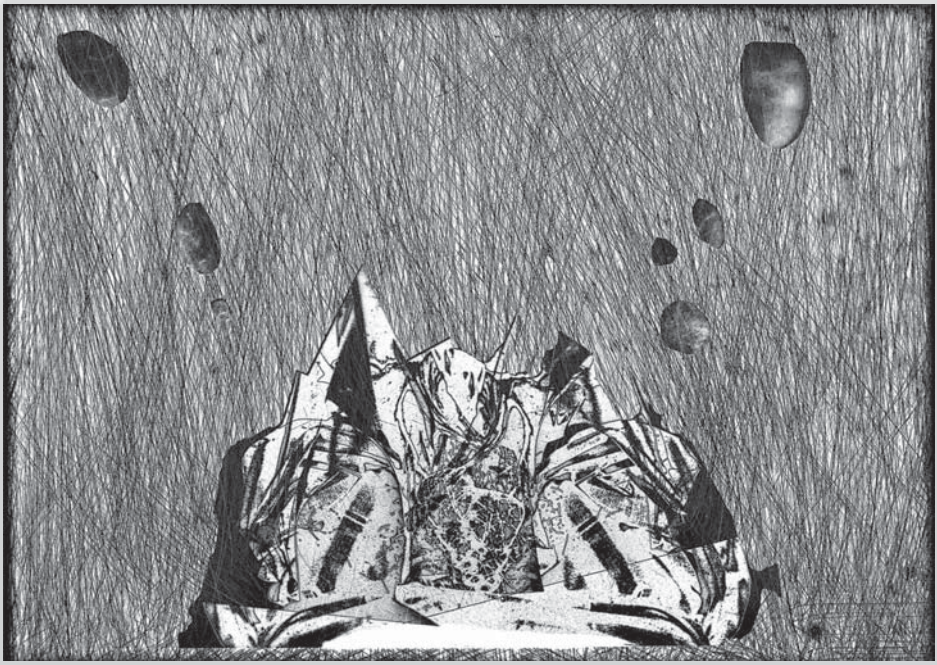

TŐZSÉR ÁRPÁD

HÉPHAISZTOSZ HÁZA

1.

Nehéz elképzelni, hogy ez a
nem evilági szögből fényképezett
táj és falu ugyanaz a *lét*, amelynek
gyermekként magam is története voltam.

Ezt a tájat és falut, valahonnan
a felhők közül, talán maga a teremtményeiből
kiábrándult Teremtő, esetleg egy, az Esthajnal-
csillaghoz
rögzített multikopter fotózta: nagy rutinnal,
szenvtelen tárgyi tudással.

Az idő a fotón
kora este vagy hajnal: furcsa homály
a sötétség és fény határán, eldönthetetlenül.
A falu mintha egy ős-Vezúv hamujából tápász-
kodna:

házai, utcái szürkék, némák,
azonosíthatatlanok. Vagy mégsem?
A Cigányoldal alatt egy gabonaszárító
tornya és egy géppark pléh épülete sejlik, egye-
lőre még

a cél képzete nélkül,
de talán az *iparosodó falu* oximoronjaként,
s a fordított teleológia lehetőségét kínálja: ha,
tegyük föl,
éppen a gabonaszárító torony a cél-ok, hol a
hatóokok sora?

2.

Ha néhány lépést hátrálunk időben s térben, még akkor is a Cigányoldalon vagyunk: itt lakott régen a falu saját és sajátos Tamás bátyója, aki a kunyhójában nemcsak „prédikált", hanem egy „borbélyüzletet" is üzemeltetett. 1939-et írunk, Tamás bá' erdélyi menekült, félig román vagy talán egészen az, hozzá jár a falu apraja-nagyja nyiratkozni, s mi, gyerekek, vállunkon a kétes tisztaságuk ellenére is angyalszárnyakként verdeső törülközőkkel, honnan tudhatnánk, hogy Tamás bátya kunyhója a falu modernizálódásának immár egy finomultabb foka: régebben itt, e faluban az emberek a nyiratkozásban is „önellátók" voltak: a szomszédok, rokonok egymást nyírták. Az iparosodás korábbi fokának jeleit viszont hiába keressük a fotón, a komódok, tetőszerkezetek, nadrágok nem fotogenikusak, az asztalosok, ácsok, szabók munkájára a fények s árnyak között motozó lencse kényéből nem tudunk viszszakövetkeztetni, pedig az én őseim többnyire pont ilyen derék mesteremberek voltak, mondhatnám: ők iparosították a falut. De a folyamat nem velük kezdődött, hanem egy kováccsal, aki a falu ó-korában élt, s a mondáink, meséink, mondókáink DNS-ei az ősmítoszokhoz kapcsolják: ő is sántított, Héphaisztosz sem különbül. Akkor került a faluba, mikor a település lakói az időt még a nap és csillagok mutatóival mérték, s mivel juhászok, favágók, szénégetők voltak, kovácsra nem volt szükségük. Az ifjú Héphaisztoszt tulajdonképpen be sem fogadták: a fényképen a „kovács háza" (ma is így hívják), jól látszik, a Macskás-patak északi derékszögkanyarán, azaz az egykori falu határán túl van. A munka nélküli kovács mit tehetett: fiatal s bicegése ellenére is jó kedélyű ember lévén, együtt szórakozott, mulatott a falu többi fiataljával, s azok lassan odaszoktak a „kovács házához", s főleg vasárnap délutánonként a „kovács házához menni" a falu fiataljai számára sétát, játékot, táncot, nótázást, néha azonban féktelen, csaknem dionüszoszi viháncolást is jelentett.

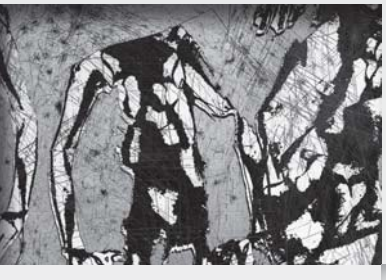

3 .

Közben, ekevasak zengésével,
patkók csattogásával, vaskapuk robajával
a faluban is elkezdődöttt a vaskor, a gömörországi
Héphaisztosz, ha nem is húsz fújtatóval, mint antik őse,

beindította műhelyét,
s miután Aphroditéját is megtalálta,
nem kétséges, hogy a falu sok mai Kiskovácsa
és Nagykovácsa kettejük leszármazottja. Nem folytatom,

mindezt már nem a fénykép
tenyeréből olvasom, ez már puszta
gyámszöveg a képhez, s a vers (a prózavers is!)
semmit sem visel olyan nehezen, mint a direkt jelentéseket.

Csak annyit még: valamikor,
régen én is jártam a „kovácsházhoz”,
ma pedig mintha már magam is mitológiai alak volnék:
gyökerét álmodja versem, kép és szókép az egykori nézőpontját.

FORGÁCS PÉTER

ITT AZ IDŐ

Csak nem kezdődő őrület vagy paranoia jelei ezek? Érzett magában hajlamot a már-már beteges elmélyülésre. Számtalanszor előfordult vele, hogy szakmájából eredően valamely természeti rejtély, esetleg matematikai probléma annyira lekötötte a figyelmét, hogy a külvilág jelei el sem jutottak a tudatáig. Kikapcsolt. Hosszú perceken, néha órákon át kizárólag befelé élt. Ilyenkor a tekintete üvegessé vált, és csak a szemében villódzó téboly jelezte extatikus állapotát.

De a mostani eset más volt. Sokkal egyszerűbb. Ott, a hídon állva azt érezte, el kell számolnia az életével önmaga és a szerettei előtt. Egyértelmű volt számára, hogy a sugallat valahonnan a folyó felől érkezett, és egy pillanat alatt behálózta az elméjét. Másnak éjjel, álmában vannak hasonló látomásai, vele mindez egy átlagosnak mondható nap legfényesebb órájában történt, az ünnepre készülődő, zsúfolt nagyváros kellős közepén. A folyó felett.

Egy fehér kirándulóhajó hatalmas orra úszott ki a híd alól, fedélzetén pedáns öregurak és megkímélt idős hölgyek üldögéltek rattan karszékeikben. Mosolyogva integettek fel a híd korlátján könyöklő bámészoknak, köztük neki is. Kelletlenül bár, de visszaintett. „Munkában megfáradt német nyugdíjasok" konstatálta kissé gunyorosan, megpillantva a felségjelzést a hajó tatján. „Őket bezzeg nem kísérti a számvetés!" Vetett még egy hanyag pillantást a hajó mögött fodrozódó vízre, majd elindult a másik part felé. Kicsit tempósabban haladt, mert egyszeriben úgy érezte, nincs vesztegetni való ideje.

EMBERMESÉK 2, 2001, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 30x40 CM

– Most ezt miért mondtad, Gábor?
– Nem is tudom...
– Miért pont most?
– Talán baj?
– Dehogyis! Sőt! Csak hát tudom, hogy szeretsz, mégis vagy húsz éve egyszer sem mondtad.
– Akkor épp itt volt az ideje, nem?
– Végül is...

Harmincöt éve, amikor az egyetemi gólyabálon Gábor felkérte őt táncolni, Vera tudta, hogy megtalálta, akit keresett: a külsőségektől mentes, vérbeli természettudóst, akitől idegen a hivalkodás. Vera sokkal többre tartotta az értelmes diskurzust holmi széptevésnél. Összeköltözésüket követően a testiség amolyan szükséges pluszként épült be mindennapjaikba, akár a közös takarítás vagy főzés. Vera többre tartotta Gábor szintetizáló elméjének sziporkáit bárminemű erotikus játéknál. Ezért kapcsolatukat, Gábor legnagyobb bánatára, a szeretkezést átitató szenvedélyesség jellemezte a legkevésbé, így az érzelmi kitörések is messze elkerülték őket.

Gábor bezárkózott a dolgozószobába, és a vitrines szekrény fiókjából előhalászta a hosszú évek alatt felgyülemlett hivatalos iratokkal teli mappát. Tulajdonlapok, örökösödési végzések, hitelbizonylatok és egyéb okmányok terítették be a mahagóni íróasztalt. Hosszú éveken át a kutya sem törődött velük, most azonban Gábor mindet tüzetesen átvizsgálta. Egy jegyzetfüzetből kitépett lapon mindegyikhez megjegyzéseket fűzött, amolyan használati utasítás gyanánt. Épp a számítógép újraélesztésével foglalatoskodott, amikor óvatosan kinyílt a szoba ajtaja, és Vera dugta be a fejét:

– Bocs, csak az előbb elfelejtettem mondani, hogy én is téged – majd egy kölcsönös mosolyt követően becsukódott az ajtó, és újra visszaállt az intimitás addigi foka.

Gábor beszabadult a számítógép memóriájának zegzugos tartományaiba, és kacskaringós ösvényeken bóklászva újabb és újabb mappákat nyitott meg. Közben újra végiggondolta, hogy a személyi számítógépek elterjedése mennyire megváltoztatta a kollektív emlékezet jellegét. Néhány évtizeddel ezelőtt még a padláson vagy a stelázsi fiókjaiban kutattunk őseink titkai után, ma már az általuk hátrahagyott PC-k tartalmát böngésszük. A papírdobozokban tárolt családi fényképek, diapozitívok és negatívok ideje lejárt. Manapság helyettük a notebook rejtett zugaiban keresgélünk, hátha rátalálunk egy elfeledett fotógalériára vagy egyéb információhalmazra.

Gábor leginkább a naplóját tartotta féltve őrzött kincsnek. Még a ’90-es évek elején kezdte írni, amikor megvette első számítógépét. Mivel tudta, hogy amíg él, más nem olvashatja,

a legőszintébb hangnemben taglalta benne Verához és a fiához fűződő kapcsolatát. És írt benne egy diáklányról is, akibe reménytelenül belehabarodott. Vagy inkább a lány belé. Persze, Vera az egészről nem tudott semmit, talán csak sejtései lehettek, de sokkal taktikusabb nő volt annál, hogy jelenetet rendezzen.

Reggel, amikor szemét dörzsölgetve kibotorkált a konyhába, Vera már javában tisztította a zöldséget az ebédhez. Gábor átölelte, nyomott egy puszit az arcára:

– Jó reggelt, drágám!
– Jó reggelt!
– Azt hiszem, kimegyek a tanyára.
– A tanyára? Most? Minek?
– Úgy érzem, itt a metszés ideje.
– Hát ha úgy érzed ...
– Csak előbb iszom egy kávét.
– Azért csak harapj is hozzá valamit! Annyira talán nem sürgős.

Pedig a férfi pontosan ezt a sürgetést érezte. Egy arctalan hajcsár sürgetését. Képtelen volt beazonosítani, ki vagy mi sürgeti, és főleg, hogy miért. Na és hova tűnt a legendás türelme? Racionális magyarázat híján, csakis az érzéseire támaszkodhatott. Azt vette észre, mintha a híd óta felgyorsultak volna az események. Belső órája vadul ketyegett, szinte űzte az időt. Minden másodperc felért egy órával. Olyan dolgok, amelyeket addig maga előtt tolt, odázott, most egycsapásra halaszthatatlanokká váltak. A belvároson át autózva rémesen lassúnak találta a körülötte zajló világot, beleértve a közlekedést is, pedig sikerült még a csúcsforgalom előtt útra kelnie. Az emberek ráérősen sétálgattak a csalóka márciusi napfény pásztázta utcákon, némelyik kávéház elé máris kikerültek az asztalkák és a fonott karszékek, persze, csak úgy próbaképpen, a közelgő ünnepre való tekintettel. Egy örökkévalóságnak tűnt, amíg zöldre váltott a lámpa, és ezt többször is el kellett viselnie, míg végre kikecmergett a városból.

Soha nem érezte még ilyen hosszúnak a tanyáig vezető utat. Alig várta, hogy benyisson a csöppnyi parasztházba. Lehuppant az első székre, és gondterhelten körbenézett a helyiségben. Ősz óta először. Télen szinte sosem jártak ki ide. Vera hiányolta az összkomfortot: illemhelyként egy rozoga kerti budi szolgált, és vízhez is csak a ház melletti kerekes kútból lehetett jutni. Ráadásul nem is volt iható. Konyha sem volt, csak egy kétplatnis rezsó és egy miniatűr hűtőszekrény, felette egy hárompolcos üveges konyhaszekrény, tányérokkal, poharakkal. A falat több helyen belepő pókhálóban kiszikkadt légytetemek ringatóztak békésen, mintha

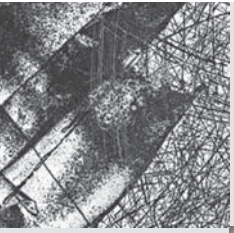

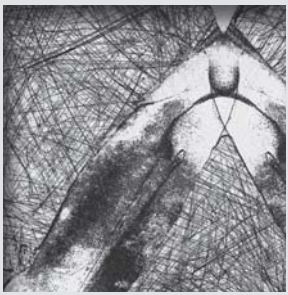

függőágyból figyelnék az ablakpárkányon és a padlón elszenderült társaikat. A rusztikus bútorokból dohszag áradt. „Mire jó ez az egész kóceráj?" futott át az agyán. „Vera rühelli, és Tamás sem szerette soha, mert hogy sok a bogár, mindennek olyan falusi szaga van, és nincs wifi." Felállt, a stelázsi fiókjából előhalászta a metszőollót, majd kiment a házból. Végignézett a lugason egészen a telek végét jelző akácfa oszlopig. Épp egy varjú telepedett rá, és sóváran bámulta őt, akár egy dögkeselyű. Mégsem érzett félelmet, inkább érdektelenséget. Mintha nem is az övé lett volna a tanya, ez a talpalatnyi rög, a Föld egy parányi darabja, s egyszeriben a bolygót sem érezte otthonának, pedig itt élt már több mint fél évszázada. Még sosem érezte magát kirekesztettnek, így nem tudott mit kezdeni a gondolattal. Csak elhessegetni. Erre a varjú is odébbállt.

Amikor benyitott a lakásba, Vera csodálkozó arccal lépett ki a konyhából.

– Már itt is vagy? De hamar végeztél!

– Nem végeztem.

– Hát akkor?

A férfi az előszobai szekrénykén ülve kertészcipőjének fűzőjét oldozta.

– Eladjuk a tanyát.

Felesége különösebb megrendülés nélkül fogadta a hírt, de azért meglepődött.

– Eladjuk a tanyát? Nocsak. És miért? Miért most?

– Mert most jött el az ideje.

– Ja, az más. – „Biztos valami felidegesítette a tanyán", gondolta Vera, ezért ez a nagy sietség.

Berkesi Gábor dolgozatjavítással töltötte a szombat délutánt. Csak valahogy úgy a tizedik dolgozat javításakor tudatosította, hogy eddig valamennyi osztályzat mellé odabiggyesztett néhány biztató szót. Ezt eddig sosem csinálta. El is töprengett rajta, vajon mi lelhette, de nem talált rá magyarázatot. Hát folytatta. Sőt! A legjobb munkákat még apró rajzocskákkal is jutalmazta. „Szandra, benned még sosem csalódtam!", és melléfirkantott egy nyiladozó tulipánt. Estére a papírtorony áthelyeződött az asztal egyik oldaláról a másikra, és minden füzetbe belekerült egy rövid üzenet. Hátradőlt a karosszékben, és hitetlenkedve gondolt vissza az elmúlt két és fél órára. Eléggé furcsának és szentimentálisnak találta,

amit tett. Sejtette, hogy ennek is a hídon történtekhez van köze, mint mindennek, ami azóta megesett vele.

Az olvasólámpa a szemközti falra vetette a füzethalom ijesztően naggyá nőtt árnyékát. Azon töprengett, vajon hány dolgozatot javíthatott ki a harmincnégy év alatt. Ötezret? Tízezret? Vagy még többet? Hányszor magyarázta el tanítványainak ugyanazt a fizikai törvényt? Hány diákkal szerettette meg a fizikát? És hánnyal nem? Nem létezik ilyen statisztika. Talán nem is baj. Sose szerette, ha a tanári munka eredményességét számszerűsítik. Hatékonyság, továbbtanulási ráta, tantárgyi versenyeredmények, no hiszen! Ha csak ezek a mérőfokai a tanár munkájának, akkor nagy a baj. Hol marad az emberség, a személyes példa, az empátia vagy az útmutatás? Ezeket hogyan lehet számadattal, együtthatóval vagy akár százalékosan kifejezni? Sehogy.

Tizenegyet ütött a falióra. Összerezzent a hangra, és csak ekkor eszmélt, hogy a számvetés rabjaként újra kívül rekedt az időn. Most azonban visszazökkent, mondhatni dolgavégezetlenül. Önmaga, vagyis Berkesi tanár úr elszámoltatása lezáratlan maradt. Hiába tartotta a tanári pályát hivatásnak, még ennyi év után is tele volt kételyekkel, nem beszélve a fokozatosan elhatalmasodó hiányérzetről, vajon jól tette-e, hogy ennyi időt és energiát áldozott fiatalok egymást követő nemzedékeinek nevelésére, vagyis egy olyan projektre, amely belátható időn belül biztosan nem térül meg. Alig történt olyasmi, amire igazán büszke lett volna. Kivételt talán az a tucatnyi diák jelentett, akikből később kiváló fizikus lett szerte a világban. És talán az a törékeny diáklány, akibe annak idején reménytelenül belehabarodott. Nem az töltötte el büszkeséggel, hogy a lány őszintén szerette, épp ellenkezőleg, az, hogy még időben képes volt szakítani vele. „Nagyjából ennyi. Karrier a javából, mondhatom. Kár a szóért." Benyúlt a dolgozatfüzetek mögé, és lekapcsolta az olvasólámpát. Kibotorkált a szobából, majd óvatosan bebújt felesége mellé az ágyba.

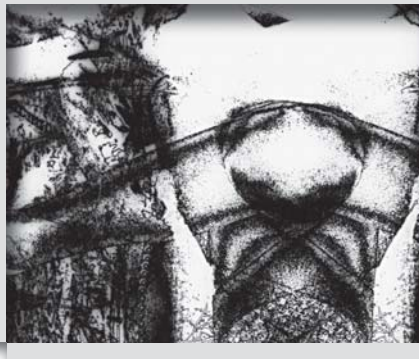

– Csengettek! – szólt ki Vera a konyhából.

– Hallom, hallom. Megyek már.

Gábor a bejárati ajtóhoz sietett, kinyitotta, majd betessékelte Tamásékat a lakásba.

– De csinos vagy ma is, Nórikám! – bókolt a lány felé. Tamás barátnője egy divattervező cégnél dolgozott, így általában a saját maga által tervezett ruhákban járt. Gábor még sosem látta a szőkeséget lezseren vagy sportosan öltözve. Kifogástalan smink, menő frizura, kimért mosoly és minimális kommunikáció, elővigyázatosságból. Gábor jól ismerte a fiát, tudta, hogy ez az északi hideg stílus nem igazán jön be neki, hiába is áltatja magát azzal, hogy megtalálta az igazit. Csak hát, harmincegy évesen az ember nem olyan könnyen ismeri ezt be önmagának.

Vera jött eléjük olasz, prosciuttós-parmezános-olívás kötényében, kezét egy konyharuhába törölgetve.

– Csakhogy megjöttetek! Nemsokára kész az ebéd.

Vera kitett magáért. Az ökoruszályleves és a velőscsont Berkesiéknél régi családi hagyománynak számított. Vera a velőt természetesen pirítóssal tálalta, a főtt hús mellé pedig, ami szinte leomlott a csontról, torma dukált. Tamás imádta a „mama főztjét", levetette sportzakóját, feltűrte az inge ujját, úgy esett neki az

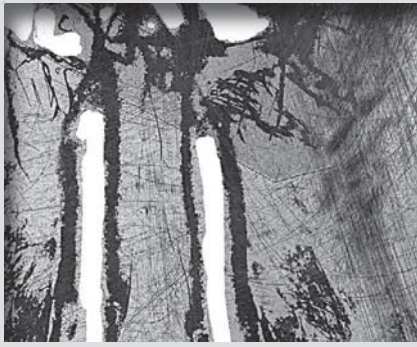

ételnek. Nóri mindig kétkedve figyelte, milyen jóízűen és szenvedélyesen hódol ez a család a kulináris élvezeteknek. Az ő anyja szinte alig főzött, s ha mégis, akkor egyszerű, alacsony kalóriás mediterrán ételeket, általában salátát, párolt zöldséget, esetleg valami könnyű olasz tésztát, amit pár perc alatt össze lehetett csapni, és még annál is rövidebb idő alatt el lehetett fogyasztani. Egyfolytában a vonalaival volt elfoglalva, zavarták őt az öregedés alattomos kis jelei, főleg, amióta elvált a férjétől és új partnerre vágyott.

A főétel, Gábor egyik vadászbarátja jóvoltából, párolt őzcomb volt petrezselymes burgonyával és áfonyamártással. Pazar kombináció! Nóri mégis Vera mákos és almás rétesét dicsérte a legjobban. A desszertet már a nappaliban kávézgatva fogyasztották.

– És hogy áll a tavaszi kollekció?

Gábor megpróbálta Nórit is bevonni a beszélgetésbe, aki képes lett volna szótlanul végigasszisztálni az egész délutánt.

– Jól.

– Értem.

– Április elején lesz a bemutató. A Casanovában.

– Nagyszerű! – zárta le Gábor a hamvában elhalt témát. – Gyere, fiam, szeretnék mutatni valamit.

Mindhárman csodálkozva néztek rá, maga Vera is furcsállotta a felszólítást, mivel ilyen szeparé jelenetek nemigen voltak szokványosak náluk. Aztán mégis odaszólt a lánynak:

– Addig mi rendet rakunk a konyhában. Gyere, Nórikám!

Talán még soha nem ültek így kettesben a dolgozószobában.

– De rég ültem itt!

– Rejtekhelynek sem utolsó. Anyád elől.

Nevettek. Tamás közben Nórira gondolt, és arra, hogy lassan neki is elkelne egy ilyen búvóhely otthon. Aztán apjához fordult.

– Azt mondtad, mutatni akarsz valamit.

– Mutatni? Nem is. Inkább mondani.

– Hú, de titokzatos valaki! Talán történt valami?

Berkesi Gábor a hídon állva látta magát, amint a némán kanyargó folyót kémleli.

– Hát, ahogy vesszük. Igen is, meg nem is.

Tamás, aki informatikusként dolgozott egy bankban, nem nagyon tudott mit kezdeni az ilyen sejtelmes válaszokkal. Már a gimnáziumban is amolyan kockafejűnek tartották. Bármit kiszámolt. Ha vitázott, igyekezett egyértelműen fogalmazni, logikusan érvelni, teljesen kizárva az érzelmeit, amivel vitapartnereit a tébolyba tudta kergetni. Főleg a nőket. Velük nehezen boldogult.

– Apa, kérlek, ne húzd az időt! Nóri nem egy konyhatündér.

– Jól megvagytok? Ti ketten.

Tamást meglepte a kérdés.

– Ahogy vesszük. Igen is, meg nem is.

Tudta, hogy ez a humorba csomagolt válasz ellenkezik az elveivel, de legalább őszinte. – Nóri rendes lány. A maga módján szeret is. Én is őt. De...

– De? – nyomatékosított az apja.

– Valami hiányzik a kapcsolatunkból. Talán a szenvedély.

Berkesi Gábort nem lepte meg, amit a fiától hallott. Három éve, amikor először bemutatta neki, rögtön megcsapta őt a lányból kiáradó fagyos modorosság.

– Orsi – mondta ki hangosan.

Erre Tamás szinte összerezzent a hintaszékben: – Tessék?

– Orsi sokkal temperamentumosabb volt, nem? Olyan kis vadóc.

– Orsi elhagyott. Nóri legalább ragaszkodik hozzám.

– Rendszerint nem azok után a nők után vágyakozunk, akik ragaszkodnak hozzánk.

Informatikus létére gyerekjáték lett volna beleolvasnia apja titkos naplójába a dolgozószobai gépen. Abban részletesen le van írva minden. Orsi szerelmi vallomásától kezdve egészen a szakításukig. De hát, miért is gyanakodott volna a saját apjára?

– Sajnálom, fiam. – Ennyire tellett tőle, pedig eredetileg azt tervezte, mindent kitálal, ezért is hívta be a fiát.

– Ugyan, apa. Mit tudsz te az egészről?

– Hát, éppen erről akartam...

– Hagyjuk! – legyintett Tamás, és feltápászkodott a hintaszékből. – Van még valami? Mert ha nincs, megkeresném Nórit, már biztosan hiányol.

Láthatóan felbolygatta őt Orsi említése, ezért is fogta menekülőre. Amikor az apja egyedül maradt a szobában, félhangosan mormolta maga elé: – Talán jobb is így.
Miután Tamásék elköszöntek és becsukódott mögöttük az ajtó, Vera a kötényét oldozgatva huppant le férje mellé a kanapéra.

– Tamást valamivel nagyon kihoztad a sodrából.

– Ugyan! Csak azt próbáltam kideríteni, komolyak-e a szándékai Nórival kapcsolatban. Elvégre...

– És ettől lett úgy lelombozódva? Te is olyan furcsán viselkedsz egész hétvégén. Történt valami?

– Nem tudom.

– Hogyhogy nem tudod?

– Úgy érzem, megöregedtem.

Vera hitetlenkedve fordult felé:

– Megöregedtél? De hisz...

– Pénteken az iskolából hazafelé jövet megálltam a hídon, és perceken át bámultam a folyót. Eddig sosem csináltam ilyet. És ahogy ott álltam, belémnyilalt a gondolat, hogy el kell számolnom az életemmel, méghozzá sürgősen. Tudom, hogy hülyén hangzik, de így volt.

Egy ideig némán ültek egymás mellett. Vera igyekezett feldolgozni a hallottakat, és racionális magyarázatot találni férje viselkedésére. Gábor pedig nem akart többet mondani, már ezt is megbánta.

– Ugyan, drágám! Kimerült vagy, ennyi az egész.

– Nem tudom. Lehet.

– Még hogy elszámolni az életeddel! Ne viccelj már! Hol van az még! – legyintett Vera nevetve. – Ötvenhét évesen? Egészségesen? Egy szerető családban? Sikeres tanárként? Mondd, mi okod lenne erre?

Berkesi Gábor a padlót nézte. Az elmúlt néhány nap történései kavarogtak benne. És Vera szavai. Egyre inkább úgy érezte, hinnie kell neki. Ki kell szabadulnia ebből a tébolyból.

– Azt hiszem, igazad van – bökte ki végül, és Vera keze után nyúlt.

Másnap reggel olyan frissen ébredt, mint már nagyon régen. Felszabadultan, nyugodt tempóban haladt a híd felé, a bőrtáska most a vállán lógott, kezében a dolgozatokkal teli reklámszatyrot tartotta. A folyónak ezen az oldalán kis, narancssárga autós daru segítségével szerelték le az ünnepi zászlókat a sétány villanyoszlopairól. A járda, még ilyenkor, a reggeli csúcs idején is, maga volt a béke szigete. Mellette az úton folyamatos gépkocsisor torlódott fel, tapintható volt a feszültség. Nap mint nap ugyanaz a tülekedés, harc a sávokért, csak hogy időben érkezzenek a munkahelyükre. A buszmegállóban zombik módjára, érzelmektől mentesen várakozott a tömeg. Elhaladva mellettük azt érezte, hogy – velük ellentétben – ő ura a saját sorsának.

Felért a hídra. Fura érzése támadt, amikor letekintett a folyóra. Szürkébbnek és barátságtalanabbnak látta a dölyfösen hömpölygő vizet. Most nem állt meg a korlátnál, csak a fejét fordította a folyó irányába, azt is csak pár pillanatig. Úgy érezte, a történtek után már nincs mit mondaniuk egymásnak. De azért nem állta meg, hogy félhangosan oda ne bökje:

– Tévedtél, barátocskám, nincs még itt az idő.

Az épp arra járó középkorú nő csodálkozva fordult a hang felé. Pedig a férfi nem is érzékelte a vele szemben haladókat. Megint kikapcsolt. A tanyát látta maga előtt. Ott ültek a faragott asztal körül mindannyian: Vera, Tamás, Nóri, sőt, Orsi is, az udvarról fiatalok kacagása hallatszott be – a diákjai egymásnak mutogatták a dolgozatfüzetükbe került apró rajzokat. Mindenki ott volt. Csak saját magát nem látta sehol.

Közben leért a hídról. Gépiesen haladt a járdán. Megállt a zebránál, a négysávos út szélén. Egyedül. Legalábbis úgy érzékelte. És várt. Egy jelre. Egy apró villanásra. Még nincs itt az idő. Még nincs. Vagy mégis? Elindult. Átlépett a vakító fényen, bele a mélykék sötétbe. És akkor megpillantotta magát. Megnyugodott. Ott ült a többiekkel a faragott asztalnál.

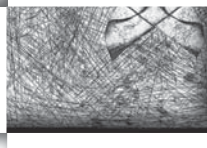

EMBERMESÉK 3, 2001, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 30x40 CM

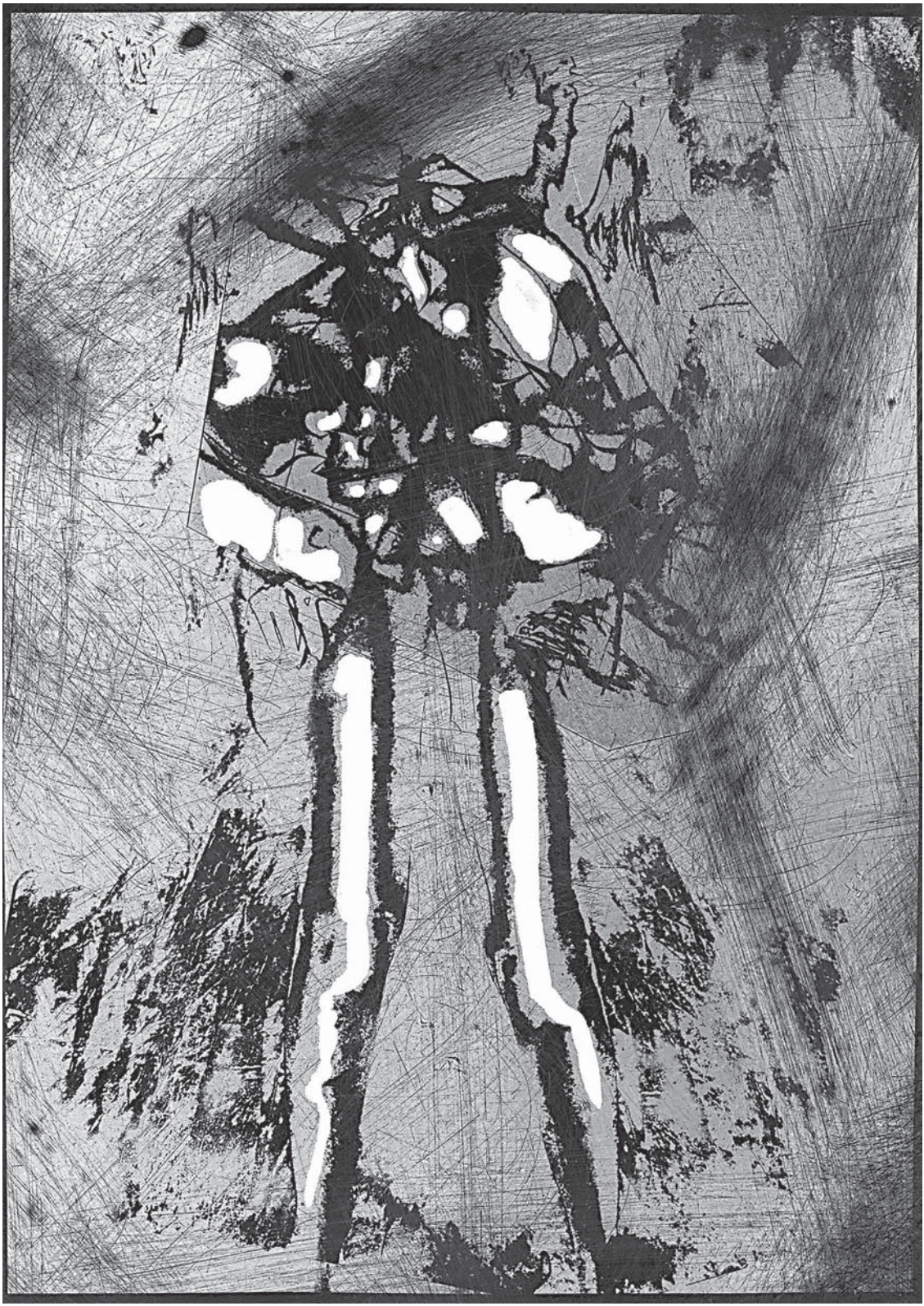

FEKETE ANNA

EMIGRÁNS ELÉGIÁK 5.

Boldog ez a csend. Lassan félni is
elfelejtek, és csak csodálkozom a testemen.
Ilyen könnyű és szép voltam, mikor
vérig sértettek? Mikor rám szóltak,
hogy maradjak csendben, legyek tekintettel…,
és ne is jöjjek vissza, mert nem eléggé,
nem így… nem teljesen? Hogy javulnom kell.
Ez a *loira*, ez a nyugodt szőke nő most csak nevet
a tükörben. A kezem, a derekam, a hajam,
a vállam még sosem hagyott cserben.
A poggyász, amit földrészről földrészre
cipelek. Vigyázok is rá. Reggelikkel,
vacsorákkal kényeztetem. A nevem meg
akármi lehet. Akárkié. Akár egy fiktív
számlatulajdonosé, aki fizeti
a szállodát és a repülőjegyeket.

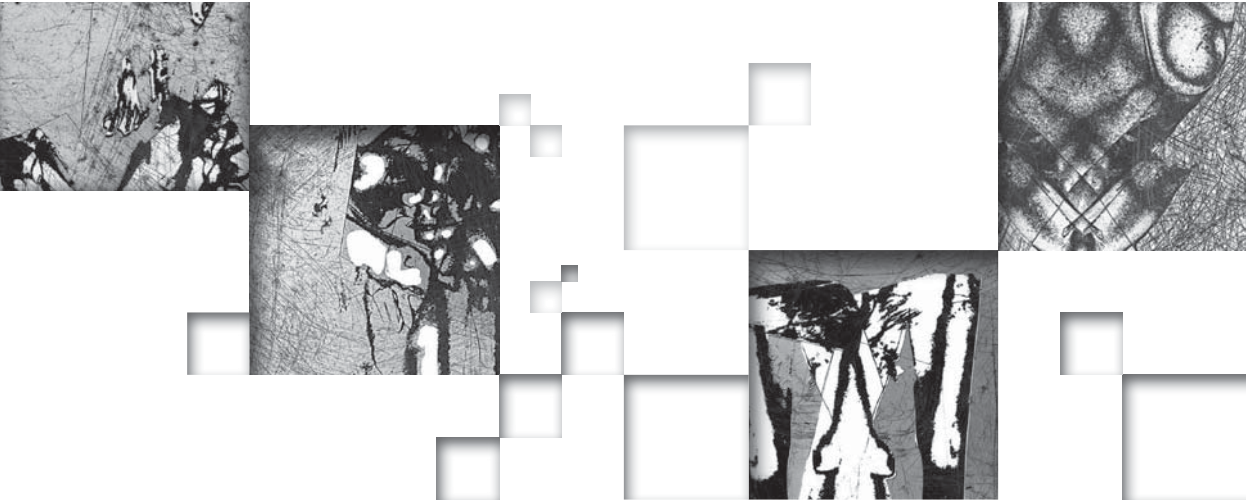

EMIGRÁNS ELÉGIÁK 11.

Az idős úr Pernambucóban
sértődötten panaszolja, hogy harminchét éve
száztíz dollárt adott kölcsön egy csavargó magyar-
nak.
Kérdezget: nem ismerem-e? És közben méreget,
mintha a száztíz dollárja itt lapulna a táskámban
az útlevelem mellett. Nem hiszi el, hogy nem vagyok
a szélhámos lánya-fia-unokája, és nem ismerek
minden magyart személyesen.

Odaadom a száztíz dollárt.
Ennyi emberért.

EMIGRÁNS ELÉGIÁK 14.

Soltrantéban mindenki tud valamit
a magyarokról. Hogy jégből építjük
a házainkat, hogy lovon járunk
mindenhova, hogy a Real Madridnak
szurkolunk mindannyian, és már többször is
hősiesen kivertük a fővárosból az oroszokat.
Talán alkonyodik most Budapesten.
És én elképzelem, ahogy az ég kékjében
feloldódik a gyűlölet, a visszaverődő fény
összekapcsolja a hullámokat és az ablakokat.
Óriás szitakötő ereszkedik a folyóra,
egyik lábával megtámaszkodik a Tabánban,
a másikkal a Belvárosi templom tornyában
és gondolkodik, tovaröppenjen vagy maradjon.
Talán ott ülök most én is a villamoson,
és erről a másik földrészről álmodozom.
Itt, Soltrantéban egy ügyes háziasszony
jégcsipkés, kókuszos sütemény-csodát
tesz elém. Jé! A Halászbástya, mondom,
mert magam sem tudom, hiszen sohasem
tudhatom, hogy éppen hol vagyok.

EMBERMESÉK 4, 2001, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 30x40 CM

MIZSER ATTILA

AMI FELETTE, AMI ALATTA

ÖNREPREZENTÁCIÓ ÉS ANTOLÓGIAKULTÚRA A KORTÁRS „SZLOVÁKIAI MAGYAR" IRODALOMBAN

„Ez sok, ez tényleg sok.
Kevesebb is elég lenne.
Minek a tajték, elég a hullámzás."
Csehy Zoltán

A „szlovákiai magyar irodalom" önreprezentációjának egyik meghatározó aspektusa az ún. antológiakultúra: a térség irodalmának generációs csoportosulásai a rendszerváltást megelőzően, illetve azt követően is egy-egy antológia szerzőgárdájaként jelentkeztek. A válogatáskötetek pedig nemcsak irodalomszociológiai, de esztétikai szempontból is képet adtak a régió irodalmának alakulásáról. A csehszlovákiai magyar költészet első ilyen jellegű összefoglalása Sziklay Ferenc szerkesztésében 1926-ban jelent meg. A címe: *Lírai antológia. Szlovenszkó és Ruszinszkó magyar költőinek alkotásaiból*[1]. A válogatás reprezentatív jelleggel bírt, mások mellett Márai Sándor, Komlós Aladár és Mécs László is több verssel szerepelt a kötetben. Ezt követően (a II. világháborút és a határmozgásokat természetesen nem számítva) öt-hat évente jelentek meg lírai vagy prózai antológiák, amelyek a Csehszlovákia területén alkotó költők, írók munkásságát szemlézték, összefoglaló jelleggel, a kánonképzés és a regionális identitás kifejezésének igényével. Egy-egy gyűjtemény megjelenése és recepciója szinte egyet jelentett az irodalmi nyilvánossággal, a szövegek pedig a csehszlovákiai magyar irodalom reprezentánsaivá váltak.

Az első, hangsúlyozottan generációs szempontokat szem előtt tartó antológia *Három fiatal költő*[2] címen 1954-ben jelent meg, a következő, az ún. „nyolcak antológiája" 1958-ban jött létre, és az ötvenes évektől fellépő

1 *Lírai antológia: Szlovenszkó és Ruszinszkó magyar költőinek alkotásaiból*, szerk. Sziklay Ferenc, Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1926.
2 *Három fiatal költő*, Pozsony, 1954.

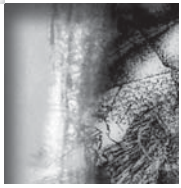

költőket kapcsolta össze[3]. Ezeknél azonban szubverzívebb volt, és nagyobb kritikai visszhangot kapott az 1970-es *Egyszemű éjszaka*[4], amely Tőzsér Árpád szerkesztésében és előszavával jelent meg. A kötetben azok a fiatal költők szerepeltek, akik helyet kaptak korábban az Irodalmi Szemle *Vetés* című, pályakezdőket közlő rovatában. A gyűjtemény érdekessége, hogy a válogatás fő szempontja esztétikai: a legújabb megszólalásoknak ad teret: háttérbe szorul a regionális identitás versbeli kifejezésének a kérdése, valamint a költészet példázatszerűsége is. Az új generáció egyik kritikusa éppen Szalatnai Rezső, aki az új költészetet bíráló írásában paradox módon a líra megújulásának egyes aspektusaira mutat rá:

„Akár verskötetben, akár a *Hétben*, akár az *Irodalmi Szemlében* olvasom verseiket, szomorúan, csüggedten hagyom abba. A próza, a cikkek, ismertetések a szlovákiai magyar problémákról szólnak, a versek azonban ezt a mondanivalót messze elkerülik. Ez az első, amin megütközik az ember. Az ifjú magyar lírikusok Szlovákiában nem járják a magyarság útját; nem lélegzenek se Pozsonnyal, se a vidékkel, sem Gömörrel, sem Nógráddal; nem éreztetik Érsekújvár ízét, a Sajó vizét, Léva piacát, Kassát. A szlovákiai magyar költészet valaha éppen a táji és társadalmi valóság tükrözésével vált jelentőssé, külön hanggá a magyar líra egységében. Gondoljunk csak Győry Dezső és Mécs László verseire, egész költői gyakorlatukra! A mai versekből mit sem tudunk meg korunkról és helyzetünkről, vidékeinkről és társadalmunkról. Az irodalom szinte kettéhasadt: a próza felveti a magyar társadalom kérdéseit, s művészi igénnyel ábrázolja a valóságot; a fiatalok lírája ellenben messze elkerüli azt, jóformán megtagadja, mégpedig egységesen, mintha tüntetne vele, mintha előzetesen megállapodnának abban, hogy a valóságról nem énekelnek, ezt elutasítják."[5]

Az *Egyszemű éjszakát* követően az antológiakultúra már nem annyira összegző, a régió irodalmát szemlélő jelentőséggel bírt, hanem éppenséggel a nemzedéki megjelenés fórumává vált, így nemcsak generációs, hanem irodalomszocioló-

3 *Fiatal szlovákiai magyar költők* (1958, válogatta és a bevezetőt írta Turczel Lajos. A kötet a „nyolcak" antológiájaként vált nevezetessé, lényegében az ötvenes évek közepétől fellépő költők (Cselényi László, Fecsó Pál, Gyüre Lajos, Kulcsár Tibor, Zs. Nagy Lajos, Petrik József, Simkó Tibor, Tőzsér Árpád) együttes jelentkezése volt. Vö. http://adatbank.sk/lexikon/antologiak-19181989/

4 *Fiatal szlovákiai magyar költők* (1970), összeállította és az előszót írta: Tőzsér Árpád. A sok vitát kiváltó antológia az Irodalmi Szemle *Vetés* c. rovatában feltűnt költők verseit tartalmazza. Aich Péter, Keszeli Ferenc, Kmeczkó Mihály, Kulcsár Ferenc, Mikola Anikó, Németh István, Szitási Ferenc, Tóth László, Varga Imre. Vö. http://adatbank.sk/lexikon/antologiak-19181989/

5 Szalatnai Rezső, *Az új költészet buktatói*, Irodalmi Szemle, 1969, 9, 844.

giai szempontok is jellemzik a *Próbaút* antológiát (1983)[6], amely a nyolcvanas évek elején induló Iródia-mozgalom szerzőit közli. Mások mellett itt Farnbauer Gábor, Krausz Tivadar, Hizsnyai Zoltán, Juhász R. József és Talamon Alfonz neve említhető. Az azonos generációt, pályakezdést képviselő, innovatív alkotók megszólalását színre vivő gyűjtemények közé sorolható a *Piknik a Szaharában: Fiatal írók antológiája* (1993)[7], továbbá a *Nyugtalan indák: Fiatal költők antológiája* (1993)[8] – amelyben többek között Csehy Zoltán is feltűnik. A rendszerváltás előtti évtizedben induló írógeneráció az ún. „Pegazus-nemzedék", amely nevét a Pegazus írótáborokról kapta, tagjai az egykori írótáborosok, többek között Csehy Zoltán, Polgár Anikó, Pénzes Tímea, és – érdekes módon – a tatabányai Pollágh Péter. A hivatalos antológiájuk az *Angyalzsugor* (1997)[9], de a *Kapufa a Parnasszuson* (1993) is részben a Pegazus-nemzedék szerzőit tömöríti. És ezzel tulajdonképpen véget kell hogy érjen a felsorolás: ezt követően a nemzedéki antológiák létjogosultsága és megvalósulása is kérdésessé vált. Valójában az Iródia, a *Próbaút* antológia generációja az utolsó olyan közösség, amely a magyarországi recepcióban megjelenő nyomot tudott hagyni, és amely valóban kvázi írói közösségként tudott fellépni.

A következő két idézet képet ad az antológiakultúra jelentőségéről, valamint a közösség, a kánon és az irodalom összefüggéséről. Németh Zoltán néhány évvel ezelőtti Talamon Alfonz-esszéjében fogalmazza meg: „A káprázatos tehetségű Talamon Alfonz tragikusan korai halála után olyan mértékű figyelem irányult a szerző életművére, amely tájainkon, a szlovákiai magyar irodalom kontextusában szinte páratlannak mondható. […] Hogy mekkora szerepe van ebben az 1980-as években induló Iródiamozgalomnak, amely lehetőséget adott a szlovákiai magyar fiatal alkotóknak ahhoz, hogy időről

6 *Próbaút*, szerk. Balla Kálmán, Grendel Lajos, Pozsony, Madách, 1986.

7 *Piknik a Szaharában: Fiatal írók antológiája*, szerk. Kulcsár Ferenc, Pozsony, Lilium Aurum, 1993. A rövidprózák és elbeszélések szerzői: Czakó József, Fábián Nóra, Győry Attila, Hajdú István, Hajtman Béla, Mórocz Mária, Pálovics László, N. Tóth Anikó.

8 *Nyugtalan indák: Fiatal költők antológiája*, szerk. Kulcsár Ferenc, Pozsony, Lilium Aurum, 1993. Az előbbi antológia lírai párja. Szerzői: Bolemant László, Csehy Zoltán, Fehér Sándor, Gyetvai Zoltán, Lukács Zsolt, Mészáros Ottó, Motesiczky Gábor, Z. Németh István, Patus János, A. Szabó László, Szarka Tamás, Szászi Zoltán, Szűcs Enikő, Zalaba Zsuzsa.

9 *Angyalzsugor: A Pegazus-nemzedék antológiája,* összeáll. Balázs F. Attila, szerk. Haraszti Mária, előszó Németh Zoltán, Pozsony, AB-Art, 1997. Az 1991-től szerveződő, középiskolás fiatalok alkotta Pegazus Társaság tagjainak antológiája. A kötet szerzői: Árendás Ildikó, Baranyai Szilvia, Bede Csilla, Chinorai Edit, Csehy Zoltán, Fehér Kriszta, Ferenczi Norbert, Haris Éva, Juhász Katalin, Kantár Csaba, Kasagranda Hedvig, Lelkes Judit, Lőrincz László, Méry Mária, Mizser Attila, Németh Zoltán, Öllős Edit, Pénzes Tímea, Polgár Anikó, Pollágh Péter, Rohály János, Sélley Hudina Zsolt, Száraz Dénes, Szeles Annamária.

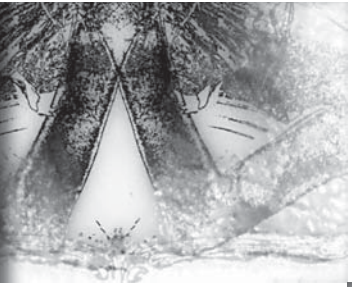

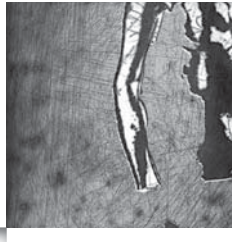

időre irodalmi életet éljenek, szétszedjék, kivesézzék egymás műveit, majd pedig az Iródia-füzetek jóvoltából nyomtatásban is meglássák szövegeiket – nos, erről nagyon nehéz egzakt módon beszélni. Hiszen, mint tudjuk, az irodalom művelése főként magányos tevékenység."[10]

A *Próbaút* antológia fülszövegében pedig, feltehetőleg a szerkesztők, Balla Kálmán és Grendel Lajos megfogalmazásában, a következőket olvashatjuk: „Antológiánk szerzői, azaz itt szereplő írásaik többek ígéretnél: eredmények, amelyekkel ki lehet lépni a közönség elé. A pályakezdők közül azok kerültek kötetünkbe, akiknek megkülönböztető írói arcéle, sajátos esztétikai és stílusbeli felfogása és iránya, valamint egyéni gondolatvilága, körülírható világképe van."[11]

A két idézetben az a figyelemreméltó, hogy a közösségi tapasztalatot (az Iródia-mozgalmat) és az antológiában való megjelenés kérdését is a szövegalkotás folyamatával hozza összefüggésbe. Eszerint a generációs szemlélet csak abban az esetben termékeny, ha az az irodalmi szöveg alakulásában is kimutatható. Az antológiakultúra csak akkor érvényes, csak akkor van létjogosultsága, ha az egyfajta kritikai attitűd eredménye. Ha a szerkesztés egyben válogatás, értékelés, egy vagy többféle ízlés, egy vagy többféle szempontrendszer érvényesülése. A kilencvenes évek antológiáira egyfajta fordulatként emlékszik az ún. szlovákiai magyar irodalomtörténet, a tanulmányokban, kritikákban egy új nemzedék és egy új nyelv jelölői ezek – Németh Zoltán például több interjúban is revelatív erejűnek nevezi a *Próbaut*at[12]. A jelenség tehát annak ellenére adott, hogy a szerzők olykor másként élik, élték meg azt. Polgár Anikó 2004-es nyilatkozata a Pegazus nemzedék és kilencvenes évek kvázi fordula-

10 Németh Zoltán, *A bámulatos tehetségű Talamon Alfonz*, Irodalmi Szemle, 2016, 5. http://irodalmiszemle.sk/2016/05/nemeth-zoltan-a-bamulatos-tehetsegu-talamon-alfonz-essze/

11 *Próbaút*, fülszöveg.

12 Vö. pl. *Lezárult egy korszak... – interjú Németh Zoltánnal*, Terasz.hu, http://uj.terasz.hu/main.php?id=egyeb&page=cikk&cikk_id=7688.

ta kapcsán jól érzékelteti az anomáliákat: „A ’90-es évek »fordulatáról« egy groteszk antológiadömping jut eszembe, ekkoriban veszítette el tájainkon az antológia a maga műfaji autentikusságát. Az általad is emlegetett antológiák futtában és fölényes szakmai hanyagsággal készültek, és semelyikük sem állta ki az idők próbáját. A *Kapufá*ba nem is tudom, hogy kerültem bele, a kiadó velem egyáltalán nem kommunikált, mindent az esetlegesség, a szétszórtság uralt. Nekem ez az antológia máig sincs meg, csak egyszer láttam véletlenül a könyvtárban – sem honoráriumot, sem tiszteletpéldányt nem kaptam belőle, nem mintha annyira hiányozna, csak az akkori alapvető kiadói etika hiányosságai miatt említem. Persze, néha még ma sem tudhatja az ember, hogy valamelyik írása vagy netán egy róla készült fotó mikor bukkan fel váratlanul egy antológiában. Az *Angyalzsugor* azért olyan félresikerült, mert hibrid, sok szempontból determinált szerkesztői koncepciót – koncepciótlanságot? – tükröz.”[13]

Az anomáliák, amelyeket Polgár említ, mondhatni, általánossá váltak. A rendszerváltás utáni első generációnál az antológiaszerkesztés mint kritikai eljárás már nem érvényesül. Sem értékorientációjában, sem az érdekképviselet szempontjából nincs jelentősége, és súlya, a regionális irodalmi kiadványokban való megjelenésnek. Az írótáborok már kevésbé jelentenek nemzedéki összetartó erőt. Sokkal inkább önálló teljesítmények jelennek meg pályaképként. Ennek hátterében az áll, hogy az elmúlt évtizedben a nemzedékiség, illetve a pályakezdők teljesítményére való reflektálás helyett a „szlovákiai magyar” irodalmi közösség egészének bemutatása vált hangsúlyossá. Az évente egyszer megjelenő *Szlovákiai magyar szép irodalom* kritikai viták tárgya, mert bár a regionális irodalom és a regionális értékek általános bemutatását célozza, paradox módon nem teszi lehetővé a régión belül megmutatkozó sokféleség, nyitottság és plurális értékstruktúra felmutatását, hanem a homogenizálás gesztusával, a hangsúlyok kijelölésének elkerülésével éppenséggel elfedi a valós tendenciákat.

Néhány évvel ezelőtt az *Irodalmi Szemle* adott teret a SZMÍT (Szlovákiai Magyar Írók Társasága) antológiáiról szóló kritikavitának, amelynek kiindulópontja Németh Zoltán provokatív című írása volt: *Szellemi öngyilkosság a Szlovákiai magyar szép irodalom 2012 című kötetben.* Németh a cikkben szintén említi a Polgár Anikó által is felvetett szerzői jogi problémát, miszerint az antológiák (2012-ben még mindig!) úgy készülnek, hogy a szerző nem értesül a közlésről, a bekerülésről. Így nincs módja elfo-

13 Polgár Anikó, *„A költészet nálunk napi igény…”*, Új Szó, 2004. 07. 03. https://ujszo.com/cimkek/szombati-vendeg/2004/07/03/polgar-aniko-a-kolteszet-nalunk-napi-igeny.

gadni vagy épp visszautasítani a kontextust, amelybe helyezik. Problémaként rögzíti a válogatás slendriánságát, a szerkesztői munka szükségszerű kényszerűségeit is. A szerkesztő/összállító nem tájékozódik a szlovákiai magyar alkotók *nem* szlovákiai lapokban megjelent szövegeiről, így nincs lehetősége megfelelő koncepció kialakítására. Kimaradhat például az antológiából az a szerző, aki bár Szlovákiában él, szlovák állampolgár, ennek értelmében szlovákiai magyar író, de az adott évben például csak az *Alföld*ben vagy az *Élet és Irodalom*ban publikált: „A *Szlovákiai magyar szép irodalom 2012* összeállítója egész egyszerűen nem nézte át […] a legjobb kortárs magyarországi irodalmi lapokat, hogy azokban publikáltak-e szlovákiai magyar szerzők. Ami azért is megdöbbentő, mert ebből az derül ki, hogy egyáltalán nincs képben a kortárs magyar irodalom viszonyait illetően. […] Vajon a provincializmus és dilettantizmus fogalmait milyen esetekre találták ki, ha nem az ilyen válogatásra? Mi másról van szó, ha nem szellemi öngyilkosságról?”[14]

Beszédes tény, hogy csak két magyarországi irodalomtörténész, kritikus fogadta el a felkérést, és reagált Németh vitacikkére. L. Varga Péter teoretikus értelemben megerősíti, egyben árnyalja is Németh álláspontját, felhívja a figyelmet arra, hogy „a szövegek materiális-térbeli pozicionálása legalább annyira fontos, mint az interpretáció és a hatástörténet, sőt e komponensek igen jelentékeny szerepet játszanak a művek befogadásában és értelmezésében […]. [A] publikáció helye, recepciójának tere, de maga a kivitelezés, a materiális környezet ugyanolyan szerepet játszik a mű értelmezéstörténetében, mint poétikai-retorikai megalkotottsága. […] [M]indenütt akadnak helyi hősök és persze olyanok is, akiknek az

14 *Szlovákiai magyar szép irodalom 2012*, szerk. Vida Gergely, összeáll. Nagy Erika, Pozsony, Szlovákiai Magyar Írók Társasága, 2012. https://nemethzoltan.wordpress.com/2013/01/05/nemeth-zoltan-szellemi-ongyilkossag-a-szlovakiai-magyar-szep-irodalom-2012-cimu-kotetben/

(élet)műve túlmutat a térségi léten […]. A válogatásoknak – különösen, ha jelölten regionális kódolásúak kívánnak lenni – ezt a kettősséget nyilván figyelembe kell venniük, s ha nem is képesek feloldani, érdemes törekedniük rá."[15]

Nagy Csilla pedig a 2012-es antológia anomáliái kapcsán tendenciáról beszél, rámutat arra, hogy „[a] regionális irodalom és a regionális értékek sajátosságainak bemutatását (amely […] az ilyen típusú kiadványok legfontosabb célja lenne) korlátozza egyfajta provinciális szemlélet; a régión belül megmutatkozó sokféleség, nyitottság és plurális értékstruktúra helyett az elszigeteltség élménye válik, ha nem is értékké, de bizonyos értelemben meghatározó tényezővé. […]. [A] szerkesztők és a kiadó, az írószövetség nincs tisztában a felelősségével, azzal, hogy elsődleges feladata az értékőrzés és az önreprezentáció: a szlovákiai magyar irodalom hagyományainak, pluralitásának, dinamizmusának a lehető leghitelesebb, legmagasabb színvonalú bemutatása, a szerzők lehető legjobb képviselete."[16]

A fentiek alapján úgy tűnik, mára a szlovákiai magyar szépirodalmi antológiában való megjelenés egyrészt nem bír valódi hozadékkal, nem befolyásolja a kánont, de nem is reprezentatív. A szimptóma tehát az, hogy a 2000 után színre lépő generációk ezt a deficitet érezve már nem törekszenek a szlovákiai magyar író/alkotóközösségekbe való betagozódásba. Ez talán a tehetséggondozás kapcsán vethet fel anomáliákat. Olyan közegben érzik magukat otthonosan, amely regionálisan nincs kódolva, ugyanakkor generációs és határon átívelő kapcsolatrendszert ad. Az új nemzedékek számára így válhat kánon, irodalom és közösség kontextualizáló fogalmává – hogy csak néhány példát említsek – az R25, a FISZ vagy a JAK, a KULTer, illetve, merem remélni, bizonyos mértékig az Irodalmi Szemle is.

15 L. Varga Péter, *Multikulti és kisebbségi kontextusok: kettős kódolás*, Irodalmi Szemle, 2013, 1. https://library.hungaricana.hu/hu/view/IrodalmiSzemle_2013/?pg=84&layout=s.

16 Nagy Csilla, *Provincializmus, dilettantizmus vs. regionális kánon*, Irodalmi Szemle, 2013, 3, http://irodalmiszemle.sk/2013/03/nagy-csilla-provincializmus-dilettantizmus-vs-regionalis-kanon/.

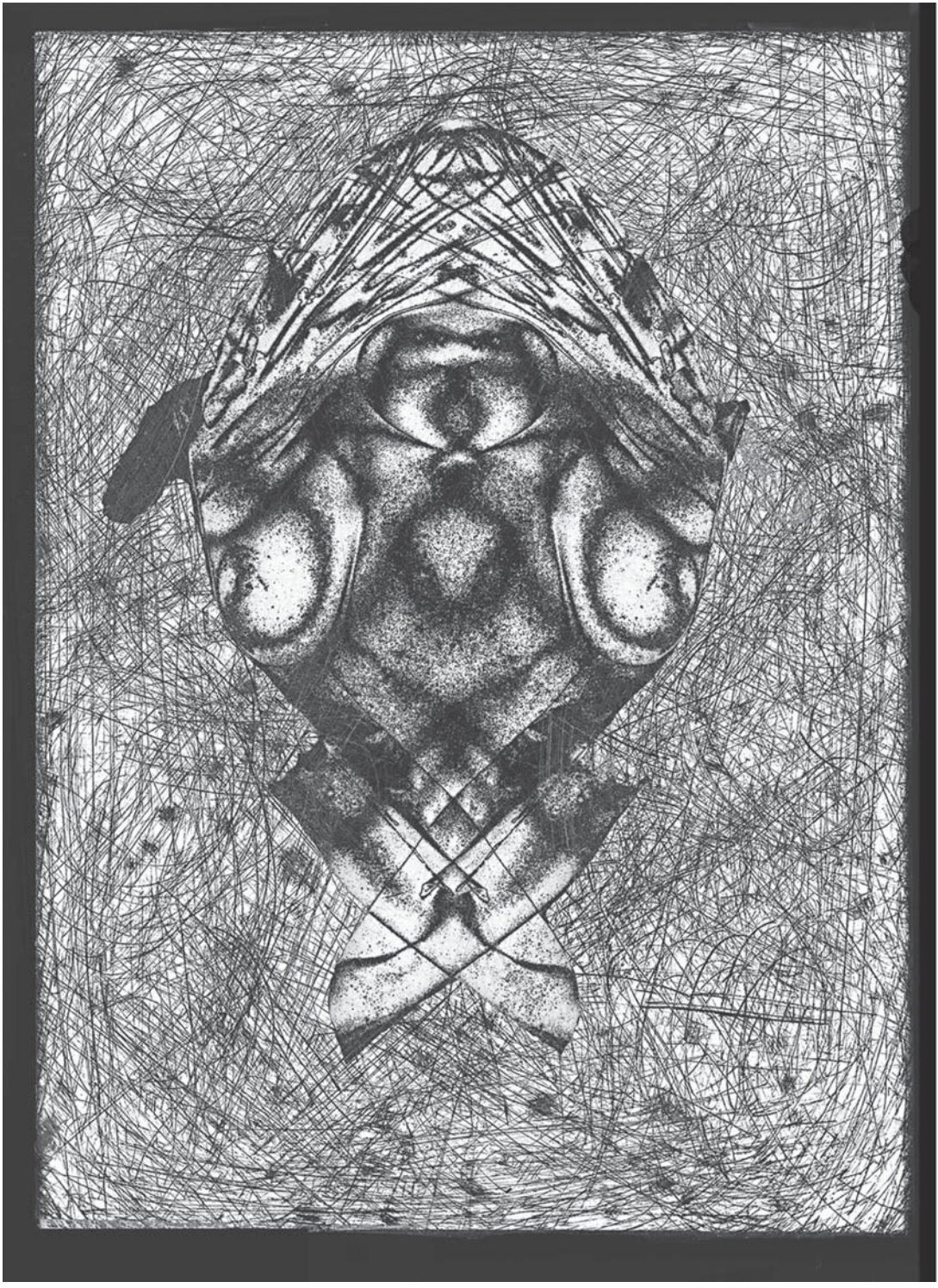

JÁNOS LÁTOMÁSAI 6, 1982, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

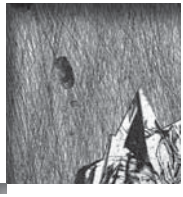

BOLEMANT LILLA

ORDÓDY KATALIN ÉS A NŐI IRODALMI HAGYOMÁNY[1]

Február 22-én emlékeztünk Ordódy Katalin születésének századik évfordulójára. Azaz emlékeztünk volna, ha nem esett volna ki az irodalmi emlékezetből, mint annyi más női szerző. Pedig Ordódy 1989 után is alkotott. Az 1950-es évektől sikeres szerzőnek számított, könyvei kelendőek voltak a piacon, és a kritika is nagyrészt kedvezően fogadta őket. A kilencvenes években az *Új Szó* felkérésére még írt egy olvasmányos szerelmi történetet, ugyanakkor sci-fi regényének már nem tudott itthoni kiadót találni, az Magyarországon jelent meg.

EGY KIS IRODALOM KIS RÉSZE

Nőírók műveivel foglalkozni egy kis irodalom kis részében hálátlan feladat. Egy nemzetiségi szempontból kisebbséginek tekintett, és önmagát is sokáig (esetenként máig) kisebbséginek tekintő irodalomban, amelynek a létét is többször kétségbe vonták már kialakulásától, 1919-től kezdve napjainkig. A trianoni békeszerződés utáni határváltozások következtében a magyar irodalom művelői földrajzilag és politikailag más-más területekre kerültek. Akik szülőföldjükön, a mai Szlovákia területén maradtak, a két világháború ideje alatt a polgári liberális Csehszlovákiában, majd az első Szlovák Köztársaságban, a második világháború után pedig a szocialista Csehszlovákiában találták magukat. 1989 után szintén többféle csehszlovák (szocialista, majd szövetségi köztársasági) majd 1993-tól szlovák köztársasági államalakulatban éltek. A határok szabadon átjárhatóvá váltak

1 A tanulmány a Szlovák Köztársaság kormányhivatala támogatásával készült, a Kisebbségi Kultúrák 2017 program keretében.

mind földrajzi, mind szellemi értelemben, és ekkortól kezdett jelentősebben átértékelődni a kisebbségi nemzetiségi irodalom fogalma.

Maga a magyar irodalom is a kis irodalmak körébe tartozik, ha világirodalmi szempontból tekintünk rá, ezért fejlődése folyamán fontos volt számára a nemzeti identitás kialakítása, formálása és megőrzése. A kisebbségi (Magyarország határain kívüli) irodalmakra ez fokozottan érvényes. A különféle országokban és korszakokban, más-más politikai helyzetben alkotó írók közös szempontja az irodalom nemzetiidentitás-megőrző szerepe volt, amely szinte minden más szempontot maga alá rendelt. A nemzeti-nemzetiségi írótól elsősorban azt várták el, hogy a magyar nyelv, a magyar kultúra szerepét fogalmazza meg a kisebbségi emberi sorsokon keresztül, alkossa meg az egyes „nemzetrészek" regényét. A szlovenszkói magyar regénynek tartalmaznia kellett volna a felvidéki magyarság specifikus társadalmi és kulturális helyzetének feldolgozását. A nemzeti identitás felértékelődése miatt nem igazán kapott teret a nemi identitás, valamint a nők és a férfiak társadalmi szerepének feldolgozása az irodalomban. Az 1900-as évek feminista mozgalmainak törekvéseit megrekesztette az első világháború, a századelő „új nőtípusának" irodalmi megformálása nem folytatódhatott töretlenül, a második világháború után bekövetkezett politikai fordulat után pedig tájainkon a szocialista emancipáció teljesen más irányt jelölt ki az irodalom számára. Ha nagyon egyszerűen fogalmazunk, a szocialista nőtípus leírását várta el az alkotóktól, a dolgozó nő típusát, aki a hagyományos női feladatokat is ellátja, vagyis a család működéséért továbbra is ő a felelős.

Az ötvenes években indult prózaírók a hatvanas-hetvenes évekre értek be, és bizonyos értelemben ebben a korszakban vált valóra igazán a két

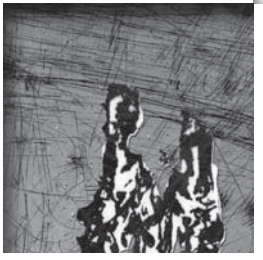

világháború közötti korszak irodalmának vágya: megalkotni a csehszlovákiai magyar regényt, megfogalmazni a kisebbségi sorsot. Dobos László, Duba Gyula, Egri Viktor, Mács József, Rácz Olivér mellett feltűnik két női név is: Dávid Teréz és Ordódy Katalin.

SZOCIALIZMUS ÉS EMANCIPÁCIÓ

„A mai női íróknak elődökre van szükségük ahhoz, hogy rájuk támaszkodva ők maguk is hagyománnyá válhassanak majd" – írja Menyhért Anna *Női irodalmi hagyomány* című monográfiájában.[2] Egyúttal megállapítja, hogy női irodalmi hagyomány nem létezik a magyar irodalomban, mert a női alkotók nem kerültek be az irodalmi kánonba. A tankönyvekben, sőt még az egyetemi kurzusok tananyagaiban sincsenek jelen, vagy csak elvétve. A nők láthatatlanok az irodalomban. Saját korukban mind „jelen voltak", publikáltak, vitatkoztak, véleményt nyilvánítottak, jó esetben személyesen ismerték az előttük járó női alkotók nemzedékét, és a fiatalokat, akik utánuk jöttek. Tovább azonban nem terjed az emlékezet, hiszen az irodalomtörténet-írásban nem maradt nyomuk.

A csehszlovákiai magyar irodalom kánonalkotási folyamatában közelebbről is látható ez, hiszen az 1919-ben „elkezdődött" irodalom kialakításában egyenlő arányban vettek részt nők és férfiak. A folyóiratokban, az antológiákban ugyanannyi női alkotó neve jelent meg, mint férfié. Az idő múlásával azonban ez a szám fokozatosan csökkent. A női alkotók lassan kiszorultak az antológiákból és a könyvkiadásból, az irodalomtörténeti összefoglalókban is ritkábban jelentek meg. A két világháború közötti női alkotók közül az 1960-as, 70-es években készült, a korszak irodalmát feldolgozó antológiákban már csak egyharmad arányban szerepel női név a szerzők között.

A következő nemzedék még számon tartja őket, de írásban már nem jelennek meg a műveik, vagy csak néhányuknak, és ugyanaz az egy vagy két elbeszélés ismétlődik az újabb és újabb kiadványokban. A csehszlovákiai és a magyarországi irodalomtörténet-írás hasonlóan jár el a kisebbségi irodalmakkal kapcsolatban (is), az összefoglaló művekből kihagyják a női írókat.

„[…] a kollektív emlékezet alapvető egy közösség identitásának és integritásának számára. Nemcsak arról van szó, hogy aki a múltat kontrollálja, a jövőt is kontrollálja, hanem arról is, hogy aki a múltat kontrollálja, az azt is kontrollálja, hogy kik vagyunk" – idéz Menyhért a kollektív emlékezet kapcsán egy publikációt.[3] Az irodalmi kánonalkotást érdekviszonyok és hatalmi viszonyok is alakítják. Erre azonban az irodalomtörténet-írás nem reflektál – állapítja

2 Menyhért Anna, *Női irodalmi hagyomány. Erdő Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czóbel Minka, Kosztolányiné Harmos Ilona, Lesznai Anna*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2013, 19.

3 David Middleton, Derek Edwards, *Introduction = Collective Remembering*, szerk. Uők, London, SAGE Publication, 1990, 10.

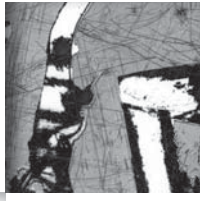

meg Menyhért – női szerzőkkel, női irodalommal foglalkozó feminista irodalmárok kivételével. Az ő szavuk azonban nem elég erős ahhoz, hogy a kánont felbomlassza és átírja, bővítse a női szerzők műveivel, mint ahogy ez néhány évtizede folytatódott le az angol irodalomban.

A szlovákiai magyar nőirodalomnak egyszerre kell megküzdenie a kisebbségi irodalom létének kétségességével az ún. egyetemes magyar irodalmon belül, valamint kiharcolni a női szerzőket megillető helyet a kánonban. Bárczi Zsófia szerint érdemes beszélni a (cseh)szlovákiai magyar irodalomról mint fogalomról, mégpedig módszertani/iskolai és tananyag-szervezési kérdésekkel és az identitás kérdésével kapcsolatban. Ha ugyanis a huszadik század irodalmába süllyesztve oktatnánk, szinte semmilyen szinten nem jelenne meg a tananyagban, s ez végül kollektív irodalmi emlékezetvesztéshez vezetne.[4] Ugyanilyen veszteség lenne, ha veszni hagynánk irodalmunk másik felét, a női szerzők által alkotottat.

Ideje megvizsgálni és újra felfedezni azokat a műveket, amelyek segítségével a női szempont is megjelenhet irodalmi emlékezetünkben.

NŐI SZEREPLŐK A SZOCIALIZMUS IDEJÉN

Ordódy Katalin születésének kerek évfordulója jó lehetőséget kínál ahhoz, hogy a felvázolt összefüggések fényében felidézzük műveit és azok korabeli recepcióját. Ordódy Katalin 1918. február 22-én született Léván. Édesapja bankigazgató volt Zselízen, Katalin zárdában nevelkedett Bécsben és a pozsonyi Orsolyáknál. Már gyerekként is történeteket képzelt és rajzolt a képeskönyvek, folyóiratok fotói köré, tízéves kora körül verseket írt, érettségi előtt pedig egy dalt, amelyet osztályával előadott egy iskolai ünnepségen[5]. Tizenhárom évesen verseket, sőt egy regényt is írt Afrikáról. Szeretett gondolatban kalandozni.[6] Pozsonyban tanítói oklevelet szerzett. Férjhez ment, három gyermeket neveltek fel férjével: Katalint, Vilmost és Dénest. Férje, Ordódy Vilmos bankigazgató volt Verebélyen, apósa vármegyei főjegyző. A háború után mindenüket elvesztették, évekig egy pincelakásban éltek Pozsonyban a három gyerekkel.

4 Bárczi Zsófia, *A szlovákiai magyar irodalom fogalmi problémái*, Partitúra 2010, 1, 85–90.
5 Vass Gyula, *Szabad Földműves*.
6 K. Cséfalvay Eszter, *„Szeretnék újra falun élni" Beszélgetés Ordódy Katalinnal*, Új Nő, 1993, 17, 9.

Ebben az időben került újra az irodalom közelébe. A Slovenská kniha kiadóvállalat propagandaosztályának magyar szerkesztője volt, a megjelenő könyvek rövid ismertetőit, tartalmi kivonatait írta. Amikor az 1958-as káderezések során a férjét, aki banktisztviselő volt, kirúgták az állásából, őt is menesztették, de a Szlovák Irodalmi Alaptól kapott egy életmentő javaslatot egy három hónapos ösztöndíjra. Ki kellett költöznie a budmericei alkotóházba, és három hónapra a férjére hagyni három kisgyermekét. Szűkösen éltek, kis pincelakásban, ahol sohasem lett volna egyébként alkalma „elkülönülve alkotni". Élete végéig fájlalta, hogy nem tölthetett több időt a gyermekeivel, de ő volt az, akinek el kellett tartania a családját, mivel férjét ellehetetlenítette a hatalom. Nagyrészt a *Hét* folyóiratban kapott szerkesztői fizetéséből és az írásaiért kapott honoráriumaiból éltek. Hatvannyolcban rehabilitálták a férjét, akinek azonban az átélt megaláztatások aláásták az egészségét, és egy év múlva meghalt.

Ordódy a *Hét* szerkesztő-riportere, újságírója volt, de írt a *Szabad Földmű*vesnek, a *Dolgozó Nő*nek, a *Fáklyá*nak (a *Hét* „elődjének"). Idősebb korában a *Remény* című katolikus lapban is jelentek meg írásai. A katolikus vallással különös kapcsolatban állt. Zárdában nevelkedett, de az ottani szigort sosem helyeselte. A kötelező miselátogatás és gyónás nem a legjobb módszer arra, hogy az ember szívből Isten felé forduljon – mondta a *Remény*ben megjelent vele készült beszélgetésben.[7] Férje halála után fordult újra Isten felé, úgy érezte, valahogy folytatni kellene, kapcsolódnia kellene férje mély hitéhez – vallotta a *Remény* egyik írásában.

Írói pályáját riportokkal és versekkel kezdte, első kötete is verses mese volt (*Évi, Pisti, idesüss! Verses mesék Kováts Pál rajzaival*, Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó, Pozsony, 1956). Első regénye, a *Megtalált élet* (Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó, Pozsony, 1958) Szeberényi Zoltán szerint szokatlanul kedvező visszhangot

7 Bertha Éva, *Génjeimben hordozom az optimizmust. Beszélgetés Ordódy Katalin írónővel megértésről, szeretetről, felelősségtudatról*, Remény, 1993, A13, 5.

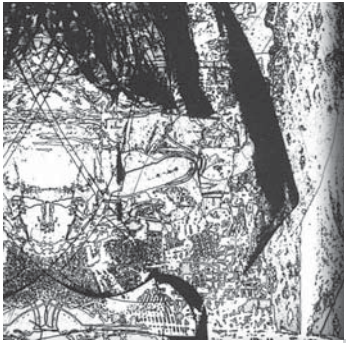

keltett a kritikusok és az olvasók körében egyaránt[8]. A *Nemzedékek* (1961, Madách, Pozsony, 1982) című regénye több generáción keresztül mutatja be a szlovákiai magyarság sorsát. Az írókat az ötvenes-hatvanas években üzemekbe, termelőszövetkezetekbe küldték, hogy megírandó szocialista hőseik életéről és körülményeikről konkrét ismereteket szerezhessenek. Ordódy Katalin a komáromi hajógyárban töltött hat hónapot, így született harmadik regénye, a *Dunáról fúj a szél* (Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó, Pozsony, 1963). Annak ellenére, hogy a téma nem igazán érdekelte, és a környezet teljesen idegen volt számára, a riport és a regény eszközeit vegyítő mű érdekes helyszíni leírásokat tartalmaz, és valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy *Az idegen* című nagysikerű regénye gyári környezetét hitelesen alkossa meg. A hajógyári regényt azonban a kritika elmarasztalta.

Az idegen (Madách, Pozsony, 1968) címen megjelenő mű fordulópontot jelent az írónő művészi pályáján. Korábbi, társadalmi-történelmi ihletésű regényeit a lélektani regény váltja fel. A ’68-as regény és a *Kiküldetés* (Madách, Pozsony, 1977) című regénye az emberi kapcsolatok, a párkapcsolatok témakörét dolgozza fel a korabeli szóhasználattal élve a „modern nő” szemszögéből, aki „helyet követel magának a társadalomban”[9]. A szlovák–magyar együttélést ábrázolja egy vegyes házasság történetén keresztül *A keskenyebb út* (Madách, Pozsony, 1971) című regénye. További regényei a *Kerekes kút* (Madách, Pozsony, 1979) és a *Dóra* (Madách–Posonium, Pozsony, 1994), az utóbbi egy könnyed szerelmi történet, amelynek megírására az *Új Szó* kérte fel, és folytatásokban közölte. Írt egy egzotikus kalandregényt is (*Közjáték Kumadasin,* Madách, Pozsony, 1985), amely műfaji kuriózumnak is beillik az életmű többi eredményéhez viszonyítva – írja Szeberényi[10]. Törökországi úti élményeit írta meg (kilenc alkalommal járt ott, annyira elbűvölte az ország, a nyelv, az emberek) *Mediterrán széllel* (Madách, Pozsony, 1987) című útirajzában. Tudományos-fantasztikus regénye a *Botrány a XXIII. században* (Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest, 1992), történelmi ifjúsági regénye a *Kulcs és kard* (Madách, Pozsony, 1991). 1972-ben Madách Imre-díjat kapott. 1998-ban, 80. születésnapján a magyarországi kultuszminiszter által alapított Pro Cultura Hungarica emlékplakettet kapta meg. 2000. január 17-én hunyt el.

8 Szeberényi Zoltán, *Az esztétikum és a humánum jegyében: Ordódy Katalin jubileumára,* Irodalmi Szemle, 1998, 1–2., 55.
9 Szeberényi, 55.
10 Szeberényi, 55.

MEGTALÁLT ÉLET

A regény a háború utolsó két évét írja le egy testvérpár, Zsuzsa és Márta viszontagságain keresztül, akik Németországba menekülve és egy német faluba érve küzdenek meg a körülményekkel és az emberi természet „sokféleségével". A háború vége után mindenki keresi a helyét, a menekültek mintha légüres térben tengődnének, valódi jellemük ekkor bontakozik ki igazán.[11]

Zsuzsa, gyógyszerész férje halála után egyedül vezeti tovább a patikát, kisfiát nevelve. Egyetemista húga, Márta rábeszélésére mindhárman felszállnak a vonatra, és menekülnek Németország felé. Egy kis német faluban éri őket a háború vége. Zsuzsa végül hazatér, és megpróbál beilleszkedni az új körülmények közé.

„Ordódy Katalin az új életbe való beilleszkedés gondjait már nem ábrázolja oly sok színnel, mint az önként vállalt száműzetés napjainak tépelődéseit. Ez a felemásság szürkíti el Zsuzsa önmagára találásának útját."[12] A recenzió szerzője ezt az elnagyoltságot a kezdő író türelmetlenségének tudja be. Az írónő többi regényét olvasva viszont egyértelműen kimutatható, hogy az elnagyoltságnak vagy sablonosságnak látszó befejezések, lezárások csupán akkor jelennek meg, ha a szocialista élet választását kell happy endként megírnia.

Az ötvenes–hatvanas évek követelményeinek megfelelően azonban a szocialista realizmus irányelveit kellett követniük a szerzőknek, amelyek előírták, hogy a valóságot ábrázolják. A szocialista realista művészetnek és irodalomnak a társadalomban nevelő szerepe és felelőssége van.[13] Amikor tehát a regény befejezése ellaposodik, az történik, hogy a szerző magyarázza a szocializmus pozitívumait, és ehhez nem találja meg a megfelelő művészi eszközöket.

11 Rejtő István: *Ordódy Katalin: Megtalált élet*, Kortárs, III, 7, 1959. július, 137.
12 Rejtő, *i. m.*, 138.
13 Barta J., Kardos L., Nagy M., *Bevezetés az irodalomelméletbe és az irodalomtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1966, 68.

NEMZEDÉKEK

Ugyanez az ellaposodás következik be a *Nemzedékek* című regény befejezésében is. A családtörténet színes, érzékletes, izgalmas és élettel teli leírása a könyv végén, amint elérkezünk a szocializmusba, sablonossá, érdektelenné válik. A szerző eredetileg *Lázadók* címen közölt részleteket belőle, mert alapgondolata a lázadás bemutatása volt, a regényben bemutatott három nemzedék képviselői megpróbálnak fellázadni, kitörni sorsukból, előre megszabott életútjuk elől menekülve. A szerző azonban itt is ugyanabba a hibába esik, a kor szellemének megfelelően zárja a történetet. „Vagy a kor túlzottan prózai volt számára ahhoz, hogy művészi eszközeivel feldolgozhassa azt."[14] – jelenti ki Rejtő.

AZ IDEGEN

Az idegen című regénye a szlovákiai magyar irodalomban nagy közönségsikert aratott, több kiadást is megélt. Az értékelők nem teljesen osztották az olvasók véleményét, bár elismerték, hogy a modern nő életének, sorsának megfogalmazása a mű erényei közé tartozik. A regény korabeli kritikusai kiemelik a női nézőpont fontosságát, női regényként értékelik, amely a modern mai nő problémáit dolgozza fel.[15] Mindegyikük hiányolja a férj alaposabb jellemzését, merthogy lélektani regényként elemzik a szöveget. A lélektani regény szabályai szerint azonban éppen hogy a főszereplő lelki folyamataival kell találkoznunk a történetben, az ő átélése az, amire a történet alapul. Az ő érzékelésén, értelmezésén keresztül látjuk a többi szereplőt,

14 Rejtő, *i.m.*, 138.

15 Csanda Sándor, Ordódy Katalin, *Az idegen = Harmadik nemzedék, Kritikák, tanulmányok*, Bratislava, Madách, 1971, 86.; Duba Gyula, *Szabálytalan háromszög: Ordódy Katalin: Az idegen*, Irodalmi Szemle, 1969, 567–570.; Mészáros László, *A női lélek kutatója*, Irodalmi Szemle, 1978, 177–178.

attól függően, milyen szerepet töltenek be a főhősnő életében. A regény én-elbeszélője, mint ahogy ezt elsőként a magyar irodalomban Kaffka Margit regényhősnője, Pórtelky Magda teszi, nem az „igaz" élettörténetét meséli el, hanem annak az ő szubjektumában leszűrődött, és ezért ily módon kizárólag általa elbeszélhető emlékképeit.[16]

Ordódy a prolepszus eszközével él, előrevetíti a történéseket, vagyis az elbeszélt történet jövőbeli eseményeire utal, és ezzel várakozást teremt a főszereplő, Gigi sorsával és az események kimenetelével kapcsolatban.

A korabeli kritikusok szerinti „modern nőnek" már van választási lehetősége. El is válhatna, de ez még nem történik meg, ehelyett jön egy idegen, aki odafigyelésével, önzetlen szerelmével visszaadja Gigi önbecsülését, aki a „kaland" után teljes emberként folytathatja életét. A nő választási lehetőségei tehát bővültek, maga a főszereplő is többször kijelenti, hogy nagymértékben rajta múlott, hogy nem állt ki határozottan a véleménye mellett, nem érvényesítette az akaratát. A felelősség viszont nemcsak a nőé, hanem a társadalmi hierarchia működéséé is.

KIKÜLDETÉS

A személyes női sorson túl ebben a regényben Ordódy az 1968-as eseményeket is érinti, de csak háttérként jelennek meg, mintegy útmutatásként arra, hogy itthon kell munkánkkal a szocializmust építeni.

„Ki voltam, mikor tanulmányaim befejeztével a gyógyszertárban kezdtem dolgozni? Jellegtelen fiatal nő. Bálint ambíciókat ültetett belém,

16 Győrffy Miklós, *A modern magyar én-regény születése: Kaffka Margit: Színek és évek* = Uő, *Magyar elbeszélő szólamok*, Kalligram, Pozsony, 2004.

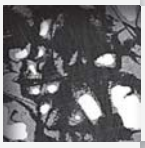

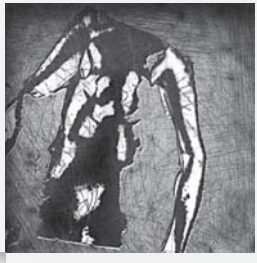

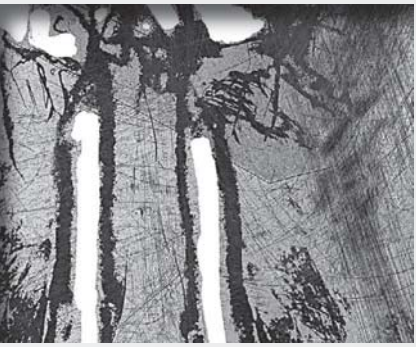

és táplálta őket. Ő csinálta belőlem azt, aki vagyok" – jelenti ki Judit. Bálint 1968-ban elhagyja az országot. Judit nem mehet vele, mert édesanyja súlyosan megbetegszik. Az elválás után hat évvel Judit egy gyógyszerészkongresszus küldöttjeként Bázelbe utazhat, ahol Bálint él. A visszafelé vezető úton, túl boldog egymásra találáson és szakításon, meséli el történetét.

Judit döntése, hogy visszatér, kettős értelmű: nem csak azért jön vissza, mert öntudatos szocialista állampolgárként vissza akar térni hazájába. Bár munkája (tudományos kutatói pozíciója, amit önállóan ért el, bár Bálint ösztönzésére doktorált le) is visszahúzza, de főként nem akar Bálint mellett csak mintafeleség lenni. Tehát a saját erejéből elért tudományos pozíció áll szemben a szerelme oldalán rá váró háziasszony-szereppel. Ehhez csak járulék a szocialista elkötelezettség, hiszen ha igazán hinne benne, nem tervezte volna kétszer is, hogy disszidál.

NŐI ÍRÁSMÓDOK

Az '50-es évektől újjáéledő irodalomban a női szereplők lassan öntudatosabbá válnak, bár néha a szocialista öntudat keveredik a női öntudatra ébredéssel, mégis erősebb az a felfogás, hogy a nő saját jogán legyen boldog ember. A szocialista emancipáció célkitűzései szerint a nők egyenjogú partnerei a férfiaknak, vagyis ugyanúgy minden munkából és társadalmi feladatból kivehetik a részüket, a politikai élet részesei is lehetnek, sőt szocialista feladatuk ezeknek a célkitűzéseknek megfelelni.

Ennek az irodalomnak a részei Ordódy regényei is, így hát nem lehetnek mentesek a szocialista realizmus és a szocialista emancipáció követelményeinek hatásától. Ordódy ugyan többnyire „szocialista" befejezésekkel zárta

a regényeit, de ez nagyrészt csupán a látszat, hiszen mögötte a női főszereplő egyéni választása is határozottan megjelenik. Az *Idegen* mentesül leginkább a szocialista rendszer és a munka dicsőítésétől, és a *Kiküldetés* befejezésében (és az előző fejezetekben) is megtalálható a nő szabad választására helyezett hangsúly: Judit nemcsak a szocializmus építése miatt jön haza, hanem elsősorban azért, mert nem akar Bálint kirakatfelesége lenni.

Ordódy regényeire a tudatáramlásos, filmszerű szerkesztésmód jellemző[17], amelyet összefüggésbe hozhatunk a női írásnak tulajdonított jellemzőkkel. Diane Freedman szerint a női írás sajátosságai közé tartozik a nem harcias nyelv, a befogadó attitűd, az asszociatív gondolkodás, az állandóan változó perspektíva, a nem hierarchikus, személyes és nyitott szemlélet.[18] Ordódy gyakran él a prolepszus, az előrevetítés eszközével, ezáltal feszültséget és várakozást teremt az olvasóban.

Ordódy Katalin változatos műfajú prózai alkotásai figyelemreméltó tehetségről tanúskodnak. Olvasói sikereit kritikusai a női téma, a női sors feldolgozásának tulajdonították. A női sors minden regényében összefonódik a kisebbségi magyar sorssal is, amelyet azonban nem tragikumként dolgoz fel, hanem élethelyzetként, amely adott, és amellyel élni kell. Magyarok és szlovákok együttélését természetesként kezeli műveiben, és feldolgozza a vegyes házasságok kérdését is.

Folytatja azt a női irodalmi hagyományt, amelyet az első világháború utáni időszaktól, a csehszlovákiai magyar irodalom kezdeteitől

17 Mészáros László, *A női lélek kutatója*, Irodalmi Szemle, 1978, 177–178.
18 Ld. Menyhért, *i. m.*, 23.

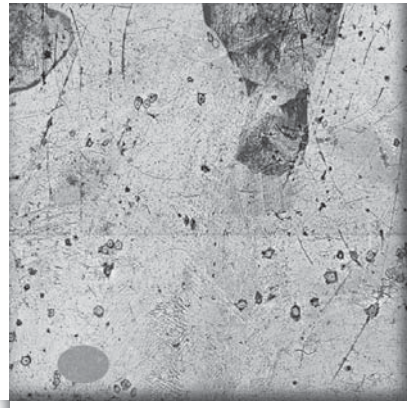

datálhatunk: a történelmi konfliktusok és azok negatív következményei ellenére az egymás megértésére való törekvés, a békés megoldások keresése. És kapcsolódik az előző korszak női szövegeihez, amelyekre jellemző a Zsadányi Edit által felvetett nyitottság, és a narratíva kereteinek a kitágítása. Szereplői az önazonosság alakításának küzdelmét nemcsak a társadalommal vagy a férfiakkal, hanem elsősorban önmagukkal vívják.[19]

19 Zsadányi Edit, *Írónők a századfordulón*, Villanyspenót, https://irodalom.oszk.hu/villanyspenot/#!/fejezetek/ioibLXCPTAWO6HtXWHbfTw

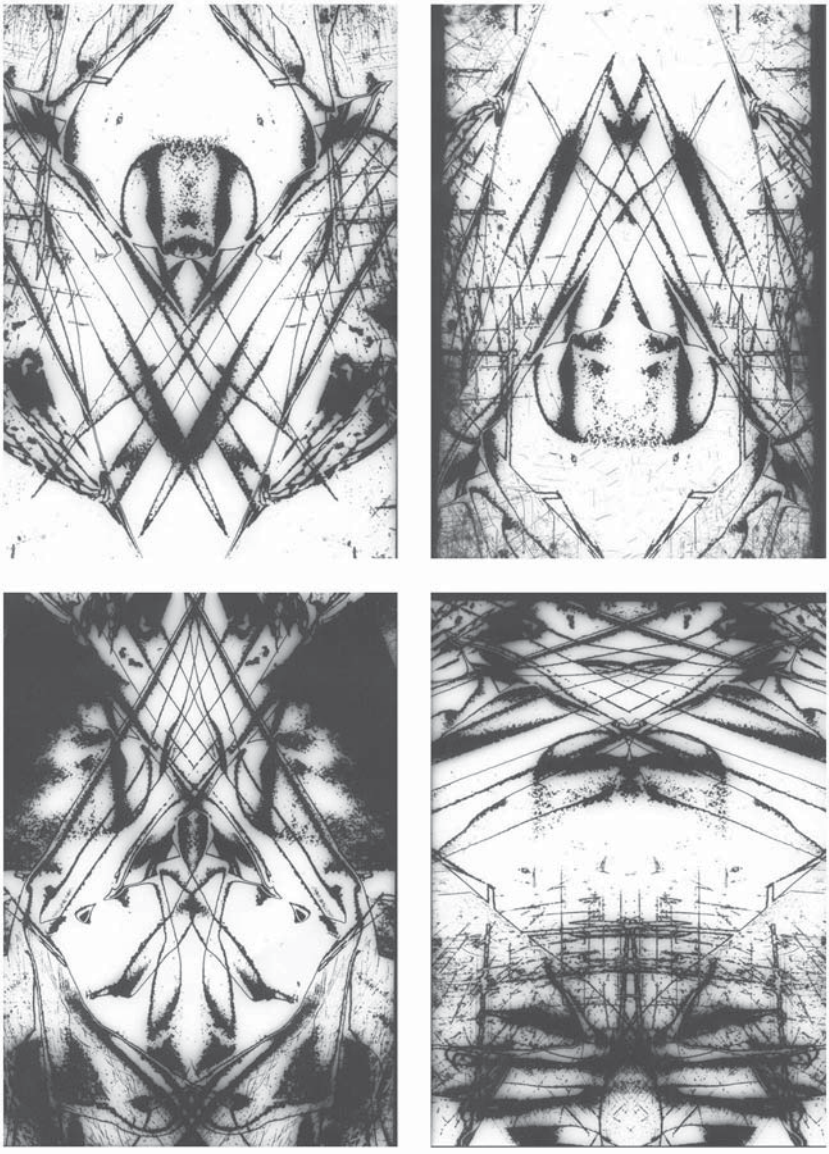

AZ ÉJJELI LEPKÉK ÉLETÉBŐL 14, 2000, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

ELEK TIBOR

LÉVÁTÓL A HŰTLENEKIG

GRENDEL LAJOS PÁLYAKEZDÉSE

Grendel Lajos első elbeszélése *A teniszlabda* címmel 1970-ben jelent meg a pozsonyi *Irodalmi Szemlé*ben, első könyve, a *Hűtlenek* című novelláskötete, kilenc évvel később, harmincegy éves korában, a pozsonyi Madách Kiadónál, ahol már évek óta maga is szerkesztőként dolgozott. Hogyan lett a lévai, középosztálybeli, reáltudományok iránt is érdeklődő, előbb a pozsonyi egyetem matematika–fizika szakán két szemesztert hallgató fiúból az az író, akinek már ezt az első kötetét a felvidéki magyar prózairodalomban „minőségi és szemléleti változást" jelző műként[1], a felvidéki magyar próza „felrázó nyeresége"-ként[2] értékelték az ottani pályatársak? S megkésettnek, elhúzódottnak tekinthető-e ez a pályakezdés, vagy szükségszerűen alakult így?

Léva Grendel születésekor (1948. április 6.),[3] egy 13–14 ezres lélekszámú, tipikus Garam menti mezőváros volt, többségében még magyar lakossággal. 1945 után ugyan a város magyar lakosságának 8 százalékát deportálták, csaknem tíz százaléka elmenekült, nagy többsége pedig reszlovakizált, hogy megússza a kitelepítést. Az ötvenes évek első felében még Léva utcáin is több szót lehetett hallani magyarul, mint szlovákul. A reszlovakizált magyaroknak azonban a fele már szlovák iskolába íratta gyermekeit. Nem úgy Grendel szülei. Felmenői feltehetően német származásúak voltak, édesapja jogász, édesanyja háztartásbeli, amíg megtehette, de az apa sem jogászkodhatott sokáig, a kommunista rendszer nem kedvelte – osztályidegennek, reakciósnak számított. Négyéves Grendel, amikor a családot a belvárosi lakásukból kitelepítik, és a városszéli, kertvárosi részen élő apai nagymama fogadja be őket. A környéken fele-fele arányban voltak a magyarok és szlovákok, harmonikus, békés együttélésben, a kommunikáció teljesen zökkenőmentesen zajlott közöttük. Itt tapasztalta meg, hogy nem választja el éles kulturális különbség a szlovákokat

1 Soóky László, *Két vélemény egy könyvről*, Irodalmi Szemle, 1979, 12, 889.
2 Cuth János, *Két vélemény egy könyvről,* Irodalmi Szemle, 1979, 12, 890.
3 Az itt következő életútvázlatot az író különböző interjúiból, vallomásaiból rakom össze, addig is, amíg a hírek szerint készülő életrajzi emlékirata napvilágra nem kerül.

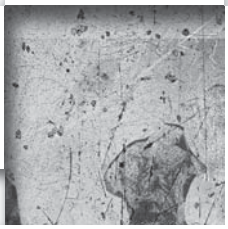

és a magyarokat, a történelmi, néprajzi hagyományok, vallások közösek. Részben a környék szlovák gyerekeitől tanult meg szlovákul, de a magyar általános iskolában is kötelező volt a szlovák nyelv. Az általános iskola után a lévai gimnázium magyar tagozatára járt, ott is érettségizett. Emlékeiben idillinek láttatja gyermekkorát, az ötvenes évek légköre nem jutott át otthonuk falain, az állásából félévente elbocsátott apa sem vitte haza a gondjait. A leendő író otthon, a szülei életmódjából tanulta meg a másik véleményének a tiszteletét, a magyar kultúra szeretetére alapozott, erős magyarságtudatot, s ugyanakkor nemzeti mítoszokat is bőségesen kapott. Az olvasást és a színvonalas irodalmat is a szülei és baráti környezetük szerettette meg vele; sokat, s mint a legtöbb gyerek, ponyvaregényeket, krimiket is örömmel olvasott. A szülei könyvtára ugyan a háborúban elpusztult, de hetente járt be a központban lévő könyvtárba (az épületben ma a városháza van). Hosszú távon sokat jelentett számára az az irodalmi műveltség (a magyar és világirodalom klasszikusai műveinek ismerete), amelyet középiskolás korában megszerzett magának. Az irodalmat és az olvasást azonban ekkoriban még csak szórakozásnak tekintette. Hosszú és kiegyensúlyozott gyerekkorra emlékszik, bármiféle írói, irodalmi ambíciók nélkül. A világ még logikusnak, megismerhetőnek és minden bonyolultsága ellenére áttetszőnek tűnt számára, s mivel szerette a matematikát is, és a szülei is inkább a reáltudományok felé terelgették, a gimnázium végén magyar–matematika szakra jelentkezett. Közben azonban, tizenhat éves korában meghalt szeretett édesapja, amit sokáig nem hevert ki. S ez az első nagy találkozás a halállal korán érdeklődést keltett benne olyan metafizikus aurájú fogalmak filozófiája és irodalma iránt, mint az elmúlás, a halál, az idő relativitása.[4] De ez az érdeklődése már át is vezet a pozsonyi évek világába, mert ahogy egyik visszaemlékezésében fogalmazott: „élményt és érzelmet a kisváros adott, tudást és érdeklődést Pozsony".[5]

A pozsonyi Komenský Egyetem magyar szakára nem sikerült a felvételije 1966-ban, így végül pótfelvételi útján matematika–fizika szakon kezdi meg a ta-

4 *Józan bölcsesség: Ján Litvák és Edmund Hlatky interjúja* = Grendel Lajos, *Elszigeteltség vagy egyetemesség,* Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1991, 103.

5 *„Gyűlölöm a lovas szobrokat": Vörös T. Károly interjúja* = Grendel Lajos, *Elszigeteltség vagy egyetemesség,* 77.

nulmányait. Szlovák nyelvtudása azonban hiányosnak bizonyult, néha felét sem értette az előadásoknak, ráadásul viszonylag hamar rájött, hogy érdekli ugyan a differenciál- és integrálszámítás is, „de Dobos László *Földönfutók*ja, Németh László *Iszony*a, Déry Tibor *G. A. ur*a… mégis jobban."[6] Hónapokig őrlődött, miközben megpróbálkozott a novellaírással is, de felismerte, hogy nem megy neki még az írás, s hogy ezt is meg kell tanulni. Végül a második szemeszter végén feladta a matematika–fizika szakot, hazament Lévára, fizikai munkát vállalt, ott érte az 1968-as szovjet és magyar katonai megszállás. Lévát éppen magyar katonák, a rétsági 31. harckocsiezred alakulatai foglalták el. Grendel számára meghatározó élmény lehetett a magyar katonák látványa a lévai főtéren, később számtalan novellájában és regényében szerepelnek olyan jelenetek, amelyek ebből táplálkozhattak. 1968 őszén kezdte meg ismét tanulmányait a pozsonyi egyetemen, immár magyar–angol szakon. A várost és az egyetemet ekkor még a szabadság levegője lengte be, élénk szellemi és diákélet fogadta, az igazán kemény rendcsinálás csak egy évvel később kezdődött el. „A pozsonyi magyar fiatalok József Attila Ifjúsági Klubja, ahová nemcsak egyetemisták jártak, a második otthonom lett – meséli egy 2012-es életútinterjúban. A pozsonyi színházak és mozik választéka páratlanul gazdag volt, és 1969 tavaszáig volt egyetemi ellenállás is, sztrájkok, tüntetések, egyetemi diákautonómia. Szóval az első bölcsészkari évem mozgalmasan telt. Ekkoriban kötöttem barátságot Tóth Lászlóval, Keszeli Ferenccel, Varga Imrével, Kulcsár Ferenccel, Fülöp Antallal, Zalabai Zsigmonddal. Varga és Kulcsár nemcsak tehetséges költők voltak, hanem egy ideig egyetemi évfolyamtársaim is a magyar szakon. Az egyetemtől pár lépésre lévő Krym kávéházban vertünk tanyát, s időztünk ott olykor naphosszat. Be-bejártunk az *Irodalmi Szemle* közelben lévő szerkesztőségébe is, ahol Tőzsér Árpád és Koncsol László voltak afféle patrónusaink. Aztán mindezt elfújta a »normalizáció« jeges szele. Akárhogyan is történt, a prágai tavasz, bukása ellenére is életre szóló élmény volt, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a későbbiekben se hagyjuk magunkat odakozmásítani a neosztálinista rezsimhez."[7] És ter-

6 Grendel Lajos, *Két meghitt, kis szoba…*, Irodalmi Szemle, 2008, 9. http://irodalmiszemle.sk/2008/09/grendel-lasjos-ket-megshitt-kiss-szosba/ (2017. 06. 03.).

7 *Szlovákiai magyar csirkepaprikás…: Értékteremtők, 2012*, összeáll. Hovanyecz László, Budapest, Kossuth Kiadó, 2012, 46.

mészetesen 1968 novellák, regények sorában lesz majd a szereplők számára is sorsfordító „pillanat", főként a 2010-es évek műveiben.

Az egyetemi évek alatt (1966-tól) Grendel számára rendkívüli mértékben kinyílt a világ, az a nyitott és demokratikus szellemi közeg, s azok a kulturális, művészeti, irodalmi hatások, amelyek ekkoriban érték, szintén egy életre szólóak voltak. A hatvanas évek a cseh irodalom és filmművészet virágkora, a pályakezdő író irodalomfelfogásának átalakulásához is nagyban hozzájárult a cseh irodalom, Hrabal, Kundera, Škvorecký, Fuks műveinek megismerése, a hasonlóságok, párhuzamok felfedezése a magyar irodalom olyan alkotóival, mint Mándy Iván, Örkény István.[8] Az egyetemen sokat kapott Turczel Lajos irodalomtörténeti előadásain és Zeman László stilisztikaszemináriumain, tőlük tanulta meg például, hogy az irodalom nem a valóság szimpla másolása, s hogy a saját ízlésnormáktól távol eső irodalom is megbecsülendő érték lehet.[9] 1969 őszén vitte első novelláját az *Irodalmi Szemlé*be, ami akkor számára a Parnasszus volt maga (főszerkesztő: Duba Gyula), és bízta Tőzsér Árpád szerkesztői gondjaira, akit már személyesen ismert, és költőként nagyra tartott. Tőzsér mellett Koncsol Lászlóval beszélgetett jókat, ha nem a szerkesztőségben, akkor a szomszédos Krym kávéházban. A szerkesztőségben („Afféle azylum volt ez a Štúr utcai két szoba"[10]) nagy volt a jövés-menés, sok más íróval találkozott, köztük már 1970 tavaszán Mészöly Miklóssal, akinek a prózája meghatározó, egész pályáján végigkísérő hatással lesz rá. Az *Irodalmi Szemle* 1970-ben két novelláját, *A teniszlabdát és A híd* címűt (1. és 4. szám) közli is, sőt, a 7. számban a szlovákiai magyar irodalomról készített körkérdés-összeállításban már az ő válaszai is olvashatók. Meglepő, hogy a frissen debütált prózaíró, másodéves egyetemi hallgató első, nyilvánosságra került, nem szépprózai megnyilvánulásában mennyire jelen vannak már a későbbi professzionális alkotó szépírói szándékainak és teoretikus törekvéseinek csírái. Dobos László *Földönfutók*ját említi legutóbbi olvasmányélményeként, elárulja, hogy a regény aktuális poli-

8 *Kicsit skizofrén helyzet, nehéz megszokni: Lengyel Flóra interjúja*, 168 óra, http://168ora.hu/kicsit-skizofren-helyzet-nehez-megszokni/ (2017. 06. 03.)

9 *Az ember szünetlenül helyzetben van: Brogrányi Judit interjúja* = Grendel Lajos, *Elszigeteltség vagy egyetemesség,* 17.

10 Lásd a 6. számú jegyzetet.

tikuma vonzotta, s hangsúlyozza szerepét a nemzetiségi azonosságtudat szempontjából: „Témája (a ’45–’48 közötti realitás): kisebbségi társadalmunk mind ez ideig legdöntőbb tudatformáló tényezője.” Jean-Paul Sartre téziseit idézi, az irodalmi alkotás nyitottságára, az olvasóval közös megalkotására hívva fel a figyelmet: „az irodalmi mű »önmagában« nem létezik, az irodalom az író és olvasó együttes alkotása. Az író csupán elkezd, feltár valamit, az alkotást, a megalkotást azonban az olvasó szabadsága viszi végbe.” Kiemeli, hogy mit tart az elmúlt évek terméséből értéknek, de azokat sem meghatározónak, s egyúttal a saját nemzedéke törekvéseit el is különíti tőlük: „Tőzsér, Cselényi, Bábi, Nagy Lajos verseskötetei, Dobos és Duba prózája érték, de irodalmunkat »meghatározó« jellege még ezeknek az alkotásoknak sincs. Legújabb költő- és prózaíró nemzedékünk nem az ő nyomukban indult, hanem fenntartotta magának a formai, nyelvi kifejezésbeli kísérletezés szabadságának jogát.”[11] Később számtalan esszében, interjúban fog még értekezni Grendel a szlovákiai magyar irodalom generációs kérdéseiről, megújulásának, átalakulásának szükségességéről. Korai tudatosságának, ugyanakkor megfontoltságának, illetve lassú érésének egy másik, immár szépirodalmi példája lehet az *Egy este Amerikában* című elbeszélése az *Irodalmi Szemle* 1976-os évfolyamából. Grendel maga döbben meg azon csaknem negyven évvel később, amikor Forgács Miklós az ő elbeszéléséből készített drámáját olvassa az *Irodalmi Szemle* 2013. októberi számában, hogy „ugyanazok felé a témák felé mozdulok el, most még talán ösztönösen, amelyek később döntő szerepet játszanak a pályámon. Vagyis egyetlen témával foglalkozom? Igen, egyetlen témával, de egy-másfél évtizedig tartott, amíg tudatosítottam, amíg a fekete-fehérből színes film lett.”[12]

Az egyetemi évek szép időszaka 1973-ban ért véget Grendel számára, de akkoriban az állam gondoskodott a végzett diákok elhelyezéséről. Turczel Lajos beprotezsálta tanítványát a Madách Kiadóba szerkesztőnek, Fónod Zoltánhoz, 1973-tól 1992-ig itt dolgozott. Egy róla készült portréfilmben meséli el Grendel, hogy a Madách Kiadó akkoriban egy oázis volt minden szlovákiai magyar értelmiségi számára. Abban az értelemben, hogy valamit őrzött a polgári szellemből és a ’68-as szabad szellemből is, amiket máshonnan kiirtottak. Komoly műhelymunka folyt a kiadóban, tapasztalt szerkesztők beosztottja lett, mint Mayer Judit, Pék István, akik megtanították neki a szerkesztés minden csínját-bínját. Igényességre nevelték, egy olyan kor-

11 *Ankét irodalmunkról*, Irodalmi Szemle, 1970, 7, 651.

12 *Megkérdeztük Grendel Lajost: Ménesi Gábor interjúja*, Bárka online, http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/3693-megkerdeztuek-grendel-lajost

szakban, amikor ez nem volt sikk. Úgy emlékszik vissza, hogy olyan szerkesztőség kovácsolódott össze a Madáchban a hetvenes-nyolcvanas években, amely nagyon összetartott, és kiállt amellett, aki bajba került, így mellé is odaállt a Duray-per idején, amikor zaklatták, kihallgatták néhányszor, mert kapcsolatba került Duray Miklóssal, olvasta szövegeit.[13] Grendel nem volt nyílt ellenzéki, disszidens, de nem volt hajlandó azoknak a kemény, neosztálinista jellegű irodalompolitikai elvárásoknak sem megfelelni, amelyeket főként a hetvenes években még elvártak az íróktól.[14] Pontosan jellemzi ezt az időszakot Tóth László, aki személyesen maga is megszenvedte: „a hetvenes-nyolcvanas évekről azt is tudni kell, hogy azok az 1968 utáni posztsztálinista restauráció, a husáki konszolidáció embert, lelket, gerincet egyként próbára tevő terrorjának, tespedésének időszakát is jelentették. Az ötvenes évek gyászos emlékezetű kollektivizmusa után ismét minden a személyiség, az egyéni hang és a sajátos arcvonások kimunkálása ellen hat. A művészeti életet a velejéig átható társadalmi regresszió időszaka ez. Az uniformizálttól, a hivatalosan engedélyezettől és kanonizálttól elütő eredeti vagy legalábbis annak látszó elképzelések, művészetfelfogások, poétikák és noétikák, a fejlődésnek távlatos irányt szabó vagy csupán a minőségi kiválasztódás szempontjából fontos, a korábbiak rendszerezésére irányuló irodalomtörténészi, szerkesztői, szervezői törekvések minduntalan a hatalom erős falába ütköznek, amihez az is hozzátartozik, hogy az egyén szempontjából egyáltalán nem voltak veszélytelenek ezek az esztendők."[15] Mégsem elsősorban irodalompolitikai okai voltak Gren-

13 *Ahonnan elindultam…: Grendel Lajos portréja*, https://www.youtube.com/watch?v=ggvBaE2DRBY

14 *Záróra – Grendel Lajos: Weiszer Alinda beszélgetése*, https://www.youtube.com/watch?v=SsUhmf5ZoRs

15 Tóth László, *Az ambivalencia irodalma = Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, szerk.: Görömbei András, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2000, 423.

del első kötete késlekedő megjelenésének, annak, hogy kilenc évet kellett rá várni az első novella publikálása után, hanem inkább művésziek; az, hogy nehezen, s viszonylag keveset írt, nem akarta elsietni az első kötetet. „Nem találtam meg a hangomat, azt, amiről már biztosan tudtam volna, hogy na, ez már én vagyok, és nem utánzok senkit. Ez majdnem egy évtizedig tartott." – vallja meg Vámos Miklósnak egy beszélgetésben.[16] Egy másikban 1976–77-re datálja azt az időszakot, amikor megtalálni vélte azt a hangot, azt a stílust, amelyet már többé-kevésbé a sajátjának érezhetett, egy kivételével ebben a két évben írta első kötete, a *Hűtlenek* összes novelláját.[17] Közben nyilván nagyon sokat olvasott, későbbi visszaemlékezéseiből, interjúiból derül ki, hogy a magyar klasszikusok közül Krúdy Gyula, a kortársak közül a már említett Mándy Iván után Mészöly Miklós és Esterházy Péter volt rá nagy hatással a pályakezdése időszakában, a világirodalomból pedig a már említett csehek mellett Kafka, Faulkner, Musil, Bulgakov, Cortázar.

Furcsa módon nem szerepelt még Grendel az 1972-ben megjelent, *Fekete szél* című prózaantológiában, amely a hatvanas évek végén indult fiatal prózaírónemzedék (Bereck József, Fülöp Antal, Kovács Magda, Kövesdi János, Wurczel Gábor és társaik) közös jelentkezésének adott teret, pedig addigra volt már néhány publikált írása. Egy visszaemlékezése szerint az ő novellái azért maradtak ki, mert kilógtak a szerkesztői koncepcióból, a kötet novellái inkább a népi, realista hagyományokhoz, vagy a beatirodalomhoz álltak közel, míg ő nyugatos, újholdas, ottlikos, mészölyös irányba kezdte a pályáját.[18] Ebben az értékelésben és önjellemzésben egyrészt vélhetően van némi csúszkálás az időben, későbbi törekvései visszavetítése a korábbi időkre is, másrészt a nemzedéktársainak az övével hasonló szándékainak fel vagy el nem ismerése (esetleg még a szerkesztő, Duba Gyula prózaeszményének rávetítése is a kötet írásaira). Az antológiát ugyanis az egyenetlen színvonal

16 Grendel Lajos, *Kárpát-medencei keveredés* = Vámos Miklós, *Kedves Kollégák 2.*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2010, 50–57.
17 *Szlovákiai magyar csirkepaprikás…*, 46.
18 *Záróra – Grendel Lajos.*

mellett sokszínűség és a korábbi térségi hagyományos, realista prózától némiképp eltávolodó, újszerű formakeresések és stílustörekvések jellemzik. A kötet írásaiban gyakorta jelentkezik valamiféle énközpontúság, lélektani érdeklődés s ezzel összefüggő líraiság. Történetek hagyományos elmondása, leírása helyett inkább hangulat- és állapotrajzokkal, intellektuális önelemzésekkel találkozunk a novellákban. A hősök tanácstalansággal, szorongással, reménytelenséggel teli benső világának megjelenítése során szükségszerűen kerülnek előtérbe a lírai jellegű kifejezőeszközök: szuggesztív, érzékletes képek, hasonlatok, metaforikus párhuzamok, szimbolikus jelrendszer. Az antológia szerzőinek többsége a világos, kronologikus, logikus cselekménybonyolítás helyett inkább áttételes, összetettebb, az idősíkokat felbontó és egybemosó megjelenítésre törekszik, világosság helyett pedig inkább homályra, sejtelmességre, többértelműségre. A szlovákiai magyar próza nagy vesztesége, hogy az antológia szereplői a továbbiakban nem bontakoztatták ki sokirányú képességeiket, stílustörekvéseiket. Miközben a magyarországi kortársak jelentős művekkel gazdagították és formálták (lásd. „prózafordulat”!) a hetvenes évek második felében, a nyolcvanas években a magyar prózát, ők fokozatosan elhallgattak, az első, második novelláskötetig is nehezen jutottak el, a lírikusok (Varga Imre, Mikola Anikó, Keszeli Ferenc) felhagytak a prózaírással, így a korabeli csehszlovákiai magyar próza megújulásának lehetősége kihasználatlan maradt. Legalábbis nemzedéki szinten.

Azt, hogy Grendel nemcsak koránál fogva tartozik ehhez a nemzedékhez jól mutatja, hogy az antológia 1977-ben megjelent szlovák nyelvű változatában (*Biliard na pamäť niekoľkých hrdinov*) már ő is szerepel. Miközben a *Fekete szél* gárdája fokozatosan elhallgatott, Grendel egyre tudatosabban és látványosabban képviselte írásaival a hasonló törekvéseket. A tematikai, szemléleti, formai megújulásnak azon az útján haladt tovább, amelyen a tehetségesebb

nemzedéktársai is elindultak. Ő is szakított az előző nemzedék önéletrajziséggal átszőtt, vallomásos, emlékező jellegű, a közelmúlt történelmének feldolgozására korlátozódó prózájával, objektív anyagformálásra, többsíkú, áttételesebb ábrázolásra törekedett már a korai novelláiban is. Első kötete, az 1979-ben megjelent *Hűtlenek* fülszövegében is erről vall: „Meggyőződésem, hogy a társadalmi és nemzeti önismeretbe az emberi önismereten keresztül vezet az út, nem pedig fordítva. Sokáig azt hittem, minden jó irodalmi mű elsősorban etikai gesztus. Ma már tudom, hogy ez kevés. Tárgyi hitelesség helyett az érzések és gondolatok spontán hitelességére, őszinte indulatra, a látomás egyetemességére – többsíkú ábrázolásra törekszem."[19] Ebben az önértelmezésben az életmű ismeretében nemcsak az újszerűség, a hagyományostól való eltérés, a többsíkú ábrázolásra törekvés, az egyetemesség igénye a figyelemre méltó, hanem éppen az, ami pályája egészében végig meg is marad a hagyományokból: az egyéni és közösségi önismereti vágy és az etikai gesztus.

Szirák Péter, aki már 1995-ben monográfiát írt Grendelről (ami a Kalligram Kiadó monográfiasorozata 3. köteteként, az Ottlik Gézáról és a Tolnai Ottóról készültek után jelent meg), alapos elemzéseket készített a hetvenes évekbeli novelláiról, azokról is, amelyek végül nem kerültek be a *Hűtlenek*be, s így összegzi véleményét: „Korai, kötetbe fel nem vett novellái még valóban »hangpróbák«, bár túlzás lenne azt állítani, hogy nincsenek bennük jól megoldott részletek. Alapvető jellegzetességük, hogy Grendel a személyiség világba vetettségének feltételeire kérdez általuk, oly módon, hogy *kerüli* az individuum közösségi meghatározottságainak kérdésköreit. Ebben az értelemben Grendel a szlovákiai magyar próza »magánosítója« a hetvenes években."[20] (Kiemelés az eredetiben.) A novellákban, és ekkor még talán valóban jellemző a közösségi meghatározottság kerülése, de később, s főként a regényekben már annál kevésbé.

Első kötete, a *Hűtlenek,* minden nemzedéki vagy egyéni, a korábbiaktól eltérni látszó törekvése ellenére sem képez még igazán nagy minőségi és szemléleti váltást a korabeli csehszlovákiai magyar prózában (sem). A pályatársak, Cúth János és Soóky László idézett lelkesedésében 1979 végén talán már benne volt valamiféle

19 Grendel Lajos, *Hűtlenek,* Fülszöveg, Pozsony, Madách Kiadó, 1979.
20 Szirák Péter, *Grendel Lajos,* Pozsony, Kalligram Kiadó, 1995, 31.

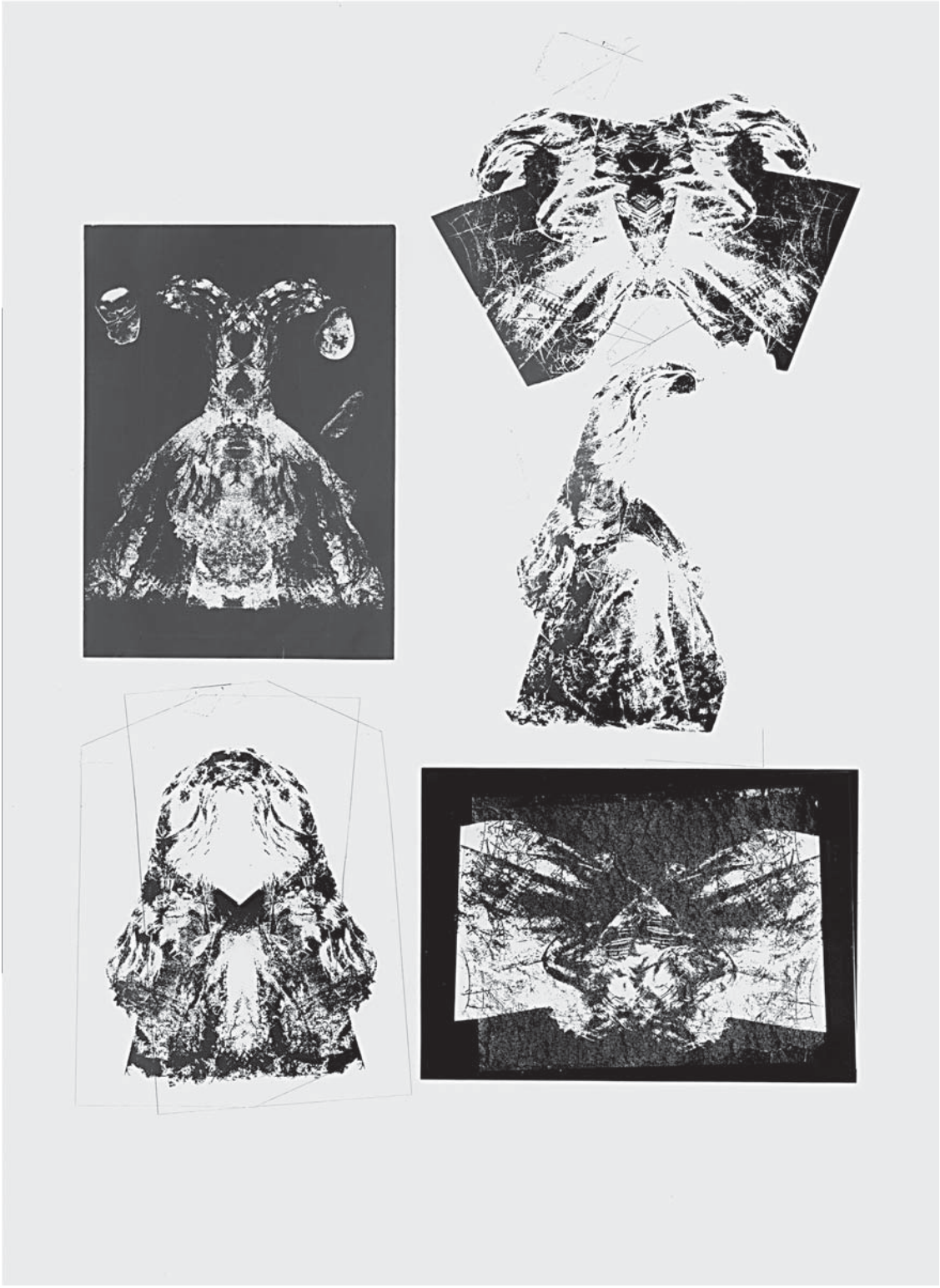

AZ ÉJJELI LEPKÉK ÉLETÉBŐL 9, 2000, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

ismeret a készülő, vagy akkor talán már készen is lévő *Éleslövészet* (1981) című regényről, ami valóban generálisan újat hozott a szlovákiai magyar prózában. Ugyanakkor már ezek az írások is erős formaérzékről, az intellektuális elemzésre való hajlamról tanúskodnak. Egy dél-szlovákiai kisváros világát, jórészt fiatalkorú hőseit, akik a létbevetettség élményét most élik meg tudatosan először, külső, távolságtartó nézőpontból, szigorú tárgyilagossággal ábrázolja. Az objektív valóságszemlélet mögött ugyanakkor föl-fölsejlik a szubjektív élményvilág és személyes érdekeltség. Az író fontos témájának látszik a megtartó erkölcs és a lezüllesztő erkölcstelenség, illetve az öntörvényű, szabad cselekvés esélyeinek a bemutatása *(Tanügy)*. Novelláiban gyakran háttérbe szorul a cselekmény a belső tudatvilág megjelenítése mellett. A *Tizennyolc nap* című novella például rendkívül hitelesen, vallomásos átéléssel mutatja be egy leszerelés előtti riadó leírása közben Török tizedes korábbi katonai élményei által megzavart lelkivilágát, kiüresedését. Igaza van Szirák Péternek, Grendel „érzékelhetően olyan markáns szemléletformák határmezsgyéjén áll, amelyek közül az egyiket már részben elhagyni látszik, míg a másikat csak most közelíti meg. A *Tantörténet*, a *Samuka*, a *Tanügy*, a *Tizennyolc nap* és a címadó elbeszélés, a *Hűtlenek* a korai írások jól ismert közérzetképleteinek, erkölcsi próbatételességének variációi. (…) A világ elbeszélhetőségébe vetett bizalom, a nyílt vagy áttételes vallomásosság, az erkölcsi-nemzedéki aspektus és az áttetsző epikai jelhasználat a közös jegyük. Grendel ebben az időben tehát erősen kötődik még azokhoz a törekvésekhez, amelyeket néhány évvel korábban induló pályatársai (Kovács Magda, Bereck József) is képviseltek. Ugyanakkor kapcsolódik a hetvenes évek egyik magyarországi tendenciájához, az ún. *nemzedéki próza* (Csörsz István, Csaplár Vil-

mos, Császár István) szólamaihoz is. Ekkor kialakuló szemlélete, írói technikája egyébként tartósnak bizonyul. Mai nézetből jól látszik, hogy a generációs számvetés és a magánéleti problematika immár az erkölcsi viszonylagosság tapasztalatával szembesítve »tér vissza« a pályáján a nyolcvanas évek közepétől *(Áttételek, Szakítások, Thészeusz és a fekete özvegy, Az onirizmus tréfái).* ”[21] Az írások megszületése után tíz évvel, 1987-ben Grendel a Brogrányi Judittal való beszélgetésben így jellemzi a kötet világát: „minden jelenség többarcú, minden cselekvés ambivalens, s minden érték kétértelmű. Én is föltaláltam a spanyolviaszt, én is ráébredtem, amire sokan, hogy tudniillik semmiről sem állítható, hogy öröktől fogva ilyen vagy olyan, erkölcsös vagy erkölcstelen, jó vagy rossz, fenséges vagy nevetséges. Mindent a helyzet dönt el. A konkrét, az egyszeri helyzet. S az ember szüntelen helyzetben van, egyik helyzetből egy másikba lép át. Ami tegnap igaznak látszott, arról mára kiderülhet, hogy hazugság volt. Vannak-e mégis valami fogódzók, amelyek megóvhatják a méltóságunkat, a becsületünket? Nincsenek »örök kategóriák«, miközben az ember mégis arra vágyik, hogy abszolút, kikezdhetetlen »örök« igazságokba kapaszkodjék. Mit tehet az ember, ha nem verte meg a sors vakhittel, de nem áldotta meg cinizmussal sem? És így tovább. Egyetlen kérdés foglalkoztatott s foglalkoztat ma is igazán, az öntörvényű, a szabad cselekvés esélyei. Mégpedig itt és most, szlovákiai magyar emberként.”[22] Ez a vallomás mintha már későbbi szemléleti elemeket, írói elveket is visszavetítene egészen koránra, mert mindez inkább az első regényeire érvényes, mint a *Hűtlenek*re, sőt a pálya további szakaszaira (akár a legutóbbi regényekre is), épp azért idézem mégis itt, mert rendkívül pontosan jellemzi Grendel saját szándékait életműve egészére érvényesen.

Első kötetéről a későbbi évtizedekben ő maga sem volt túl jó véleménnyel, a Vámos Miklóssal való beszélgetésben például így emlékszik vissza rá: „Tipikus első kötet volt, amelyik mutat is valamit, de azért elég gyatra. Emlékszem,

2 1 *Uo.* 34., 39.
2 2 *Az ember szünetlenül helyzetben van,* 23.

amikor a kiadóm elindította az életműsorozatom, és megkértek, hogy az első kötetemből válasszak ki néhány novellát, szorongva ültem asztalhoz, hogy elolvassam. Néhányat találtam, amelyik vállalható."[23] Valójában azért nem olyan rossz az arány, a *Szép históriák* címmel 2001-ben megjelent kötetben a *Hűtlenek* 11 írásából 7 szerepel: a már említett *Tizennyolc nap, Tanügy* és *Hűtlenek* mellett *Mire lehull a hó, Szép história, Egy este Amerikában, Valami történni fog*, sőt, a kötet élén olvasható, a *Hűtlenek*be anno fel nem vett, első publikált novella, *A teniszlabda* is. Ez a korai írás leginkább szerkesztésmódjának mozaikossága, kihagyásos, elhallgatásos jellege miatt érdemel figyelmet, s mert az egyes szám első személyű elbeszélő magánéleti válsága, a rossz házasságból való menekülési vágya már itt is az egzisztenciális eltévedés és kiúttalanság élményével társul, mint számos későbbi regényben majd. Az első kötet címadó írása, a *Hűtlenek* már több belső magánbeszéd, monológ részleteinek egymás mellé illesztése révén beszél két intézetis gyerek szökéséről, az intézet belső világának és az intézetis fiatalok társadalmi, részben családi hátterének bemutatásával érzékeltetve a szabadsághiányos létezés felnőttet és gyereket egyaránt megpróbáló morális kérdéseit. A bemutatkozó kötet legizgalmasabb novellái azok, amelyekben Grendel valamilyen irányban elmozdítja a hagyományos realista történetmondás eljárásait, vagy éppen az etikai dimenziók összetettségével, elbizonytalanításával lep meg, s ezek a törekvések aztán a további életműben teljesednek ki igazán, nem véletlenül kerültek be ezek az írások a későbbi válogatásba is. A *Mire lehull a hó* idős énelbeszélője szikár szenvtelenséggel számol be arról, hogy a fia és a menye, akik az ő számára már csak „az ember" és „az asszony", hogyan fordultak ellene, miután a halálosnak látszó betegségéből felépült, hogyan siettetik a halálát, megvonva tőle a fűtést, s feltehetően maradék életösztönétől vezérelve, hogyan nyitja végül ő rájuk a gázcsapot. Nemcsak a mesteri elhallgatások és sűrítések, a meglepően csattanós befejezés

23 Grendel Lajos, *Kárpát-medencei keveredés*, 50–57.

tartják végig fent az olvasó érdeklődését, de éppen a sztori morális dimenziói is, amelyeknek átlátásával magára marad végül. Az *Egy este Amerikában* és a *Szép história* a valóság és képzelet, a valóság és a fantasztikum határainak összemosásával a későbbi onirisztikus novellák előképei. A talán legsikerültebb korabeli novella, a *Valami történni fog…* pedig Grendelnek igazán majd a regényekben kibontakozó hajlamait jelzi előre. A szöveg elbeszélője a harmadik személyűként emlegetett szerző fantáziájának teremtményei, az Öregasszony és a Festő köré próbál egy történetet szervezni, amelynek a szerző is egyre inkább részese lesz. Az elbeszélő rendre közli, hogyan igyekszik minduntalan beavatkozni a szerző hősei világába, miközben az már önálló életre kelt. „Egyre kevesebb köze van a Festőhöz meg az Öregasszonyhoz. Azon az éjszakán, amikor megszülettek, még bármit tehetett velük. Azóta azonban eltelt egy kis idő, s az önállóságuk sorról sorra növekszik, akaratuk súlya mind fontosabb a történetben. Lassan odajut, hogy semmit sem tehet nélkülük." Az irodalom és a valóság viszonyának, az irodalmi alkotás működésmódjának játékos fénytörésbe állítása, a megközelíthetetlen albérlő külső, de főleg a külvilág minden jelenségétől rettegő Öregasszony önnön belső nézőpontjából való jellemzése meglepő nyelvteremtő erővel és sziporkázó szellemességgel történik. Minderre aztán rávetül egy komor világ árnyképe. Az Öregasszony, a szerző, és az olvasó számára is teljesen érthetetlenül a Festőt összeveri két jól öltözött úriember. „Történt valami, s valami történni fog még ezután", de hogy mi, azt senki sem tudhatja, a történtek magyarázatára is csak feltevéseink lehetnek. Ez a bonyolult, többarcú világ ambivalens cselekedeteinek és értékeinek többszempontú, az értelmezés lehetőségének nyitva hagyásával történő ábrázolása lesz Grendel későbbi regényeinek is jellemzője – többek között.

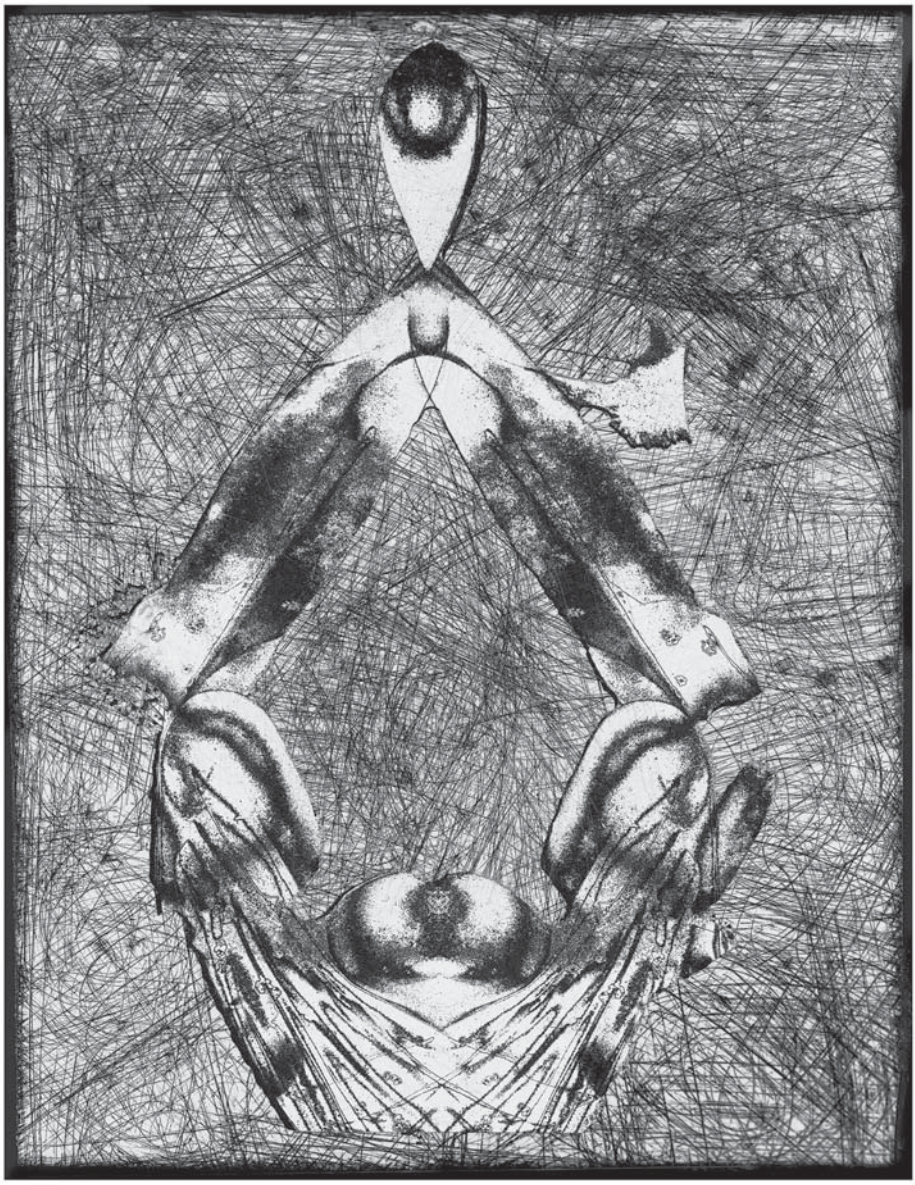

JÁNOS LÁTOMÁSAI 9, 1982, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

LOMBOŠ KORNÉLIA

LIVIA BITTON-JACKSON TRILÓGIÁJA ÉS A TRANSZKULTURALIZMUS

Tanulmányom Livia Bitton-Jackson (Friedmann Elvira) trilógiájának interpretációjára fókuszál a transzkulturalizmus szempontjából. Szöveg- és befogadócentrikus elemzési elvek mentén tárja fel a kötetekben rejlő transzkulturalizmus jellegzetességeit. Az első részben (*Ezer évet éltem*) a kultúra antikultúrába való átfordulását követhetjük nyomon az auschwitzi iszonyból kiragadott élményeken keresztül. A másodikban (*A remény hídjai*) az idegenségtapasztalat és gyökértelenség nyelvi reprezentációit, míg a harmadik kötetben (*Hello, Amerika!*) egy új kulturális közeghez való alkalmazkodást, az adaptálódást követhetjük nyomon. E nyilvánvalóan transzkulturális jelenségek mellett a trilógia biografikus, referenciális oldala s a női narrátor lelki rezdüléseinek fókuszba helyezése is tartogat transzkulturális jelentőségű mozzanatokat. Amellett, hogy értelmezésem felfedez egy eleddig a köztudatban kevéssé ismert holokausztematikájú alkotást, azt is bemutatja, milyen interpretációs potenciál rejlik felvidéki irodalmunk eme „titkos" kincsében.

BIOGRÁFIA ÉS A TRANSZKULTURALIZMUS

A transzkulturalizmus esetében a „transz" előtag nem csupán a nemzetek közötti átlépésre utal, hanem ez a mozgás magába foglalja az „élet és írás közti határok átlépését is."[1] Nem meglepő, hogy Livia Bitton-Jackson élete is, mely a trilógia fő inspirációforrása, számos transzkulturális elemet tartalmaz. Livia Bitton-Jacksont 1931-ben Elvira Friedmannová néven anyakönyvezték Somorján. Mára a New York City University tanárnője, ahol judaizmust, zsidó kultúrát tanít, ám jelenlegi helyzetéhez hosszú, viszontagságos út vezetett. 1944-ben Auschwitzba hurcolták. Három koncentrációs tábort járt meg egy év és két hónap alatt az amerikai csapatok 1945-ös beavatkozásáig. Az akkoriban még csak jövendőbeli írónő előbb visszatért az akkori Csehszlovákiába, majd 1951-ben Amerikába emigrált.

Livia Bitton-Jackson gyakran látogat el különböző oktatási intézményekbe, hogy könyvei bemutatása mellett emlékeiről való beszámolói útján ismertesse a diákokkal, milyen borzalmakkal kellett szembesülniük a második világháború idején ifjúságukat

1 Jablonczay Tímea, *Transznacionalizmus a gyakorlatban: migrációs praxisok a könyvek, az írásmódok, a műfajok és a fordítási stratégiák geográfiájában*, Helikon, 2015, 2, 138.

élő zsidóknak. Egyik ilyen előadása során említette, miképp befolyásolták tinédzserkora nyomasztó eseményei anyanyelvével való kapcsolatát és szakmai élete alakulását. Trilógiája első kötetében szerepel az idézet, melyben a narrátor így nyilatkozik magáról: „Álmaimban híres költő vagyok."[2] Magának az írónőnek is hasonló vágyai voltak gyermekkorában, azonban állítása szerint az angol nyelvet, mely választott anyanyelvévé vált, sosem volt képes olyan szinten elsajátítani, hogy kommunikálni tudja vele művészi szinten a lelke legmélyéről fakadó érzéseit. Így vált számára a próza azzá az önkifejezési formává, mely által a nagyközönség elé tárhatja saját élményeit fikcionalizált keretben.[3]

A migrációs élményeket megragadó irodalmi művek műfaji kategóriáját meghatározza, hogy az ilyen témákkal foglalkozó író legtöbbször „olyan műfajokra utalja magát, amelyek a mobilitás, utazás, emlékezés aktusát működtetik: a memoárt, biográfiát, autobiográfiát és útleírást."[4] Livia Bitton-Jackson művei is ezen műfaji kategóriák elemeit tartalmazzák, az írónő saját élményeit építette bele regényeibe.

A tanulmányomban bemutatott trilógia részei eredetileg angol nyelven jelentek meg, majd némi temporális csúszás után magyarul is. Kötetei kronologikus sorrendben a következők:

1. *I Have Lived a Thousand Years: Growing up in the Holocaust* (1999) – *Ezer évet éltem: A holokausztba veszett gyerekkor* (2013, 2015)

2 Bitton-Jackson, Livia, *Ezer évet éltem*, At Home Galery, Somorja, 2015, 14.

3 *Searching for Life and Love after Auschwitz (1999)*, 2016. március 13., BookTV, Stephen Halsey Junior High School, Queens, New York, https://www.youtube.com/watch?v=ciDHQAy8sjs

4 Jablonczay, *i. m.*, 154.

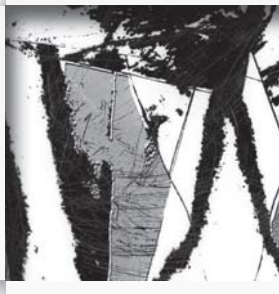

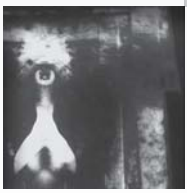

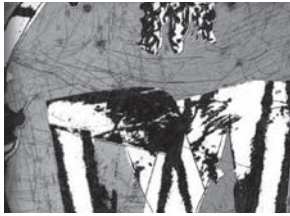

2. *My Bridges of Hope: Searching for Life and Love after Auschwitz* (2002) – *A remény hídjai: Élet és szerelem Auschwitz után* (2014)

3. *Hello, America* (2006) – *Helló, Amerika!* (2014).

Érdekesség Livia Bitton-Jackson regényeinek kultúraközi útja is. Rákai Orsolya fejti ki tanulmányában, hogy „az egyes művek létrejötte nemzeti nyelvekhez-kultúrákhoz való kötődésüket tekintve meghaladhatatlanul és természetszerűleg sokgyökerű,”[5] mely állítás több szempontból is igaz az itt elemzett trilógia esetében. Egyrészt míg magyar nyelvterületen a könyvesboltokban a holokausztirodalom alkotásait felsorakoztató polcokon lehet fellelni, addig Amerikában a Young Adult Fiction kategóriájába sorolják ezeket az alkotásokat. Másrészt megemlítendő transzkulturális érdekesség, elgondolkodtató kérdés, vajon kezelhetjük-e ezt a trilógiát a szlovákiai magyar irodalom sajátjaként. Tematikailag bizonyosan, ám a trilógia létmódja, az, hogy fordításban jutott el nyelvterületünkre, s maga az írónő nem vallja magát magyarnak, lehetetlenné teszi, hogy egyértelmű megállapításokat tehessünk e kérdés tekintetében.[6] A írónőt a migráns író kategóriájába sorolhatjuk annak folytán, hogy „a több kultúra, nyelv, identitás egyidejűségének tapasztalata”[7] életében és munkásságában egyaránt megjelenik.

A trilógia transzkulturális vonatkozásainak rövid bemutatása után a továbbiakban a szövegben fellelhető jelenségek elemzése következik három tematikus kategória mentén, melyek mindegyikét külön fejezetbe foglaltam.

ANTIKULTÚRA

Livia Bitton-Jackson trilógiájának első kötete az antikultúrába, azaz a háború értékromboló rendszerébe való lesüllyedést mutatja be. A narrátor, Friedmann

5 Rákai Orsolya, *Fogalomfosszíliák, identitás-kövületek: a transznacionális poétika lehetőségei az individuális, a kollektív és az idegen metszeteinek újragondolásában*, Helikon, 2015, 2, 241.

6 *Searching for Life and Love after Auschwitz. I. h.*

7 Jablonczay Tímea, *i. m.*, 145.

Ellike olyan helyzetbe kényszerül, melyben a lelki terror és folyamatos életveszély sötétségében még inkább megtanulja értékelni a szeretet, remény, hűség, állhatatosság és összetartás erejét.

A trilógia első kötetének különlegessége, hogy bemutatja nem csupán a koncentrációs táborok létmódját, hanem az oda vezető, egyre nyomasztóbb eseményekbe is betekintést enged az olvasóknak. A narrátor és családja egy elnyomó, erőszakkal monokulturálissá alakított világ elemeivé válik, ahol a külföldi termékek, az „ellenséges import [...] angol kabát, orosz tea, francia szappan, amerikai pamut"[8] birtoklása büntetést von maga után.

A Friedmann család a nagymagyari gettóba hurcoltatásuk során is megéli az állati sorba kényszerítettség első hullámát: „Felsorakoztatnak, megszámolnak, felcímkéznek, mint a táborozásra induló gyerekeket, vagy a kisállat-kereskedésből kikerülő állatokat."[9] A regényben szereplő zsidók itt is szembesülnek a holokausztregények tipikus elemével, az információ áramlásának hatalom által való korlátozása folytán fellépő tájékozatlansággal, amely még inkább fokozza a jogfosztottság, az emberi jogoktól való elidegenítettség érzetét. A szereplők csupán homályos hírek és pletykák útján értesülnek arról, mit is hordozhat számukra a jövő. Sem a likvidáció és a gettók felszámolása, sem a munkatáborok és orosz árkok ásása nem nevezhető optimista jövőképnek.[10] Emellett a szöveg világában megjelennek a karakterek tehetetlenség szülte kétségbeesett próbálkozásai is integritásuk megőrzése érdekében, például amikor Ellike nagynénje, Szerén néni végső dühödt kétségbeesésében „Ez sem lesz az övék! Meg ez sem!"[11] kiáltásokkal csapkodja földhöz családja porcelánkészletét.

A nagymagyari gettó ábrázolásának jellegzetessége az is, hogy a narrátor igyekszik említést tenni a helyzet kevésbé sötét oldaláról is: „A vécé előtt kígyózó sort szeretem a legjobban. [...] Van idő kapcsolatot létesíteni, beszélgetni."[12] Ahogy a balsorsban való osztozás közelebb hozza egymáshoz a regény szerep-

8 Bitton-Jackson, Livia, *Ezer évet éltem*, 19.
9 *Uo.*, 26.
10 *Uo.*, 48.
11 *Uo.*, 65.
12 *Uo.*, 45.

lőit, egyúttal el is szigeteli őket a csoportjukon kívűl eső emberektől: „Magas kerítés választ el egymástól, egy egész világ – ők nem érthetik."[13]

A narrátor Auschwitz és Plaszow koncentrációs táborát is megismeri a regényben. A táborok világával való első szembesüléskor a főhős elképzelhetetlennek tartja, hogy a messziről látott, megviselt emberekhez hasonlatossá válhat ő maga is: „Szürke ruha. A dróthoz szaladnak, és bámulnak. Üres tekintetek. A tébolyodottak üres tekintete."[14] Az átfordulás kultúrából antikultúrába viszont megállíthatatlanul bekövetkezik. Ha a trilógia első kötetét olvasók képesek elvonatkoztatni a regény valóságvonatkozásaitól, s hideg tárgyilagossággal szemlélik az ábrázolt körülményeket, megállapíthatják, hogy az ábrázolt koncentrációs tábor is egy saját szabályokkal rendelkező világ, melyben a túlélés a vakszerencse mellett a szabályok minél gyorsabb kiismerésének függvénye. Ennek az értékromboló, sötét világnak jellemzői közé tartozik az áldozatok állatokkal egyenrangúvá degradálódásának kifejezése a hatalom által alkalmazott megnevezéseik által: blöde Lumpen, blöde Schweine, blöde Hunde,[15] illetve valódi nevük számmal való helyettesítése.[16] A regény leírja a koncentrációs táborokban uralkodó embertelen körülményeket, azt, hogy a rabok nem juthattak egész nap vízhez, csupán egy „jókora gödör, tele zavaros vízzel"[17] állt rendelkezésükre szomjuk oltására az étkezések idején kívül. A menü pedig általában lavórból fogyasztandó, moslékszerű folyadék. „Visszataszító a sötét kulimász, és büdös. [...] Homokszemcsék vannak ebben is [...] és még valami más – üvegszilánk... faforgács... szövetdarab.[18] Az empatikusabb hozzáállást képviselő befogadók számára a főhős táborbéli tapasztalatai szinte már horrorisztikus jelleget kapnak azáltal, hogy a megszokottól, az otthonostól teljességgel eltérő, az unheimlich kifejezéssel leírható[19] elemekből épül fel.

A narrátor a táborok sötét, a túlélés lehetőségének korhatárt szabó, Blockältesték, kápók és a Sonderkommando kiszabta büntetések, a ki tudja, merre elszállító vagonok, megtizedelés és gázkamrák állandó veszélyével fenyegető világát kiismerve ekképp foglalta össze tapasztalatait: „Fogollyá értem, a koncentrációs tábor

13 *Uo.*, 45.
14 *Uo.*, 77.
15 *Uo.*, 81.
16 *Uo.*, 124.
17 *Uo.*, 88.
18 *Uo.*, 92.
19 Freud, Sigmund, *A kísérteties = Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, szerk. Bókay A., Erős F., Budapest, Filum, 1998, 65–81.

rabjává. Megtanultam félelemben, éhesen, állandó zaklatás közepette élni."[20] Bár az egyik koncentrációs tábor (Augsburg) hozott a rabok életébe némi enyhülést, az életminőséget javító elemek felszíne mögé tekintve ismét az antikultúra kacsintott feléjük. Amikor Ellike kezdett örülni az új helyen kapott öltözékeknek, hiszen „a ruha új dimenziót adott,"[21] megtalálta egy zsidó lány nevét belehímezve az „új" kabátjába.

TRANSZKULTURÁLIS FRUSZTRÁCIÓ

A trilógia egészét jellemzi az idegenségtapasztalat, a teljes elidegenedés állapotának ábrázolása. Ez a lassú, ám a főszereplő esetében annál érzékletesebben ábrázolt lelki folyamat nem szorítkozik a koncentrációs táborból való kiszabadulás időszakára. Jelei már abban az időben is megmutatkoznak, amikor a zsidók elleni első intézkedéseket végrehajtották a hatalom képviselői. Amikor Ellike és családja értesül az első transzportokról, melyek a magyar főváros területén zajlottak le, a fiatal lány túlidealizált képe Budapestről szertefoszlott: „Budapest, álmaim városa, Auschwitz előszobája lett."[22]

A narrátor koncentrációs táborokban megélt élményei több szempontból is meghatározták a különböző nemzetiségű egyénekhez való viszonyulását. Nyomasztó élményei folytán nem csoda, hogy az a benyomás rögzült benne, hogy „az SS mintha nem is emberekből állna. Arcuk nem is arc, csak valami hátborzongató maszk. A hangjuk dühödt csaholás."[23] A németek a félelmetest képviselik a főszereplő életében, ám nem csak velük képtelen a kapcsolatteremtésre. Megrázkódtatásai után Ellike képtelen ismét közösséget vállalni az őt körülvevő világgal, ugyanis az auschwitzi pokolban megélt borzalmak és a táboron kívüli világ közönye közti kontraszt teljesen összezavarja a főhős lelkivilágát: „Most éltünk meg ezer halált. Kisgyerekekét, csecsemőkét, gyönyörű, hozzánk simuló babákét. [...] A drága Szerén néni levegőért kapkodott a gázkamrában. Az aranyfogát kitépték. A bőrét le-

20 Bitton-Jackson, Livia, *Ezer évet éltem*, 118.
21 *Uo*., 159.
22 *Uo*., 22.
23 *Uo*., 70.

nyúzták, hogy lámpaernyő legyen belőle. Kevéske zsírjából szappant főztek. […] Őrjítő a flört, az udvarlás, a nevetés veszekedett körhintája. Őrjítő."[24]

Abból, ahogy a főhős kimondja kiszabadulása utáni első benyomásait: „Szabadság. Végre. De miért nem érzem? Miért nem érzem?"[25] Jól látszik, hogy a teljes felszabadulás lehetetlenné vált számára. Saját énjével együtt ugyanis világszemlélete is megváltozott. Az otthon elveszítésének tényét és megtalálásának lehetetlenségét ismeri meg Ellike mind globális, mind nagyon személyes értelemben is, ám ahogy a migráns irodalomban ez általános, „az a tapasztalat, hogy az elveszett otthon/múlt visszaszerzése nem tud megvalósulni."[26] A tágabb geográfiai táj otthonossága a lány múltjának átértelmezése következtében elillant: „Ez mind az én belső világom része – a Duna, a rét, a Kárpátok emelkedői meg a város. Ezek nélkül nem lehetek teljes. És mégsem az enyém többé. Ez a hely már nem az otthonom."[27] Még az emlékeiben élő otthon, saját házuk sem ugyanaz többé, mint régen: „Brutálisan téptek le minket a ház kebeléről egy éve, most úgy mered ránk, mint tébolyodott öregasszony, értetlenül, barátságtalanul."[28]

A nemzeti hovatartozás Ellike számára nem bír fokozott jelentőséggel. Abban a jelenetben, ahol a lány és édesanyja illegális emigrációjának egyik feltétele az, hogy ne legyenek csehszlovák állampolgárok, a lány ekképp foglalja össze helyzetüket: „Magyarnak kell maszkíroznunk magunkat. Magyar identitást kitalálnunk: nevet, születési helyet és szuperbiztos történetet arról, hogy jutottunk át a magyar határon."[29] A megszólalás tárgyilagossága s a szóhasználat is mutatja, hogy Ellike esetében magyarságtudatról nem beszélhetünk. Magyarsága, a magyar nyelv ismerete csupán eszköz a főhős számára, hogy elérje céljait.

A diaszpóra-, illetve migránsirodalom hősei általában „kívül vannak a társadalmi szocializáció és viszonyrendszer keretein."[30] Ellike is hasonló helyzetben van, ezért jelent történetében olyan intenzív fordulópontot, amikor viszonylagos biztonságra, már-már otthonra lel a zsidó közösségekben. Jövőbeli terveit is zsidó identitása fényében választja meg magának: „Erec Izrael mi vagyunk. Oda tartozunk. [...] A zsidó ország az egyedül lehetséges otthona egy zsidónak."[31]

ADAPTÁCIÓ ÉS KULTÚRSOKK

A trilógia harmadik kötetének transzkulturális vonatkozású domináns eleme az adaptáció és otthonkeresés toposza. A főhős és családja az eredeti, Erec Izraelt megcélzó tervei ellenére Amerikába emigrál, hogy új életet kezdjen. Ebben a szituációban fokozottan jelenik meg a túlidealizált Amerika-kép és a kulturális különbségektől csak még fájdalmasabb realitás ellentéte, mely

24 Bitton-Jackson, Livia, *A remény hídjai – Élet és szerelem Auschwitz után*, At Home Galery, Somorja, 2014, 58–59.
25 Bitton-Jackson, Livia, *Ezer évet éltem*, 203.
26 Mészáros Zsolt, *Határközvetítők. A transznacionális memoárirodalom élméleti megközelítései*, Helikon, 2015, 2, 245.
27 Bitton-Jackson, Livia, *Ezer évet éltem*, 210.
28 Bitton-Jackson, Livia, *A remény hídjai – Élet és szerelem Auschwitz után*, 12.
29 *Uo.*, 176.
30 Györke Ágnes, *A transznacionális feminizmus elméletei: Empátia, affektus és transzlokális tér*, Helikon, 2015, 2, 231.
31 Bitton-Jackson, Livia, *A remény hídjai – Élet és szerelem Auschwitz után*, 45.

általános jellemzője a migráns irodalom alkotásainak, vagyis „az »amerikai álom«, Amerika, mint az »Ígéret földje« retorikája paradigmatikus szerepet játszik a bevándorló önéletrajz narratív sémájában."[32]

Ellike esetében a pozitív élmények, a metrózás, az amerikai gasztronómia, a bőség és a bürokrácia lendületességének felszínén át hamar kiütközik az üröm az otthon reményének örömében. Az 1945 utáni Csehszlovákiában megélt nyomor után az Amerikában látott bőséggel társuló pazarlás rettenettel tölti el Ellikét: „Dermedten ülök. Nahát... Ez Amerika? Magas sarkon billegő, festett szájú süldőlányok! És kidobják a csodaszép, krémszínű, patentos, bőr körömcipőt, csak mert elszakadt a pántja!"[33] Amerika mint kulturális keret teret adott arra, hogy összevetésre kerüljenek az új és a régi (csehszlovák) körülmények. Jó példa erre az, amikor Ellikét, aki tanári állást vállalt az USA-ban, megfedték a diákok testi fenyítéséért. A lány reakciója a következő volt: „De hát... hogy taníthat úgy az ember, hogy nem oszt ki időnként egy-egy taslit?"[34] A főhős minden múltbéli idegenségtapasztalata ellenére nem tudta teljesen levetni forráskultúrája örökségének elemeit.

Az adaptáció, az új körülményekhez való alkalmazkodás mellett a trilógiában jelentős szerepe van az utólagos traumafeldolgozásnak is, mely „emlékezetmunka"[35] gyakori eleme a transzkulturális tematikájú regényeknek. A történet folyamán számos helyen jelennek meg Ellinél a PTSD (Posttraumatic Stress Disorder) tünetei, melyre jó példa az, amikor a lány először utazik metróval kísérő nélkül, s a szűk területre összezsúfolódott emberek közt úgy érezte magát, mintha ismét a koncentrációs tábor felé száguldó vonaton lenne: „Kapd össze magad, Friedmann Elli, nem ott vagy már, hanem Amerikában, a metróban, nem a túltömött marhavagonban Auschwitz... Płaszów... Dachau felé... A rémálomnak vége: dolgozni indultál, metróval."[36] A koncentrációs táborok hatása utólag is befolyásolja Elli életét. Egyrészt zavaró tapasztalatokra tesz szert tanári gyakorlata során azáltal, hogy az iskola vezetősége tabuizálta a zsidókat ért traumákat: „figyelmeztettek, hogy ne beszéljek a lágerekről, hogy az amerikaiak nem akarnak hallani róluk... nem akarják tudni, mi történt ott."[37]

A múlt folyománya az is, hogy Ellike önnön nőiségével való kapcsolata is rengeteget változott a trilógia előrehaladtával. Az övé is egyfajta „transznacionális női tapasztalat,"[38] mivel nőisége mindig az aktuálisan hatalmon lévő kultúra szabályainak rendeli alá magát.

A trilógia kezdetén a főhős önképe nem éppen pozitív: „Túl magas vagyok, esetlen,"[39] sőt csúnyának látja magát azáltal, hogy szőke haja és kék szeme kiszorítja őt a zsidó szépségideál keretei közül. Ezzel szemben auschwitzi tartózkodása alatt épp a külleme (szőke haja és kék szeme) keltette fel Mengele figyelmét annyira, hogy a szelekció idején a túlélők közé sorolta, mely jelenet rámutat a szépségképzet kulturális meghatározottságára.

32 Mészáros, *i. m.*, 244.
33 Bitton-Jackson, Livia, *Helló, Amerika!*, At Home Galery, Somorja, 2014, 29–30.
34 *Uo.*, 135.
35 Jablonczay, i. m., 150.
36 Bitton-Jackson, Livia, *Helló, Amerika!*, 76.
37 *Uo.*, 138.
38 Jablonczay, *i. m.*, 153.
39 Bitton-Jackson, Livia, *Ezer évet éltem*, 15.

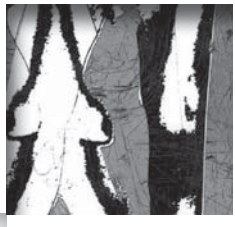

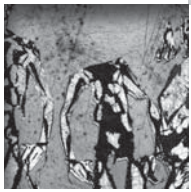

A koncentrációs táborban a nőiség degradációját figyelhette meg Elli önmagán és társain. A főhős maga fogalmazza meg, hogy a „szürke ruhás fiatal nő borotválni kezd bennünket – a hajunkat, hónaljunkat, ágyékunkat [...]. Eltűnnek a személyes különbségek."[40] A táborból való szabadulás idejére nemcsak az identitás jegyei, de a feminin jelleg is eltűnt a meggyötört nőkből. Ez abból a párbeszédből látszik, mely akkor hangzott el, amikor kinyitották az auschwitzi nőkkel teli vagont: „Női transzportot vártunk Auschwitzból – ismétli a magas tiszt. – Auschwitzból jöttek? A nők helyett küldték magukat?

– Igen, Auschwitzból. És nők vagyunk."[41]

Ellike nőiségről kialakult nézetei komoly átalakuláson estek át szabadulása óta, s számos kulturális sztereotípia határozta meg nézeteit. Egyrészt csehszlovákiai tartózkodása idején megállapította, hogy „senki sem szereti a sovány nőket. A nyári táborban erőltetni fogom az evést, és gömbölyödni fogok."[42] Ezután Amerikában azt tanulta meg, hogy „Az amerikai férfiak félnek az eggheadektől. Pláne a szőkéktől. [...] Ha tetszeni akarsz a fiúknak meg a férfiaknak, ha azt akarod, hogy szívesen töltsék veled az idejüket, tartsd inkább csukva a szádat. Ne vegyék észre, hogy okos vagy."[43] Emellett a lánynak szembesülnie kellett a koncentrációs táborokból szabadult nőket övező negatív hírnévvel. Egyik kikosarazott udvarlója ugyanis ilyenképpen oktatta ki Ellikét: „Tudja, a magafajta lányoknak nem szabadna ilyen finnyásnak lenni! [...] Láttam a számot a karján. Tudjuk jól, mi történt odaát a lágerekben, hallottuk, hogy élték túl a magafajta fiatal lányok. Elszórakoztatták a német katonákat!"[44]

Ellike traumái mellé járul a túlélés bűntudata is. A főhős sokáig nem tudta feldolgozni azt, hogy rengeteg barátja és szerettei helyett pont ő maradt életben, míg végül arra a következtetésre jutott, hogy: „Létjogosultságom indoka az eltökélt szándék, hogy tudást és szeretetet osztogassak."[45] Az, ahogy Ellike eljut a koncentrációs táborokban megélt elállatiasító embertelenségből önképe és identitása rekonstrukciójáig Amerikában, felruházza Livia Bitton-Jackson trilógiáját azzal a dimenzióval is, hogy (ahogy sok más migráns irodalomhoz tartozó alkotást) Bildungsromanként olvassuk.[46]

40 *Uo.*, 79.
41 *Uo.*, 149.
42 Bitton-Jackson, Livia, *A remény hídjai – Élet és szerelem Auschwitz után*, 73.
43 Bitton-Jackson, Livia, *Helló, Amerika!*, 153.
44 *Uo.*, 158.
45 *Uo.*, 136.
46 Mészáros, *i. m.*, 247.

KONKLÚZIÓ ÉS LEHETŐSÉGEK

Tanulmányom Livia Bitton-Jackson trilógiájának transzkulturalizmussal összefüggésbe hozható elemeit értelmezte. A kultúra és antikultúra közti átmenet bemutatása után kitért az idegenségtapasztalat bemutatására, majd az adaptáció nehézségeinek árnyalataira az elemzett regényekben. A negyedik alfejezetben foglalkoztam a nőiség szemléletének kulturális vonatkozásaival is. A tanulmány konklúziójában arra a kérdésre keresem a választ, hogy a transzkulturális elemek mellett milyen szempontból érdemes még ezt az alkotást vizsgálni, azaz milyen kutatási terek felé nyit Livia Bitton-Jackson trilógiája.

A regények számos elemet tartalmaznak a judaizmusból, így érdemes lenne azt kulturális szempontból is elemezni, a zsidó vallás szemszögéből. Emellett a holokausztirodalom részeként, a főhős szemléletmódja révén tanulságos lenne elvégezni a trilógia komparatív interpretációját, mely során például Anna Frank naplójával, Kertész Imre *Sorstalanság*ával vetnénk össze Livia Bitton-Jackson művét. Emellett megemlíthető: azáltal, hogy a jelen tanulmányban elemzett regényeket Amerikában a Young adult fiction kategória részeként kezelik, a populáris irodalommal és művészettel is kapcsolatba hozható. Ezáltal fennáll a lehetősége annak, hogy például a horror elemeit vizsgáljuk a szövegben, vagy Ellike karakterének reakcióit, gondolkodásmódját és tetteit olyan, a hatalom által traumatizált karakterekkel hozzuk párhuzamba, mint J. R. R. Tolkien Zsákos Bilbója vagy a Marvel Univerzum Magnetója.

Zárásként elmondható, hogy a Livia Bitton-Jackson trilógiájában rejlő elemzési lehetőségek mellett az írónő által közvetíteni kívánt üzenet szempontjából sem érdektelen ez az alkotás. Ekkép fogalmazza meg alkotása ars poeticáját: „Hiszem, hogy ha beszélünk az előítéletek és intolerancia fakasztotta borzalmakról, gyarapodni fog azoknak a száma, akik küzdenek az előítéletesség, a negatív elfogultság ellen."[47] Az irodalomoktatás berkeiben a toleranciára való nevelésnél kevés fokozottabban fontos célt tudok elképzelni a mai felgyorsult világban.

47 Bitton-Jackson, Livia, *Ezer évet éltem*. At Home Galery, Somorja, 2015, 12.

NAGY HAJNAL CSILLA

FÜST ÉS HÜMMÖGÉS

Lefestették a csinzsákokat
mire ideértél, pedig
annyi árnyékot, kopást,
beázást és elszíneződést akartam
megmutatni.

Hogy te majd elmagyarázd végre
minek a térképét látom, amikor
az udvaron napozok.

Összehúznád a szemöldököd
a csutkáig szívott cigi fölött,
aztán csillagképekről és koordinátákról tanítanál
a falnak támasztott létra mellett.

Én arra volnék kíváncsi, létezik-e még
egyáltalán az a hely,
amelyet kiadnak a fal
tökéletlenségei, vagy hogy
valaha létezett-e, te meg
elnézően mosolyognál, hogy
ez teljesen lényegtelen, cica.

Bosszúból nem szívok bele a cigidbe.

Hová vezet ez a létra, kérded te.

Én gyanakodva nézek végig a
roskatag téglafalon.

Sehová.

Az nem jó, mondod, *igazából.*
Az nem, hagyom rád és bemegyek.

Csak napokkal később veszem észre,
hogy amíg én odabent áthúztam az ágyakat,
te térképet festettél a létra köré,
füstből és hümmögésekből.

Én pedig értek minden vonalat,
anélkül, hogy tudnám őket.

A repedés középen a
Boszporusz, füstjelek a
helyek, ahová már elvittél, és
hümmögéssel jelölted, ahová
még el fogsz.

Összekuporodom a létra árnyékában,
hogy macskákról,
nyulakról és
papagájokról álmodjak,
másnap délig.

JÁNOS LÁTOMÁSAI 5, 1982,
ANALÓG FOTOGRÁFIA,
50x60 CM

HA MOST MEGHALOK

gondolta,
nem marad utánam semmi,
mármint semmi, ami
valóban számítana,
csak egy néhol zavaros,
jobbára alig ismert,
többnyire elszántságra
és
megőrülésre alkalmas,
ha jól sejtem túlnyomórészt brit
dalokból
és egy békebeli rádióinterjúból álló
playlist
egy megkímélt állapotban hagyott,
bár telefonálásra viszonylag ritkán használt
készüléken.

KONSTRUKTÍVABB NIHILIZMUST

Most kezdjük az utolsó mondattal
kérted
és megjelent a szemed sarkában valami
és valahogy úgy hangozhatott volna hogy
azért nem volt ez értelem nélkül
nem vákuumban teltek el az évek
csak néha az a megmagyarázhatatlan
szomorúság
és a nem mindig egészen várható őrület
a sarokban egy sámándob
tárgyak
szerte a szobában
amelyeket nem tudtam értelmezni
valódi bőr a székeken
a frissen meszelt falakról pedig jó pár
megkezdett varázsige pattogzott
talán ha nem festjük át
talán ha nem mi festjük át
talán ha más lakik benne
talán ha kevesebb ténnyel állítasz szembe
mondjuk
a sajtkészítésről
persze ezek a vádak nem vádak
csak a kötelező puha mosoly
és még puhább hála
a tartozás
hogy elmeséljelek
valakinek
vagy talán mégis inkább magamnak
de közben ne vegyek levegőt
és ami az elejétől a végéig húzódik
azt sem volna teljesen igazságos
idézőjelek közé rejteni

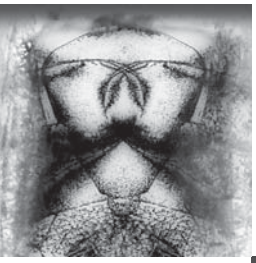

és fontos igen ezt az egyet tényleg
talán még azon a vonatállomáson
tisztes távból a füledbe súgni hogy
azért nem volt ez értelem nélkül
nem vákuumban teltek el az évek
de neked sietned kell
az állomás melletti erdőbe pisilni
és nekem is már csak öt percem lenne
a lényeget így csak pár héttel később mondtam el
de valamit mégis akartam adni neked
a kukoricaföld mellett húzódó hazaútra
utánad kellett kiáltanom
azt a két szót ami talán még sokkal fontosabb
hogy vidd magaddal
legyen ez az első befejezett varázsigéd
akkor is amikor már
valaki mással fested át a szobád falát
tedd a fiad mellé a kiságyba
süsd bele minden kenyérbe
simítsd a nyereg alá
vesd el a búzával a földbe
nemesítsd ezt a két szót te magad
én már nem kellek hozzá
az én többi szavamhoz pedig te nem
de ahhoz mindez persze kellett hogy
elkezdjük kimondani őket
azért nem volt ez értelem nélkül
nem vákuumban teltek el az évek.

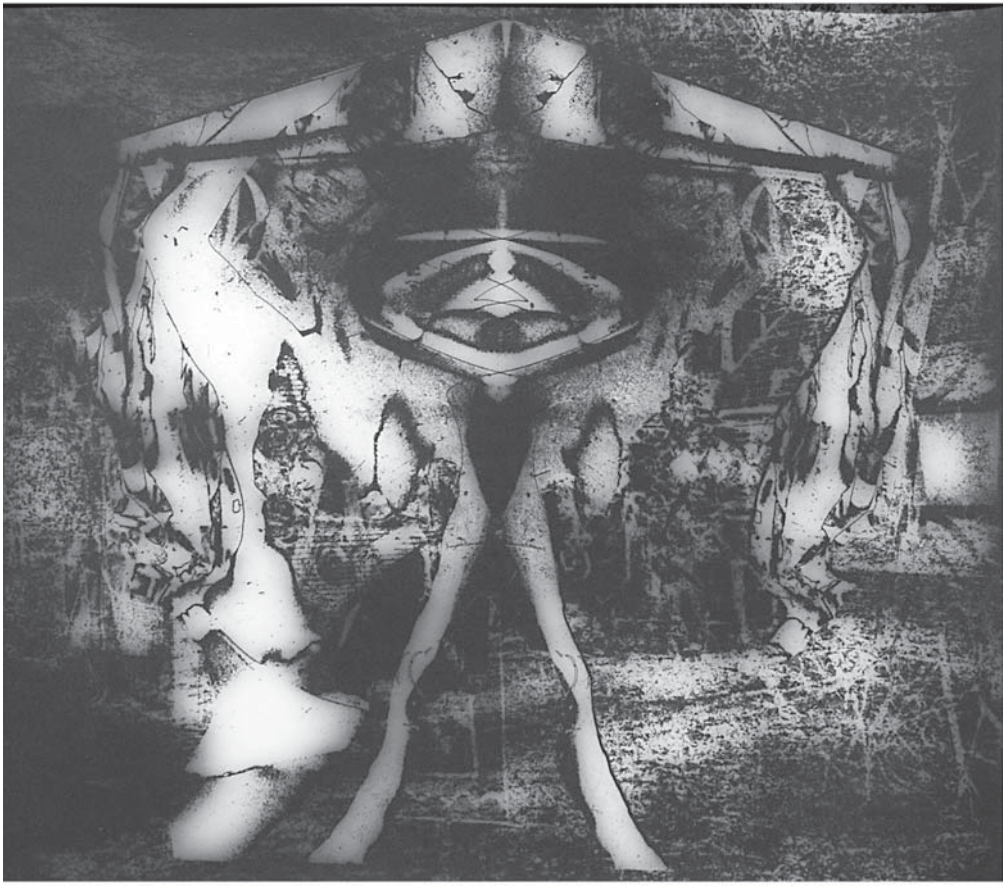

JÁNOS LÁTOMÁSAI 2, 1982,
ANALÓG FOTOGRÁFIA,
50x60 CM

PONCSÓ

Szeretnék a világ legszebb poncsója
lenni
akit az a valahogy december óta
mindig egy kissé fáradt szemű
lány vásárol majd
fillérekért
egy
garázsvásárban
a következő nyáron
aztán hazamegy benne
téged pedig nem érdekel hogy fázik
inkább a hőmérőnek hiszel majd mint neki
és még csak nem is ez
hanem az a kelletlen vigyor lesz a
legrettenetesebb
amivel közlöd vele hogy
sikerült megvennie a világ legrondább poncsóját.

MELLÁR DÁVID

MEDÚZA ÉS TENGER

Ahogy a nedvességbe oltott potencia
kilöki magából a kitermelt, idegen anyagot,
s a gyöngyöző cseppek határai egymáshoz érnek
szabadon, föloldódva, lassan eggyé körvonalazódnak
a sóval ízesített tájban: A tengerhabból kiforró anyag
testén megtörik a fény és megkocsonyásodik.

Váladékod voltam, kétujjnyi ragacsos váladék
benned. Formátlanul hánykolódva érzem,
ahogy a bennem összetapadt vízcseppekből
lassan kirajzolódok. Kényszeresen lebegve
a teremtődésben. Nélküled még nem…

Még nem lehet engem kimondani.
Csak a hasonlatom: vízzel telik egy merülő flakon.
Lassan jön a megnyilvánulás: fájdalmasan vajúdik
bennem, magán kívül érzi magát a tenger.
Még nem volt viszony közted és köztem.
Csak voltam: egy darab puha semmi,
jeltelenül. Örökké magzat egy testen belül.

De neked minden vágyad a tartósítás,
hogy újragondolva magadat a régi recept szerint,
legyen most valami más: legyen lepkéből báb.
Ahogy kortyollak minden mozdulatommal
visszagyömöszölsz a mozdulatlanságba.
Így állandósulok az anyagban: Én, a tengerből
született öröklétű *Turritopis nutricula*. Az alkotás.

Öregszem, akárcsak te. De hová és meddig? Meddig tart
a körforgás az ismétlődő végtelenben? Ezt is tőled örököltem:
az örök kilátástalanságot és bizonytalanságot.
Először még élveztem, ahogy elvesztem benned
az igazán sosem birtokolt testem
feletti irányítást. Mégis: vagyok, ahogy vagyok.
Valahogy, mint egy valótlanul úszkáló és átlátszó
műanyagdarab, amely néha-néha egy-egy sziklához ragad.

A testhatárom: akárcsak a te mozgó horizontod,
és holdfogyástól függő partvonalaid.
A távolság köztünk mindig bizonytalan
és környezetfüggő,
mintha csak azt kérdeznéd: hol kezdődik
a tenger? és hol végződik egy medúza?
De a fény másképp törik rajtad és rajtam
szilánkokká.

A mozgásom szabadságának illúziója
csak akaratlan emlékezés, és életösztön,
mint a ki és belégzés. A medúza testének
összehúzódásai és tágulása: Ahogy a sziklák
rései közt kifröccsenő hullámokat visszaszívja
magába a lüktetés. Mozgásodban hordozod
a mimetikus vágy és tükröződés unalmát.

(Bőröm, mint egy üvegfal,
testem üres, vízzel teli akvárium:
lényeged kibaszott (kiszabott?) makettje!
Ó, bárcsak lennél fazékba öntve,
akkor tudnád, hogy mindegy,
kemény vas vagy gyönge hártya
közé töltve érzed magad, elzártan.
Ha forró indulatodban kifutnál
se jutnál messzire. Habzó dühödben
legfeljebb a padlóra ömlenél, hülyén.
És nem maradna utánad más,
csak pár szem sókristály.
Felporszívózásra várva, bénán.)

Kapcsolatunkból hiányzik az egyszeriség kondomromantikája,
semmi olvadozás, semmi fagylalt, semmi gombócpóz,
vagy valami teljesen más, mégis hasonló,
kapkodva elkövetetett őrület egy idegen kert medencéjében,
egy gőzszaunában, egy uszodaöltözőben a zuhany alatt:
robbanó szappanbuborék-erotika.
Ott vagy az olvadóban, a párolgóban,
egy fűszálra vagy egy kocsiablakra lecsapódva,
akárcsak bennem: az állandóban.

Ott vagy a szomjan halásban. A függőségben.
Ahogy a tenger érezheti magát egy medúzában,
idegesítően érezlek saját verejtékem szagában.
Megjelöltél, hogy emlékezzek rá:
engem a tenger izzadott ki egy aktus után magából.

Úgy értél hozzám először, mint a meztelen tenger
a pucér medúzához: sehogy. Csak tükrözik egymást
egymásban, egymástól távol. A vágy *acte gratuit*ével,
kissé narcisztikusan, hogy végképp ne zavard a másikat.
De a mély kiszolgáltatottságban néha akad pár titkos affér is
az ismerkedés izgalmával, találkozás egy idegennel,
vagy legalább csak egy hasonmással:

A medúza játéka egy vízben fetrengő gusztusosan lyukas reklámszatyorral.

Vagy a tenger, mint egy részeg állat, ölelgeti a koktélokból kidobált jégkockákat.

POKOLRA JÁRÓ KIRÁLYKISASSZONYOK 3, 2004, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

SERES RÓBERT

APUTÓL SZERETETTEL

Erik nem az apum, én azért csak annak hívom, mert nagyon örül neki, ha van mit innia. És most van, anyunak is ad belőle. Az asztalnál ülnek, a cigifüsttől alig látják egymást. Mi hárman osztozunk a tesóimmal a sezlonon. Öcsém már egy ideje alszik a fal és köztem, a nyála a nyakamat csikizi. Nővérem úgy tesz, mintha aludna, közben a hajamat piszkálja, és néha kiránt belőle egypár szálat, amire felüvöltök. Nem hallja senki, a bömbölő zene mindent elnyom. A dzsipem felé pislogok, ott parkol valahol a tányérok között a szekrényben. Az igazi apám csinálta nekem kemény papírból. Nagyon jól néz ki, csak Dajana miatt nem hozhatom az ágyba, mert ő fél a haldoklótól, aki az alján fekszik. Hiába erőlködtem, hogy egy kép nem bánthat. Nem bírta megérteni. És anyu neki adott igazat. Pedig ő is megmondta, a bácsi csak pihen, de hogy miért kórházban, azt már nem magyarázta el. Vagy nem akarta. A szokásos, úgyse érteném, mert még kicsi vagyok. Pedig nem is! Mamó szerint vág az eszem, mint a beretva. Elég volt egyszer felolvasni a dzsipem nevét, máris megjegyeztem: Marlboro. Erik morgását is elsőre felfogom, nem is értem, miért ismételgeti önmagát.

– Anyátoknak annyi purdéja van, ahány pasija volt. A szívénél csak a pofája meg a valaga nagyobb.

Még jó, hogy odavan a popsijáért, néha még az utcán is csipkedi neki, amikor sétálunk a faluban. Nem tudom, mi történik olyankor Erikkel, a tekintete párásan üveges lesz, mint pálinkázás után. Hasonlít a másik nézésére, a harapósan vadállatira. De az egészen más, olyankor nem szokott viccelni, nem mond ilyeneket anyunak, hogy indijány, most szívhatnád a békepipám. Vagy: Hú, de beraknám a húszasom a bukszádba.

Amikor apu csücsörít és úgy csinál, mintha puszilkodna, akkor nagyon szeretem a vigyorát. És anyunak is tetszik, pedig úgy tesz, mintha nem is, de elárulja őt a nevetése és a hangja: maradjál, marha!

Aki elmegy mellettünk a járdán, annak hirtelen megnyúlik a képe, mintha lefelé húzná bőrét a gond. Irigylik, hogy nekünk mindig vihorászós kedvünk van. Pedig dehogy! A mi életünk se csupa kacagás. Amikor jó idő lett, ideköltöztünk a városból, otthagyva mamókat. Most, hogy hidegek vannak, naponta járunk vissza. A buszon és a vonaton meleg van, nem lenne baj az utazás, de egyszer le kell szállnunk, az meg majdnem olyan, mint amikor a kultúrházból kizavart a gondnok bácsi a téli sötétségbe.

Kezdek fázni a pokróc alatt, Rudika elhúzódik mellőlem. Már nem jut több fa a sparheltbe, apu nem vágott eleget. Hallja is anyutól, hogy lusta disznó, reggelre mind meg-

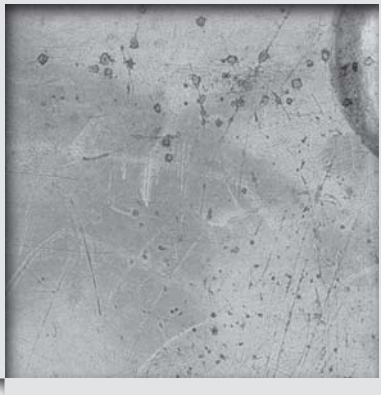

fagyunk. Anyu mindig túloz. Most elég volna az a finom kenyér, aminek sósborszesz illata van, és amit vacsorára kaptunk. Nem merek kérni, nem tudom, anyu még a puszilgatós kedvében van, vagy már átitta magát a pofozkodósba. Erik apu egyelőre a jó oldalon áll, félre is rúgja a széket, hogy táncoljon az Aranyesőre. Várom, hogy hívjon, de mivel nem szól, jobb lesz nyugton maradnom. Két nóta között a szünetben hallani, ahogy odakint ugat Burger, a farkaskutyánk. Ilyenkor Erik kikiabál, hogy kussoljál, amire anyu is feléled:

– Te kussoljál! Felébred Rudikaaa!

Ezzel egy ideig képes hatni Erikre, végül is a kicsi az övé, kit szeressen, ha nem őt. De az is lehet, hogy csak sajnálják az öcsémet, mert amikor leesett az első hó, Rudika megsüketült. Eszükbe sem jut, hogy épp ezért nem fog felébredni. Azt meg jobb, ha nem tudják, hogy nincs semmi baj a fülével, én gyúrtam sztaniolpapírból golyókat beléje, hogy esténként hamarébb elaludjon, addig sem rugdossa a mogyoróimat, mint ahogy most Dajana teszi. Nála csak a barack válik be. Ha elég erősen nyomok egyet a fejére, attól megnyugszik.

A rövid csendben Burger ugatása mellé hirtelen emberi hangokat hallunk: Hahó...

– Na, szomszédok! – nyugtázza anyu. – Vagy a zsaruk!

…akiket a szomszédok hívtak ránk, gondolom én, és hallom, hogy Erik apu lehalkítja a zenét, miközben azt morogja, hogy magánélet is van a világon, aztán elindul kifelé. Kicsit nehezen találja az ajtót, csak harmadszorra bír átjutni rajta. Anyu észreveszi, hogy nézek utána, és rám szól:

– Dögöljél már, Brijan!

Ez lennék én, így hívnak, vagyis Erik apu mindig elfelejti a nevem, és neki csak kisparaszt vagyok. Ez a szavajárása, naponta ötször meg ötször parasztozik. Eddig tudom számolni. Ma is, amikor a kutyát idomította, lihegve azt mondta, nem vagyok paraszt, fekvőbe nem rúgok, vagy amikor hazaállított a teniszlabdával a pályáról, akkor azért dühöngött, hogy a parasztok már mindent bekameráznak, de cseszhetik, mert a kamera is olyan, mint a jóistenke szeme, kicsi a látószöge. A labda Rudikáé lett, Dajana lábatlan babát kapott, és én azt hittem, nem jut nekem semmi. És amikor már majdnem beletörődtem, anyu a kezembe nyomta a Marlborómat, hogy nesze, apád küldi karácsonyra.

Amúgy nem emlékszem az igazi apumra, nem kíváncsi rám. Anyám szerint addig jó nekem. Apámnak meg addig, amíg anyám nem látja meg valahol, mert kikaparná a szemit, amiért nem fizet semmit a fattya után. Erik szerint meg minek akarnék találkozni egy balfasszal. De az ő szava nem számít, mert folyton a féltékenység böfög belőle.

Eriknek sikerül visszajönnie, kezében cipősdoboz, benne sütemény. Levágja az asztalra, csóválja a fejét és azt dünnyögi, hogy ha már egyszer szót vált a paraszt a szentlélekkel, akkor meghallhatná, mit mond neki: rántott húst, húúúst és nem ezt a szart. Azért csak tör magának a bejgliből, majd nekem is dob egy darabot a pokrócra. Nem irigy, meg kell hagyni. Finom a mák, jó édes, mindjárt melegebb lesz tőle. Kínálnám Dajanának, de ő laposan bámul rám és inkább elfordul tőlem.

A zene megint hangos. Kék a szeme, arca csupa derű, Eriké is ragyog. Újra táncolni támad kedve, de hiába rángatja anyut, ő elhajtja magától. Maradok én, apu magához int a konyha közepére. Engem nem kell nógatni, átmászok Dajanán, és máris együtt táncolunk Erikkel, aki a borosüveget szorongatja. Bum-bum, dolgozik a mélynyomó, zörgéssel kísérik a szekrényben lévő üres üvegek. Nem tudom, ki énekel, nem is kell, csak engedni, hogy életre keljen a láb, a csípő, a váll, a kéz. Cikáznak a fények körülöttem, pislog a repedezett búra mögött a villanykörte. Néha megnőnek az árnyékok, mintha felém akarnának nyúlni, néha kicsire zsugorodnak össze, hogy csak paca legyen belőlük a nedves falon.

Anyu kitántorog a konyhából, a folyosón látom újra. Cigivel a szájában kihajol az udvarra, aztán hányni kezd. Mutogatom Eriknek, hogy anyu rosszul van, amire ő csak legyint.

– Kár volt belé! – röhög teli pofával, majd kezembe nyom egy búcsúsütit, mehetek vele az ágyba, ő meg lassan kitáncol a folyosóra, és azt kezdi kiabálni, hogy a szomszédok biztos azért hozták a süteményt, mert anyu összefeküdt a tolószékes bácsival, amikor a felesége munkában volt.

– Mert mindenkin megesik a szíved.

– Hagyjál a hülyeségeiddel – vitatkozik anyu, amivel csak azt éri el, hogy Erik aput elkapja az ideg. Sikerül megtalálnia az egyetlen ablaküveget a kartonpapírok között. A csörömpölésre Dajana megrezzen, Burger elhallgat, anyu pedig sikítva rohan kifelé az utcára. Erik visszajön. Van még gyógyszere elrejtve, előhalássza, meghúzza a pálinkát, majd visszarakja az üveget a szekrény mögé. Lehalkítja a zenét, és elkezdi zabálni a maradék süteményt a dobozból. Lesem az ajtót, de anyu helyett csak a hangja érkezik:

– Megfagyoook! Megfagyoook!

Tényleg olyan, mint egy indián, kántálni már megtanult. Így csinálják a filmekben, láttam mamóméknál. Nekünk nincs tévénk, nem is tudnánk hová tenni, mert a konyhán kívül a ház többi része lakhatatlan. Amikor Eriknek szóltak a tesói, hogy van ez a ház, olcsón, pénzt is kaphat rá, még radiátorok voltak a falak mentén. Aztán hamar kiderült, hogy a tesók még unokatesók se lehettek, mert miután ők kiköltöztek innen, magukkal vittek mindent, amit el tudtak vinni: a csöveket, a vécécsészét, a mosdókagylót, de még a kazánt is. Anyu hiába mondta Eriknek, hogy átverték, ő legyintve csak annyit mondott:

–A nulláról érdemes építkezni, legalább minden olyan lesz, amilyennek megálmodjuk.

Jó mélyen alhatunk, változni semmi sem változott, télen meg nem is fog, mert ilyenkor csak a buta paraszt építkezik.

– Megfagyoook! – kiabálja anyu kitartóan, néha még hozzáteszi, hogy hallod?

Apu rám néz és int:

– Szóljál neki, hogy kussoljon és húzza be a belit.

Erik csak egyszer üzen, legközelebb már intézkedni fog. Őszinte pillanataiban, ami mamó szerint elvétve fordul elő nála, azt szokta mondani, hogy ha a miniszterek is úgy csinálnák, ahogy ő, nem lenne ekkora kupleráj, de a fejeseknél nincs nagyobb strici az országban.

Mezítláb megyek ki, a hó nem is annyira hideg, szerencsére előttünk senki nem takarította le a járdát. Anyum a legjobb helyet találta meg magának, hogy minél többen észrevegyék: a kereszteződésnél ül a villanyoszlopnak dőlve. Mellette a hóhegyem, amiről napok óta ugrálni szoktam. Arról álmodom, hogy ha nagyobb leszek, elmegyek a tudományommal egy cirkuszba fellépni.

– Megfagyoook, hallod?

Hallom hát, és nem csak én. Látom János bácsit, amint a garázsából leselkedik kifelé. Olgi néni, a szemközti szomszéd is igazgatja függönyét. Holnap majd megbeszélik a történteket, lehet, hogy előttem, mialatt én az ugrást gyakorlom a hegyemről.

– Az ablakokat megmoshatnák már – mondta tegnap is Olgi néni. Ő nem tudja, hogy nálunk az nem olyan egyszerű, mert könnyen kipotyognak az üvegek, megnézhetné a folyosó kisablakait, Erik apunak is sikerül szinte naponta egyet kiböknie.

– Én csak azt a két gyereket sajnálom – válaszolta János bácsi, aki talán nem tud rendesen számolni, mert mi hárman vagyunk. Mutogatni kezdtem neki az öt ujjam, aztán a másik kezem, ami így öt meg öt. Nekem segít számolás közben, hátha János bácsi is hasznát veszi, de csak nézett rám bambán, úgyhogy inkább feladtam a tanítását.

– Ezeket sajnálni? – legyintett Olgi néni felém. El sem tudom képzelni, hogy mi lenne velük, ha mi nem lennénk, miről beszélgetnének órákig unalmukban, miközben úgy csinálnak, mintha a járdájukat söprögetnék.

– Mikor megyünk aludni? – kérdem az elkékült ajkú anyámtól. Gondoltam, nem hozom szóba, hogy Erik küldött, mert amilyen makacs, azért se fog akarni bejönni.

– Aludni? Hová? Oda? Az egy jégverem – mondja, és mutogat a házunk felé.

Nem akarok vele vitatkozni, főleg most nem, hogy már a harmadik szomszédnak is dolga akadt az udvarán, de a mai sem hidegebb éjszaka a tegnapinál.

– Brijan, érted, amit mondok?

Mindig ugyanaz van, ha nem kiabálok, senki sem hallja a hangom, és ehhez most még Erik mániája, a bömbölő zene sem kell.

– Vége, már kurvára elegem van!

– Jól van, na! – nyugtatgatom, miközben átnézek a hóhegyem felett egyenesen Rékuék villogó égőkkel díszített ablakára. Nekik mindenhol van redőnyük, mégsem használják. Olyanok a karácsonyfa körül, mintha színdarabot játszanának a kirakatban. De nem érdekel annyi embert, mint anyum előadása. Náluk vannak a nagyszülők, osztogatják az ajándékokat. Látom, ahogy Réku apukája Mikulás-sapkában bohóckodik, és vattát használ hó helyett, idekint anyám meg az igazival temeti be a homlokát. Csak rakja a fejére, mintha az segítene rajta.

Zörren a kiskapu. Oda sem kell néznem, hogy tudjam, némán közeledik Erik apu. Hátam mögött egyre hangosabban ropog a hó. Anyám nem érzi a veszélyt, megint rázendít:

– Megfagyoook!

Nem értem, miért hívja fel magára a figyelmet. Ha szótlanul pakolná tovább arcára a havat, nemsokára el is tűnne, és akkor Erik apu sem állna fölé, és nem kérdezné tőle, hogy bejössz, bazdmeg, bejössz vagy tovább csinálod a fesztivált?

– Ki vagy, geci? Nekem te nem parancsolsz!

– Nem bírsz leállni? He? – és csattan a pofon, vagyis nem tudom minek nevezzem, mert Eriknek ökölben volt ugyan a keze, de olyan parasztlengőset adott, mintha pofozkodna. Anyám feje először hátrabicsaklik, neki az oszlopnak, majd előre, hófelhőt bólintva felém. Hirtelen belé szorul a szusz. Megpróbálok közelebb menni hozzá, hogy lássam az orrából csurgó vércsíkokat, amelyek lassan befestik az ajkait. Csillogó fekete szeme tágra nyílt, és jó darabig nem tudom eldönteni, hogy elájult, vagy meghalt, vagy csak csodálkozik, hogy egy ilyen lepkefing ütéstől eleredt a vére.

– Nyomás befelé – mondja mindkettőnknek Erik apu, hátat fordítva anyámnak. – Ha még egyszer ki kell jönnöm... Nem éled túl.

Anyum nyújtja felém a kezét, talán azt hiszi, sikerül őt felhúznom. Ilyenkor nem jut eszébe, mennyire kicsi vagyok. Azt éri csak el velem, hogy ráessek. Meleg, nyálas csókot nyom a homlokomra, majd lassan feltápászkodik, miközben engem belenyom a hószőnyegbe. Követjük Eriket, aki ezúttal gond nélkül betalál az összes ajtón.

Akkor kezdek fázni, amikor visszabújok a pokróc alá a tesóim közé. Furcsa, hogy ami máskor gyorsan abbamarad, most nem bír csillapodni. Vacognak a fogaim, arcom annyira forró, hogy Rudika álmában hozzám nyomja a sajátját. Álmos vagyok, de nem tudok elaludni a reszketéstől, pedig már a zene sem bömböl. Erik ledől az ágyukba, anyu az asztalnál kókadozik, aztán észreveszi a falon lógó Jézuska mamájának képén díszelgő trutyit, és rekedten rikácsolni kezd:

– Te, mocsok! Mit csináltál dédanyám képével?

Erik talán nem is tudja, hogy arról a képről van szó, amit nyár végén találtunk egy ház előtt a faluban. Én közben elkezdem szopogatni az ujjaimat, érdekes, hogy az egyik epres, a másik csokis ízű a sütitől.

– Leköpted vagy ráverted a faszod, te, állat! – hisztizik tovább anyu. Nem értem, mi baja: ha jobban megnézné, látná, hogy csak tejszínhab, amit akár le is nyalhatna róla. Erik azonban nem világosítja fel, úgy látszik, megint jó kedve van, csak röhög még akkor is, amikor anyu kiviharzik a szobából. Kisujjamnál vaníliát érzek, ezt jobban szeretem, mint a csokit, és kicsit elszomorodom, mert leszopogattam az összes ujjamat.

Halk harangszót hallok. Odakint most jöhetett Rékuékhoz a Mikulás. Napok óta dicsekedett vele, hogy hozzá jönni fog, és még az sem zavarta, hogy a jövevények csak krampusznak és Mikulásnak öltözött cserkészlányok lesznek, akik nemrég a betlehemi lángot osztogatták. Mi is kaptunk belőle, és aznap egyfolytában azzal gyújtott rá Erik apu a cigijére, mert nem találta az öngyújtóját. Azért irigykedek picit, mert a lovak, azok igaziak. Legalább olyan valódi a hintó is, mint anyám kezében a balta, amit most zihálva a feje fölé emel. Arra gondolok, Erik apu mennyire buta, hogy hátat fordított anyunak, aztán meg arra, hogy a csilingelés mellé a pacik patáinak dobogását is lehet-e majd hallani a mellékút letaposott haván, amikor elmennek a házunk előtt. Puffanás és recsegés, emelem a fejem, hogy kilássak Dajana mögül, aki olyan ájtatos ábrázatot vág alvás közben, mint a szent néni a képen, amint kikukucskál a trutyi felett a sikoltozó anyámra. Távolról paták dobogása, az ágyunk mellől egy újabb reccsenés, majd öblös üvöltés Eriktől:

– Micsináááász?

Anya újra lesújt a baltával. Csak a faláda, kettő-nulla-nulla W felirattal az elején, gondolom, és visszahanyatlok a vánkosra. Még hallom, hogy anyu Dodival fenyegeti Eriket. Dodi a testvére, aki állítólag úton van ide, de engem már nem érdekel. Alábbhagyott a vacogás, mindenem forró, és minden lassan úszik körbe-körbe az ágyunk közelében. Valaki a repedezett plafon mögül mintha a Csendes éjt dúdolná, talán a Jézuska, de az is lehet, hogy a Mikulás, mert annak az ábrázata bontakozik ki az átázott mennyezeten. Felvillan előttem a kép, ahogy Erik apu a tetőt próbálta fóliával lefedni, hogy a cserepek közti lyukakon ne ázzunk be, amivel csak annyit ért el, hogy az erős szél másnapra nemcsak a fóliát, de további cserepeket vert le az udvarra. Hullámzik testem a dallammal a sötétben, ami mellett halk morajlásnak hat anyuék üvöltözése. Szállok az égben, fóliába csomagolva, egy burokban, amit faszilánkok karcolnak, de engem nem érnek el, a levegőm egyre kevesebb, a csillagok között azonban már nem számít semmi sem.

POKOLRA JÁRÓ KIRÁLYKISASSZONYOK 2, 2004, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

Arra ébredek, hogy világos van odakint, és ráz a hideg. Egyedül vagyok az ágyban. Húznám feljebb a lábam, de olyan, mintha lefagyott volna a talpam. Erik apu telefonál, közben a folyosón rohangál, talán ő is fázik.

– Te támadtál rám, azért kaptál a szádra! Érted?... Rendes asszony nem hagyja el az emberét!

Anyu biztos megvicceli Erik aput. Fejemre húzom a pokrócot, hogy melegítsen. Megnyugtat a sötétség, lehunyva tartom a szemem, és csillagokat képzelek magam köré. Aztán egy kéz ragad meg és rázni kezd.

– Öltözz fel – mondja Erik apu, majd ruhákat dobál az ágyra.

– Anyu hol van? – kérdezem, amire csak annyit mond: anyád egy kurva, jobb, ha tudod.

Megint mellébeszél, nem figyel rám. Valakinek mondja a magáét a telefonba, közben kartondobozokat rak a folyosóra. Három vékony zoknit húzok a lábamra, az összeset, amit találok. Nem bírok enni, még akkor sem, amikor Erik apu erélyesen nógatni kezd, egyél, bazdmeg, ki tudja, mikor eszel legközelebb. Most úgy érzem, szeret, talán jobban, mint anyu, aki, szerinte, soha a büdös életbe nem jön vissza. De egy percig se féljek, ő mindent elrendez, és amit elrendez, az nagyon el lesz rendezve, mondja, közben meg a lábával söpri félre a szekrény maradványait a konyhában. Kell a hely a dobozoknak, amikbe a féltve őrzött ruháit gyűri. Eriket sok mindenért lehet utálni, de egy biztos, öltözködni, azt tud. Kék felsőhöz kék cipőt, sárgához sárgát, bordóhoz bordót hord, és ragaszkodik a felirathoz, mindegyik ruhájára ugyanaz van írva: Adidas. Nekem nincs olyan sok ruhám, egy teszkós táskában elfér mindaz, ami nincs rajtam, cipőstül, sapkástul. Mondanám neki, hogy szédülök a széken, inkább lefeküdnék, de neki is forró a feje, a költözés lázában ég, és úgysem hallja a hangom. Mire legyűröm a cukros kenyeret, már meg is érkezik a halottas kocsi az udvarunkra. Erik apu morog, hogy a koporsót minek hozták, amire a haverja a kormány mögül csak annyit mond:

– Így jött ki.

Egymás után nyeli el a dobozokat a hosszú autó. Állítólag egy tini lányka fekszik odabent. Még én sem hiszem el, rosszul hazudik a két bácsi, akik röhögve cukkolják aput: ezt mind a Jézuska hozta neked?, de eszükbe sem jut kiszállni, hogy segítsenek a pakolásban.

– Hová üljek? – kérdezem.

– Te? Sehová. Nemsokára jönnek érted – mondja Erik, majd miután elöl nincs hely, kénytelen bemászni a dobozok közé.

– Nekem se könnyű, látod – fintorog, és megpaskolja a koporsó tetejét.

A kapuk nyitva maradtak utánuk, a ház ajtaját viszont bezárták, előtte a táskám. Ha nagyon be akarnék menni, akkor csak kinyomnám az egyik kartonpapírt a folyosón, de idekint az udvaron melegebb van, mint odabent. Nem szoktam unatkozni, most sem teszem. Kimegyek a kereszteződéshez, és ugrálok a hóhegyemről. Néha megszédülök, de egyre jobb leszek. Amikor megérzem talpam alatt a talajt, máris rogyasztom a térdem, és nem fáj az ugrás vége. Később majd bukfencet is csinálok, csak száradjon meg végre a hajam.

Látom, hazajött Olgi néni, pakolja a táskáit az autóból. Megyek neki segíteni, megfogom az egyik szatyrot, ami eldőlt volna, erre Olgi néni rám kiabál, hogy ne lopjak. Hiába mutatom az üres kezem, félreérti, most már azt kiabálja, hogy ne mutogassak neki csúnyákat. Semmi sem jó, amit csinálok. Meg is jegyzem, hogy nem kéne úgy rikácsolnia, mint egy kurvának, akit nem fizettek ki. Már a férjével fenyeget, persze nem jön senki, csak ő rohan be a házba. Észre sem veszi, hogy elejtett egy kiflit. Friss, ropogós, de én nem bírom megenni, olyan érzés kaparja a torkom, mintha megakadt volna benne a reggeli kenyérmorzsa. Viszem a zsákmányt Burgernek, ő ma még nem evett.

Sötétedik, amikor megáll előttünk egy piros Suzuki. Nagyon szép, a dzsipemtől is szebb. Futok a kapuhoz, de félek, hogy nem fogok tudni beszélni. Szívom az orrom, vagy a szvetterem ujjába törlöm, ami jól láthatóan nem tetszik a néninek, aki kiszáll az autóból. Szól hozzám, de nem értem, mit mond. Majd a fülére mutogat, hogy talán süket vagyok-e?

– Én jól hallok, Rudika a süket – mondom neki, és nem ismerek rá a saját hangomra, amely rekedtebb, mint az anyámé volt tegnap, miután kiüvöltözte magát az utcán.

– Te vagy Brijan? – ezt már értem, és nagyon örülök, vigyorgok is a nénire, miközben hevesen bólogatok.

– Laco – kiabál a kocsi felé, ahonnan egy irtó magas bácsi kászálódik ki. – Én vagyok nagyanya, ő meg apád – mondja a néni, és én már alig hallom a szavait, mert apám arcáról nem bírom levenni a szemem. Nem mintha ronda lenne, vagy ilyesmi, csak hát fehér, mint a hó, amin kínjában ide-oda tipeg.

– Nézd, olyan szőke a haja, mint a tiéd – nyúl felém a néni, de az utolsó pillanatban visszahúzza a kezét tőlem. – Hozzad a dolgaid – bólint a házunk felé, a ruháimra gondolhat. Futok is be a teszkós táskáért, ami azért nehéz, és csak úgy bírok el vele, hogy húzni kezdem a járdán.

– Laco, segíts neki – parancsolja a mama. – Osztán Fifike öreg pokrócát terítsd az ülésre, azon fog ülni a gyerek.

Csak a néni beszél, háromszor is elismétli, hogy hívjam őt babkának, ami mamót jelent. Próbálkozom vele, de nehezen áll rá a szám.

– Ez meg mi? Dobd a kukába az egészet! – mondja, miután belenéz a táskámba. Laconak ezzel meggyűlik a baja, mert kukánk, az nincs. Egy kis töprengés után áthajítja a jussomat a kerítésen.

– Pokróc, hibaj – figyelmezteti a néni, én meg észreveszem, hogy Laco apu elrúgja a dzsipemet, ami kiesett a táskából. Azt hiszi, szemét, fel sem ismeri az ajándékát. Lehet, ezt is mondani kell neki, mint a pokrócot meg a többit, mert olyan ábrázattal néz maga elé, mint aki megpuszilta szánkózás közben a betonoszlopot. A néni szidja is, hogy mamlasz, aztán nekem is ezt hajtogatja:

– Hibaj, mamlasz, szállj be a kocsiba.

Gyorsan felkapom a dzsipem, hátranézek a házunkra, jól az emlékezetembe vésem a hullámos tetőt, a kivert ablakokat és a kartonpapírt a helyükön. Burger búcsúzóul vakkant kettőt. Mondanám, hogy vigyük magunkkal, de az új apukámék nagyon finnyásak, és van már nekik egy Fifikéjük, aki egy macska. Mellette fogok ülni, akárhová visznek is az autóval.

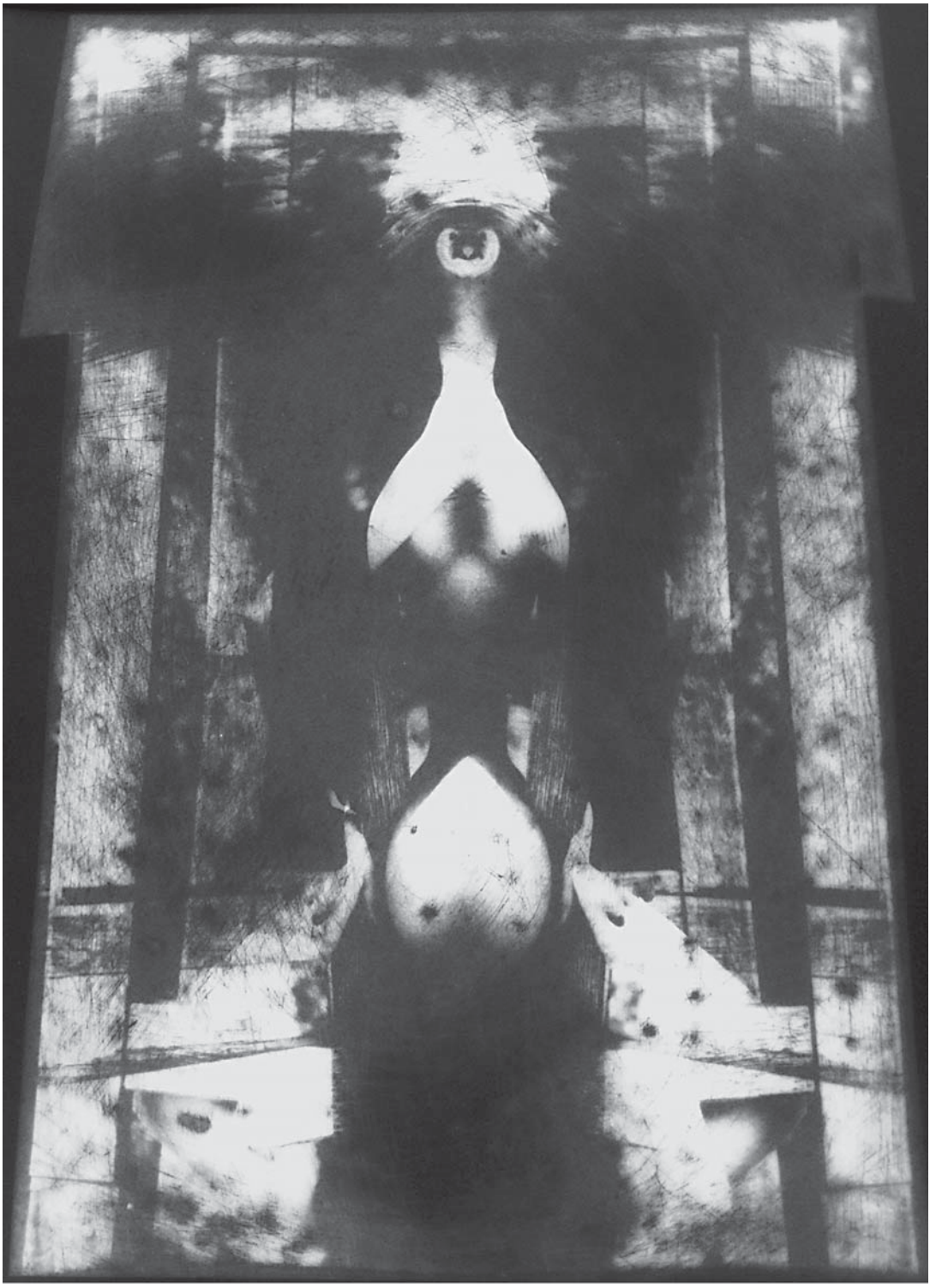

ÖNTUDATLAN ÁLLAPOT 1, 2002, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

SZÁSZI ZOLTÁN

A HELYKERESÉS SZABADSÁGA

N. TÓTH ANIKÓ *SZABAD EZ A HELY?* CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Írások, kézikönyv, belső utazáshoz! Finom, laza szerkezetű, mégis pontos ábrázolások az útközben tapasztalt helykeresésről, az egyedüllétről, a kiszolgáltatottságról, a mindig bosszantó emberi butaságról, s arról a reményről, hogy mégis lehet ez az egész jobb, emberibb, éteribb, kedvesebb, élhetőbb, kivárhatóbb – talán van valahol egy *hely*. Amelyre leülve átéli az ember az utazás, a helyben maradás, az emlékezés, a felejtés szertartásait. Mert kell az a hely, a mindennapok megállásaiban és mozgásaiban, ahonnan rálátunk a világra. Magunkra!

N. Tóth Anikónak bő fél évtized – a *Fényszilánkok* 2012-es második kiadása után – jelent meg új önálló kötete, amelyet személy szerint rég vártam. Előhangként néhány írás már korábban megjelent irodalmi lapokban, sőt egy el is hangzott egy megmérettetés győztes alkotásaként. Felhívva a figyelmet a szerző friss, olykor kesernyés, máskor dokumentaristához méltó, vagy éppen ringatóan lírai sokféle hangjára. Már csak azért is jó ez az új mű, mert finom, mély regisztereket szólaltat meg, egy-egy novella, rövid próza elolvasása után arra készteti az olvasót, hogy pihentesse, érlelje, ízlelgesse még sokáig magában a történetet, annak hangulatát, maga mellé leeresztve a könyvet, de közben kézben tartsa, hogy vissza-visszaolvashasson párbeszédeket, megidézhessen jeleneteket. Meg az utazás véletlenszerű és sorsszerű kényszerével megjelenő szereplőket. Akik hol szikárak, és önvallomásként rögzítik, mesélik a saját és mások történeteit – lásd például a *Rendkívüli megálló*, *Anya*, *Késésben vagyunk* című írásokat –, máskor meg álomszerűen, vagy mondhatnám, szürrealista jegyeket magukon viselve beszélik el a történéseket. N. Tóth Anikó pedig megírja, és hol elkápráztatja, hol meghökkenti, hol földhöz ragaszt-

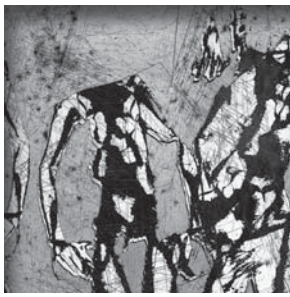

ja, hol meg elrepíti az olvasóját – lásd például a *Zeller Ágnes csodálatos utazása, Sorompó*, *Veszteglés* címűekben. A fentebb említett novellák személyes kedvenceim, de bármelyik más „utazós" írást megemlíthettem volna.

A *Szabad ez a hely?* című N. Tóth Anikó-kötet egyébként egy gondos válogatású és szerkesztésű triptichon. Az első rész, *Úti jegyzetek* alcímmel, harmincnyolc hosszabb-rövidebb, az utazás, a helykeresés, a változás tematikáját mesteri módon összehozó novellát tartalmaz. A triptichon második oszlopa, amely a *Fájdalom fátylai* címet viseli, igazi irodalmi csemege, benne a mágikus realizmus stílusjegyeit alkalmazó, mesterien megírt *Teker* című történettel. Amelyet a kijózanító, dermesztően szigorú, realista, vagy akár szinte hiperrealista novellának is mondható *Belevág*, *Szorít* és a *Tép* című írások követnek. Semmi homály, semmi takargatás, csak a nyers hús, csak a valós fájdalom, misztifikáció nélkül. Remekek! Súlyosak, tanulságtételei a méltósággal elviselt szenvedésnek, a lázadásnak, a tisztaságnak és őszinteségnek. A harmadik oszlop nagy klasszikusok témáit át- és újraértelmező írásokat tartalmaz, írói bravúrokat. Ezek Mikszáth, Kosztolányi, Móricz egy-egy ismert írását idézik fel, és az értő olvasó számára felismerhetővé válnak a parafrázisok. Mimikrizés ez a javából, remek oktatási segédanyag is lehetne akár, amely modernizált, a mai fiatal olvasónak is érdekes, az eredeti, az ihlető novellákéhoz hasonló témákkal, de már mai stílusjegyekkel és hangnemben tud közelíteni a nagy magyar klasszikusokhoz.

N. Tóth Anikó belső és külső tájakon való utazáshoz készült könyve a tavalyi év magyar rövidprózatermésének a legjava, esszenciája. Ismerős élethelyzetekhez, utazáshoz, merengéshez, út- és célkereséshez való könyv. Jó vele!

(Kalligram, Pozsony, 2017)

A KICSI /NAGY/ EMBER 2002, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

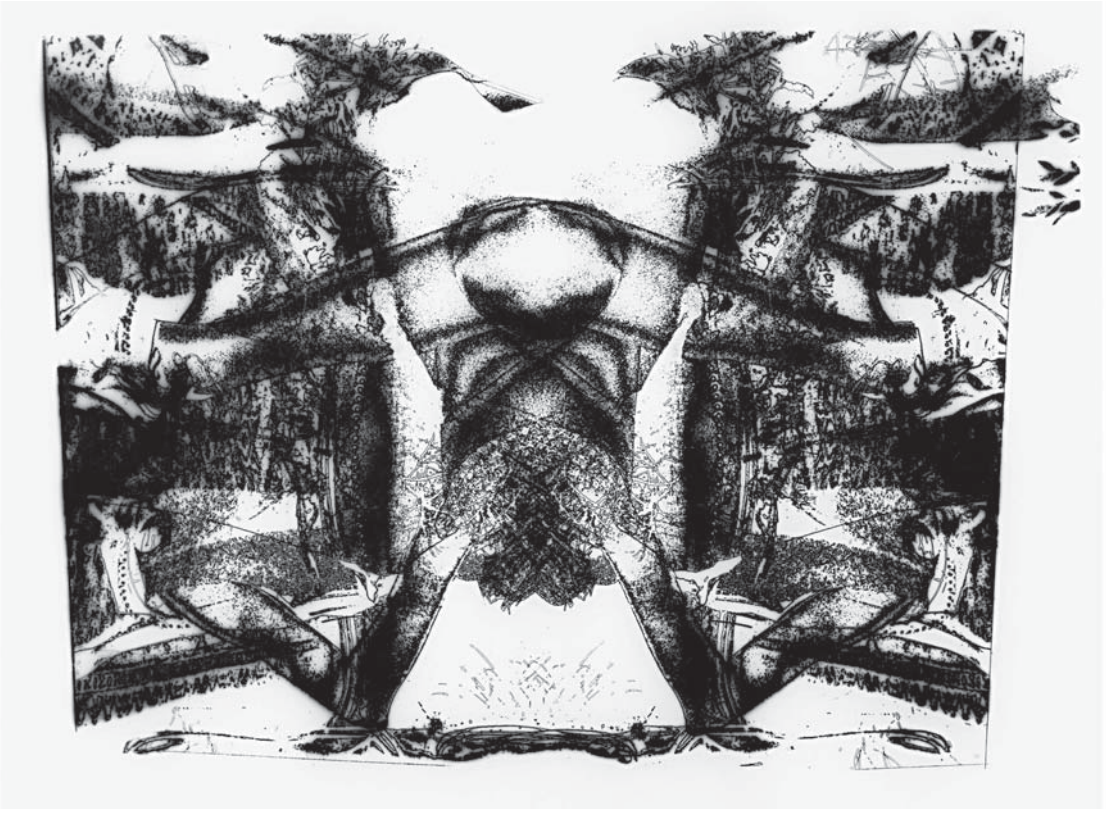

BUKOTT ANGYAL 5, 1985, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 50x60 CM

NAGY CSILLA

VÁLTOZÓK

TŐZSÉR ÁRPÁD *IMÁGÓK* CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Az *Imágók* Tőzsér Árpád 2012 és 2016 között keletkezett verseiből ad válogatást, tehát olyan korpuszt közöl, amely részben az *Erről az Euphorboszról beszélik* (Kalligram, 2015) című, összegyűjtött verseskötet anyagával egy időben, részben pedig azt követően keletkezett. Míg a gyűjteményes kötet a pályaív – többé-kevésbé homogén – megrajzolását hajtotta végre, addig a 2016-os válogatás kaleidoszkópszerűen mutatja fel azt a stiláris és poétikai sokrétűséget, amelynek a szerző birtokában van. Az új versek elsősorban tér- és emlékezetpoétikát működtetnek: a nyelvileg, műfajilag és stiláris értelemben rendkívül komplex, a hagyományt a költőtől már megszokott variabilitással és virtuozitással alkalmazó kötet azonban nemcsak a valós, a fiktív és az imaginárius események és jelenségek közötti összefüggésekre kérdez rá, hanem az élet és a művészet viszonyának általános érvényű aspektusaira is.

Ahogy a címből is következtethetünk rá, a Tőzsér-kötet egyik alapvető vonatkozási pontja Carl Spitteler *Imágó* című regénye. A svájci költő személye, valamint az önéletrajzi elemeket is hasznosító, 1906-os műve az allúziók révén jelenik meg Tőzsérnél: behálózza, árnyalja azt a tematikus vonulatot, amely alapvetően az *Imágók* szerzőjének életrajzát helyezi a középpontba (a legdirektebb módon a *Légylátás* vagy a *Szegény Konrád, avagy 1:60 000* című versben). Ahogy a Spitteler-regény, úgy Tőzsér kötetbeli versei is a múltat a jelennel, a múltbéli ént a jelenbélivel opponálják, valamint a testi és a lelki/mentális önazonosság egymástól való elkülönböződésének eseteit is színre viszik (a kötetnyitó *Lélek-bellebezés* ciklus szövegeire ez általánosan igaz). A versek gyerekkori eseményeket idéznek, vagy épp egy-egy épület, tárgy, tájelem helyzetén keresztül láttatják a változást, ezért a Tőzsér-kötet olvasható a „találkozás egy fiatalemberrel" szituációjának újraértelmezéseként is. Azonban a költeményekben tetten érhető szubjektum-koncepció túlmutat az emlékező és az emlékezet tárgyaként feltűnő én hierarchikus és függő viszonyának érzékeltetésén. A versek egyik legizgalmasabb mozzanata az, hogy a személyiség felépülésére (és az identitás létesülésére) eltérő, gyakran egymásnak ellentmondó megoldásokat találnak, amelyek más-más bölcseleti háttérhez, illetve eltérő terminológiához illeszkednek. Ilyen például az imágó-fogalommal való operálás, a Doppelgänger-motívum beemelése, a jaspersi „átfogóság"- és tudat-fogalom, valamint a Descartes karteziánus test-lélek-felfogására való reflektálás.

A költeményekben az emlékező én saját korábbi alteregóját idézi fel, így olyan megfigyelőrendszer jön létre, amelyben az én egyszerre megfigyelő, és – miután önmagát figyeli – megfigyelt. Az alteregók (illetve: imágók) így az időbe íródó törésekként működnek, hiszen a múlt, amelyre emlékezünk, bármely szakaszában, újra meg újra megszakítható azáltal, hogy életre keltjük, felidézzük az adott korszakbeli ént. Az „én"-ek tükörjátéka így végtelenül gazdagítható: az alteregó nemcsak azt foglalja magába, ami „valaha voltam", hanem azt is, ami „lehettem volna". Az „ami vagyok" voltaképp azonosítható azzal, ami az adott időben a környezetet jellemezte, ilyen értelemben „[a]z imágó személyiségtévesztés: elfojtott / vágyainkat megszemélyesítjük és összeté / vesztjük magunkkal." (12.)

Így mozdul el a tőzséri személyiségrajz a kötet további ciklusaiban a kulturális emlékezet felé: a kötet további ciklusaiban a mitológiai hősök és történetek, az irodalom klasszikusai vagy épp az író kortársai, a toposzok és tradíciók egyaránt a személyes történetekbe íródnak bele, és funkciójuk nem egy-egy poétikai hagyomány feleleventése, és stílusgyakorlatról sem beszélhetünk. Ezek az elemek a folyton létesülő és eltűnő, egymással hol mellérendelő, hol pedig alárendelő viszonyba lépő imágók felépítésében játszanak szerepet: Szűcs Attila és Bosch képeire mintegy odafesti magát (*Menetelők* [43.]; *Fogadó az Utolsó Szóhoz* c. dramatikus költemény [94–111.]), máshol egy élethelyzetet a térben felbukkanó könyvek említésével értelmez, és az olvasó számára ezek jelentik az elhallgatott intimitást jelző üres helyek kitöltéséhez a kapaszkodót (*Gondolatok egy mélyszegénység-konferencián* [69.]), de beleírja magát *Az ember tragédiája* különböző színeibe (*Világügyek* [90–91.]; *Segantini* [42.]) is. Tőzsér kötete ebben az értelemben a Spittelernél is fennálló dilemmát, amely a művészet és az élet elválasztására/összekapcsolására vonatkozik, úgy oldja fel, hogy voltaképp egyesíti a kettőt, amelyek így elgondolhatóak egy Möbius-szalag két oldalaként.

„Az ember indul, kikanyarít egy karéjt a vi/lágból és visszatér zsákmányával önmagá/ba" – olvasható az *Imágók*ban (15.). Ez a gesztus jellemzi leginkább Tőzsér költészetét is, és ebből adódik új kötetének egyszerre monolit és gyönyörködtetően változatos, burjánzó, izgalmasan rétegzett, megunhatatlan textúrája.

(Kalligram, Pozsony, 2016)

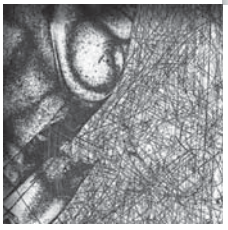

ÜLŐ LEÁNY, 1972, ANALÓG FOTOGRÁFIA, 16x24 CM

SZERZŐINK

BOLEMANT LILLA (1964, ÉRSEKÚJVÁR) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, MŰFORDÍTÓ, SZERKESZTŐ ▮ **ELEK TIBOR** (1962, NYÍREGYHÁZA) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, KRITIKUS, A BÁRKA FŐSZERKESZTŐJE ▮ **FEKETE ANNA** (1988, KOMÁROM) KÖLTŐ ▮ **FORGÁCS PÉTER** (1963, PÁRKÁNY) ÍRÓ ▮ **LOMBOŠ KORNÉLIA** (1990, GALÁNTA) PHD-HALLGATÓ, NYITRAI KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM ▮ **MELLÁR DÁVID** (1992, DUNASZERDAHELY) KÖLTŐ, ÍRÓ ▮ **MIZSER ATTILA** (1975, LOSONC) KÖLTŐ, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM, KOMMUNIKÁCIÓ- ÉS MÉDIATUDOMÁNYI TANSZÉK (EGER) TANÁRA ▮ **NAGY CSILLA** (1981, BALASSAGYARMAT) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, SZERKESZTŐ ▮ **NAGY HAJNAL CSILLA** (1992, LOSONC) KÖLTŐ, SZERKESZTŐ ▮ **SERES RÓBERT** (1974, SZŐGYÉN) ÍRÓ ▮ **SZÁSZI ZOLTÁN** (1964, TORNALJA) KÖLTŐ, ÍRÓ ▮ **TŐZSÉR ÁRPÁD** (1935, GÖMÖRPÉTERFALA) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

DUNASZERDAHELY – MOLNÁR-KÖNYV (GALÁNTAI ÚT [HYPERNOVA])
KOMÁROM – MADÁCH-KÖNYVESBOLT (JÓKAI UTCA / JÓKAIHO)
ÉRSEKÚJVÁR – KULTÚRA KÖNYVESBOLT (MIHÁLY BÁSTYA 4. / MICHALSKÁ BAŠTA 4.)
GALÁNTA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ UTCA 918/2. / HLAVNÁ 918/2. [UNIVERZÁL])
KIRÁLYHELMEC – GERENYI KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 49. / HLAVNÁ 49.)
NAGYKAPOS – MAGYAR KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 21. / HLAVNÁ 21.)
NYITRA – MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK – KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK KARA. KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM (DRÁŽOVSKÁ 4.)
POZSONY – A POZSONYI MAGYAR INTÉZET KÖNYVTÁRA (VÉDCÖLÖP ÚT 54. / PALISÁDY 54.)
SOMORJA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ ÚT 62. / HLAVNÁ 62. [VÚB MELLETT])
TORNALJA – TOMPA MIHÁLY KÖNYVESBOLT (BÉKE UTCA 17. / MIEROVÁ 17.)

MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST – ÍRÓK BOLTJA (ANDRÁSSY ÚT 45., 1061)

GABRIEL KOSMÁLY

Gabriel Kosmály 1958-ban született a szlovákiai Szodó községben, tanulmányait 1977 és '81 között a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem tanárképző szakán végezte, ahol 1982-ben doktori címet szerzett. Több csoportos és önálló kiállítása volt Szlovákiában, Magyarországon, Angliában, Luxemburgban és Japánban. Alkotói tevékenysége mellett a lévai iparművészeti középiskolán tanít. Művészetében elsődlegesen a fotográfia foglalkoztatja, annak határai, lehetőségei. Alkotásai a klasszikus és experimentális módszerekkel készült fényképezett fragmentumok kollázsai. Gyakran alkalmazza a különböző rajzolt, karcolt részleteket is, eltörölve így a fotográfia és a grafika határait.